

Ideologija i osmišljavanje podrijetla

Emil Heršak

ehersak@ffzg.hr / e hersak@gmail.com

GSM 098 1777-880

Uvod

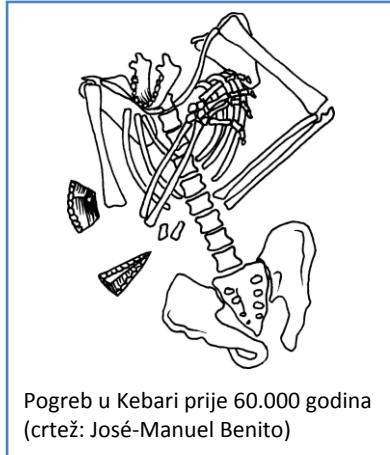
Samosvijest života

Tri velike revolucije označuju povijest života na zemlji. Prva je bila nastanak samoga života, negdje do prije 3,5 milijardi godina. Život, u obliku mikroorganizama, postao je moćnom silom u svijetu u kojemu su dotad djelovale samo kemija i fizika. Druga je revolucija bila nastanak višestaničnih organizama, prije oko pola milijardi godina. Život je postao kompleksan, dok su se biljke i životinje, u bezbrojnim oblicima i veličinama, razvijale i provodile interakcije u plodnim ekosustavima. Nastanak ljudske svijesti, negdje u posljednjih 2,5 milijuna godina, bio je treći događaj. Život je postao svjestan samoga sebe i počeo preobražavati svijet prirode prema vlastitim ciljevima.

Richard Leakey, *The Origin of Humankind* (= Postanak ljudske vrste). London, 1997. str. 177.

- Leakey je u citiranom odlomku redovito koristio riječ *origin*, izvorno od latinske riječi *origo* (gen. *originis*), koja se na hrvatski prevodi kao podrijetlo ili postanak, odnosno nastanak.
- I podrijetlo ili nastanak samosvijesti života zapravo je polazište koje će određivati svu našu tematiku u ovom kolegiju.
- Iako se svijest može izvoditi iz različitih kategorija, primjerice iz subjektivnosti, iz znanja o promjenama ili kontinuitetu, ili pak iz načela izbornosti u djelovanju (načela selektivnosti), čini se da je jedna bitnih odrednica u svim tim sferama postavljanja granica između entiteta, tj. shvaćanja i određivanje razlika između bića i stanja.
- Kada je pak riječ o samosvijesti života, prva se granica postavlja između života i neživota općenito, a zatim između života i neživota pojedinih bića, ili pojedinih skupina bića, pojedinih zajednica, pojedinih djelatnosti ili odraza života, itd.
- Shvaćanje granice između života općenito i neživota povezano je s predodžbom o postanku ili stvaranju svijeta – i vremena, a kada je taj postanak u svijesti viđen kao diskretni čin, onda se obično pojavljuje i suprotna predodžba o kraju svijeta i vremena.
- Na pojedinačnoj razini, granica između života i neživota doživljava se konkretno kao *granica između života i smrti*. I u tom pogledu svijest o neminovnosti smrti tjesno je povezana sa sviješću o životu, sa sviješću o promjenama tijekom života, kao i s traganjima za smislom života.
- Koliko znamo, jedino su ljudi svjesni neminovnosti vlastite smrti, tj. jedino ljudi znaju da svi pojedinci umiru, i da je život *svojevrsni put od rađanja do smrti*.
- Dakako, može se reći da i životinje imaju odnos prema smrti. Prirodni nagon ih tjera da izbjegavaju vlastite smrti, i gotovo sve životinje održavaju svoje živote na račun smrti drugih jedinki.
- I to vrijedi za biljoždere kao i za mesoždere (jedino su „voćojedi“ i strvinari možda iznimke u tom smislu, ali i u tim primjerima ima odstupanja).
- Kada su preci ljudi počeli živjeti sve više i više od lova, ubijanje je uvelike postalo osnovom njihova načina života. I lov, kao i mesna prehrana, povratno je utjecala na ljudsku evoluciju.
- Dakako, sisavci iz reda mesoždera (*carnivora*) – koja obuhvaća mačkolike zvijeri (*feloidea*), cibetke, mungose, hijene i mačke, i psolike (*canoidea*) zvijeri, pse, kune, medvjede i rakune – također žive od ubijanja, ali je razlika u tomu što su se tjelesno specijalizirali za tu funkciju, dok su se ljudi (ili njihovi neposredni preci) *kulturno prilagodili* za funkciju lova.

- I moglo bi se pretpostaviti da je taj raskorak između prirodne specijalizacije, (vezane za nagonska djelovanja) i kulturne (tj. nenagonske) prilagodbe nekako potencirao *problem smrti u sferu svjesne kulture*.
- Ukratko, ljudi su u jednom razvojnom trenutku stekli znanje o životu i smrti, kako je slikovito opisano u starozavjetnoj Knjizi postanka – smrti slijedi poslije prvoga grijeha, nakon što su Adam i Eva pojeli plod s drveta znanja dobra i zla
- Nije moguće točno odrediti kada se svijest o smrti pojavila, ali se to svakako dogodilo prije nego što su ljudi suvremene vrste zavladali svijetom.
- Prvi neandertalski pogrebi, iz vremena prije nekih 70.000 godina, potvrđuju da su ljudi već tada znali što je osobna smrt.
- Iako postoje također neke naznake da su neandertalci osjećali tugu i žalost za gubitkom članova svojih zajednica, ne možemo znati jesu li smrt pojedinaca doživljavali kao trajan gubitak, kao njihov odlazak u neki drugi svijet, ili možda kao dio vječitog kruga umiranja i rađanja.
- U krajnjoj liniji moguće je da su neandertalci osjećali tek neku nejasnu nelagodu prilikom smrti svojih bližnjih, ali ta je nelagoda sigurno bila snažnija od osjećaja zbumjenosti i moguće žalosti koju doživljavaju čovjekoliki majmuni.
- Tek će ljudi naše vrste, i to vjerojatno od gornjega paleolitika, korak po koraku pretvoriti nelagodu zbog smrti u svijest o vrijednosti života, i u razne ideoološke obrasce o podrijetlu svijeta, o nastanku ili rađanju ljudi i drugih živih vrste, kao i o nastanku različitih naroda, jezika, običaja, itd.

Ideologija i smisao

- Rekli smo da je svijest o smrtnosti tijesno povezana sa sviješću o životu i sviješću o promjenama u životu, kao i s traganjima za smislom života. Gilgamešov bijeg preko stepa u potrazi za vječitim životom održava važnost te potrage na razini pojedinca.
- No prvi povijesni tekstovi potvrdit će da su ljudske zajednice vrlo rano razradile opće sustave ideja, koje nazivamo ideologijama, u kojima su kodificirale smisao egzistencije općenito, kao i konkretnе zadatke zajednice i njezinih pripadnika.
- Sve do danas ideologije polaze od upita "zašto su ljudi ovdje", a razlog se obično traži u nekom prvonačelnom modelu, koji određuje uzroke i smjernice daljnjega razvijanja.
- I treba naglasiti da *svako društvo koje je ikada postojala* ima neko tumačenje o postanku svijeta, u kojem pojedinci mogu tražiti i smisao vlastitih života. To je i logično, jer svako društvo poznaje vremenski tijek i upravlja svojim djelovanjem u vremenu i prostoru prema nekom uzročno-posljetičnom modelu.
- Filozofi mogu katkad zaključiti da smisla zapravo nema, ili barem da je smisao života za nas nedokučiv, ali nijedno društvo ne može funkcionišati ukoliko ne prihvati *barem radnu definiciju smisla*.
- I u tome je važnost ideologija, koje redovito sadržavaju ili pak odražavaju neku zamisao o podrijetlu.
- Ali treba tu dodati da viđenja o podrijetlu mogu biti dvojaka:
  - Početak, kada je nastao ovaj svijet, može biti zamišljen kao savršen, nakon čega slijedi "pad čovjeka", kao primjerice u biblijskoj predaji o istočnom grijehu.
  - Isto tako, shvaćanje podrijetla može polaziti od zamisli o napretku, kao u modernim tumačenjima o razvitku života od cijanbakterija ili modrozelenih alga do nadvlasti *Homo sapiens-a*.
- Moglo bi se pomisliti da ta je dvojakost isto tako povezana s pozitivnim ili negativnim vrednovanjem stanja oko samoga početka. Ali to nije nužno tako.

- Prema judeokršćanskom gledištu, na početku postoji samo Bog, koji stvara svijet i zatim čovjeka prema svojoj slici. Slijedi pad čovjeka i poslije toga trajna težnja ljudi da se vrate Bogu.
- Grci i drugi drevni narodi također su zamislili da su ljudi postali sve gori nakon stvaranja svijeta, ali za razliku od judeokršćanske vizije, u drevnih Grka nije postojala težnja prema povratku u iskonski kaos.
- A kada pak razmotrimo mnoge današnje evolucijske teorije o razvitku svijeta, bez obzira što se početak života predstavlja kao primitivan (recimo, još ne postoji višestranici organizmi, itd.), ne postoji nikakvo nužno negativno vrednovanje eona svemirske prošlosti prije nastanka života na Zemlji.

Značenje riječi "podrijetlo"

- U nastavku ćemo ukratko iznijeti neke podatke o samoj riječi "podrijetlo".
- Prvo, hrvatska riječ *podrijetlo*, odnosno stariji oblik *porjeklo*, ima svoju osnovu u praslavenskoj glagolskoj tvorbi *po-* + *rekti, koji je u starocrvenoslavenskom dao oblik *porešti* i zatim apstraktnu imenicu *poreklo* (poslije i *porětъ*).
- Smatra se da je smisao bio najprije "izreći ime ili prezime" nekoga, tj. označiti pripadnika roda, što se poslije proširilo u opću predodžbu o izvornom rodu, lozi, plemenu/narodu i općenito o ishodištu, "korijenima" ili postanku neke osobe, skupine, običaja, misli ili stvari.
- Paralele u slav. jezičnom sklopu jesu: slov. *izvor*, češ. *původ*, polj. *pochodzienie*, rus. *происхождение*, i bug. *производ* i *порекло*.
- Nadalje, u Šulekovom rječniku hrv. "podriet, podrietlo" prevodi se na njemački kao *Abstammung* (dosl. "izgranidba") i na talijanski kao *discendenza, nascita* i *origine*. Ti talijanski oblici dolaze od latinskog *dēscendēre*, "silaziti" (potjecati), *nāscī*, "rodit se, vući lozu", (v. nacija) i *ōrīgo* (gen. –*īnis*) "začetak, podrijetlo" (usp. franc. *origine* i *descendance*, engl. *origin* i *descent* i sl.).
- Latinski *ōrīgo* najčešće se danas prevodi na hrvatski upravo kao "podrijetlo" (ili postanak, ali stariji hrvatski rječnici prevodili su tu riječ kao "istok", tj. lat. *ōrīens* (usp. kod Vrančića *iztook* = *origo*, ali *iſtok* = lat. *oriens*; kod Habdelića *iſtok* = *origo* i *oriens*).
- Latinska riječ bila je bliska po značenju grčkom γένεσις, koji je ušao i u latinski jezik za pojam "postanak", iako uz uži smisao "rođenje, porod" (tj. lat. *gēnērātio*)
- Grčka riječ dala je mnoge današnje znanstvene novotvorenice, kao što su nazivi *antropogeneza, etnogeneza* i *filogeneza* (od grč. φυλή – "pleme")
- Potonju novotvorenicu iskovao je u 19. stoljeću njemački biolog Ernst Haeckel (1838–1919), a u biologiji i antropologiji ona se odnosi na zajedničko podrijetlo i postanak pojedinih životinjskih vrsta, uključujući čovjeka i pojedinih ljudskih "rasa" (uvjetno rečeno).
- U hrvatskom jeziku pojam "podrijetlo" danas ima vrlo širok obuhvat te uključuje i početke i postojanje prirodnih vrsta i etničkih (narodnosnih), kulturnih ili općenito povjesno-društvenih skupina, kao i postanak različitih prirodnih ili povjesno-društvenih sustava i njihovih dijelova.
- Zapravo je bitna odrednica vremenski "pogled unatrag".
- Primjerice, zajedničko podrijetlo neke povjesno-društvenih skupine značilo bi da njezini pripadnici imaju (ili još imaju) isto povjesno ishodište.
- No i pojedinac ima svoje osobno podrijetlo, određeno prema društvenoj skupini, zemlji i/ili životnim prilikama iz kojih je potekao.
- U tom općem smislu, *podrijetlo je uvijek nešto što se ne može mijenjati*.
- Neka osoba može odbaciti svoje sociokulturno nasljeđe, prekinuti veze sa svojim narodom ili etnjom, promijeniti religiju, jezik kojim obično govori, zemlju u kojoj živi i državljanstvo, ali podrijetlo ostaje dio njegove osobne povijesti, koju može (ali ne mora) priznavati.
- Dakako, kako ćemo vidjeti, u ljudskoj povijesti samo istraživanje i vrednovanje podrijetla bilo je uvijek bitan čimbenik u kulturnom i društvenom razvitu.

Razne vrste podrijetla

- Tijekom ovog kolegija, osvrnut ćemo se na nekoliko vrsta ili tema o podrijetlu, ali poglavito na:
  - *Kozmogeniju* – tj. teorije o postanku svemira ili kozmosa, koja uključuju i znanstvene koncepcije i mitove o postanku, i na
  - *Podrijetlo naroda* (etnogenezu) – točnije na teorije, mitove i znanstvene spoznaje o nastanku pojedinih naroda ili etničkih skupina (što pogotovo uključuje jednu ideošku komponentu).

O miševima i besmrtnosti

Na kraju 20. stoljeća, Ellen Eber-Katz, profesorica na Institutu Wistar u Philadelphiji, slučajno je otkrila da miševi u laboratoriji mogu regenerirati dijelove svojih tijela. Pokusi su se nastavili i 2010. dogodine istraživačka skupina objavila je da se regenerativne mogućnosti mogu postići na način da se manipulira protein p21. Prema krajnjoj pretpostavci, ljudi bi jednoga dana mogli živjeti gotovo vječno - iako bi to bilo moguće, što bi to značilo za svijest o životu, zamisli o podrijetlu, traganjem za smislom, itd.

Kalevala

Kalevala i njezina važnost

- Kalevala se često opisuje kao veliki ep finskoga naroda, premda je riječ zapravo o kompilaciji narodnih pjesama koju je u prvom dijelu 19. stoljeća sastavio finski filolog i folklorist Elias Lönnrot (1802–1884).
- Lönnrot je bio i liječnik i tijekom svojih posjeta seoskim područjima, primjerice kada je 1832. bio postavljen kao pomoćnik okružnoga liječnika u pokrajini Oulu u središnjoj Finskoj, skupljao je pjesme.
- No finske narodne pjesme oduvijek su ga zanimali i još je 1827. na Sveučilištu u Turkuu obranio magistersku tezu "O Väinämöinenu, božanstvu ranih Finaca" (*De Vaunamoine, priscorum fennorum numine*). Tema je bila povezana s tezom koju je svojedobno iznio biskup Mikael Agricola (1510–1557) koji je dotičnoga junaka uvrstio u svoj popis bogova iz Tavastije (1551)
- Godine 1833., još dok je radio kao liječnik u Oulu, Lönnrot je obolio od tifusa i jedva preživio. Ljeti iste godine odlučio je zapisati sve narodne pjesme koje može naći o trojici najpoznatijih finskih narodnih junaka: tj. o Väinämöinenu, Ilmarinenu i Lemminkäinenu.
- I tako je nastala tzv. "proto-Kalevala" (1833). Slijedila je "Stara Kalevale" (1835) i napokon 1849. "Nova Kalevala", koja predstavlja i konačnu redakciju djela.

Povijesni kontekst

- Švedi su počeli širiti svoj utjecaj u Finskoj, tj u "Istočnoj zemlji" (Österland), još od vikingškog razdoblju, a poslije je u 12.-13. stoljeću uslijedilo je švedsko osvajanje i jaka kolonizacija te integracija Finske u švedsku političku i kulturnu sferu.
- Švedi su 1581. pretvorili Finsku u Veliko vojvodstvo (*grandus ducatus*), odnosnu u Veliku kneževinu, premda je to bio više-manje formalni potezu, bez stvarne političke i kulturne autonomije.
- Takvo je stanje trajalo do Velikoga sjevernog rata (1700–1721), kada je Rusija, u doba Petra Velikoga (vl. 1695–1725) osvojila jugoistočne dijelove Finske, poznate kao "Stara Finska".

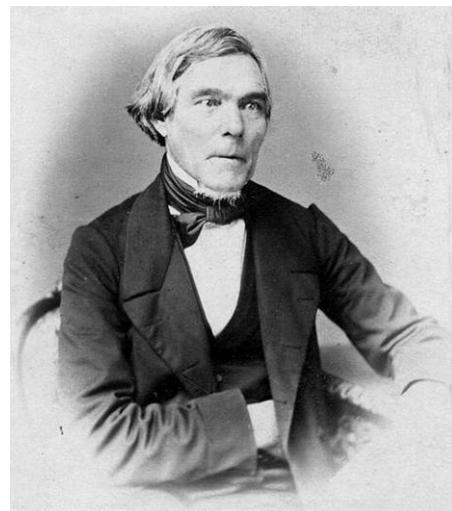
- Godine 1809. za vrijeme Finskoga rata između Švedske i Rusije, predstavnici finskih staleža sastali su se u gradu Porvoo te objavili svoje podaništvo ruskom caru Aleksandru I. (vl. 1801–1825) , koji će tako postati veliki knez Finske.
- Nakon te promjene, Velika kneževina Finska ponovno je steklo područja "Stare Finske", i u općem kontekstu ruske nadvlasti uspostavile su se jače kulturne veze s etničkim srodnim područjima u Kareliji, Ingriji, itd.
- Gotovo do kraja 19. stoljeća ruske su vlasti podržavali autonomiju Finske i jačanje utjecaja finskoga jezika, koji je dotad bio marginaliziran zbog kulturne dominacije švedskoga.
- Lönnrot je, dakle, djelovao u specifičnom povijesnom trenutku.
- Lönnrotovo vrijeme bilo je doba ranog romanticizma i različitih nacionalnih preporoda, kada je traganje za nacionalnim stvaralaštvom i nacionalnim duhom bila opća tendencija u Europi.
- Osobe poput braće Grimm, Jacoba (1785-1863) i Wilhelma (1786-1859), pa i Vuk Karadžić (1787–1864), djelovali su u naraštaju prije Lönnrota, kao i u njegovo vrijeme, a još je 1817. Carl Axel Gottlund (1796–1875) sugerirao da bi se finske i karelijske narodne pjesme možda mogle složiti u jedinstvenu cjelinu poput nekog sjevernog Homera ili Pjesme o Nibelunzima.
- Lönnrot je na kraju prihvatio Gottlundovu sugestiju: sistematizirao je i standardizirao stihove koje je zapisao, i kada je to smatrao nužnim čak je pridodao vlastite stihove da bi cjelina tekla logično.
- Stihove je povezivao primjenjujući isti način ili stil pjevanja koji su koristili tradicionalni pjevači.
- Dao je epu ime "Kalevala", što znači "zemlja junaka Kaleve", što su neki prijevodi poslije preinačili u "zemlju heroja".
- Konačna verzija Kalevale obuhvatila je 50 spjeva ili "runa" kako ih je Lönnrot prozvao.
- Sâm Lönnrot je bio u dvojbi dok je ep sastavljaо – i prema vlastitom priznanju htio je nekoliko puta baciti sav rukopis u vatru.

Važnost Kalevala

- Kalevalu, dakle, ne možemo smatrati sasvim izvornim epom, jer ju je Lönnrot u općem smislu stvorio, pa bi se moglo reći da je i proizvod intelektualnih napora u 19. stoljeću.
- No to što je Lönnrot učinio u biti je slično gotovo svim pokušajima sintetiziranja predaja. Primjerice, Heziod je oko 700. pr. Kr. sastavio svoju *Teogoniju* na način da je preuzeo mnoštvo narodnih spjeva i povezao ih koristeći svoje vlastito pjesničko nadahnuće.
- I premda ne možemo znati koliko je pažljivo Heziod skupljao svoju građu, za Lönnrota je svakako jasno da je to činio vrlo pažljivo i skromno.

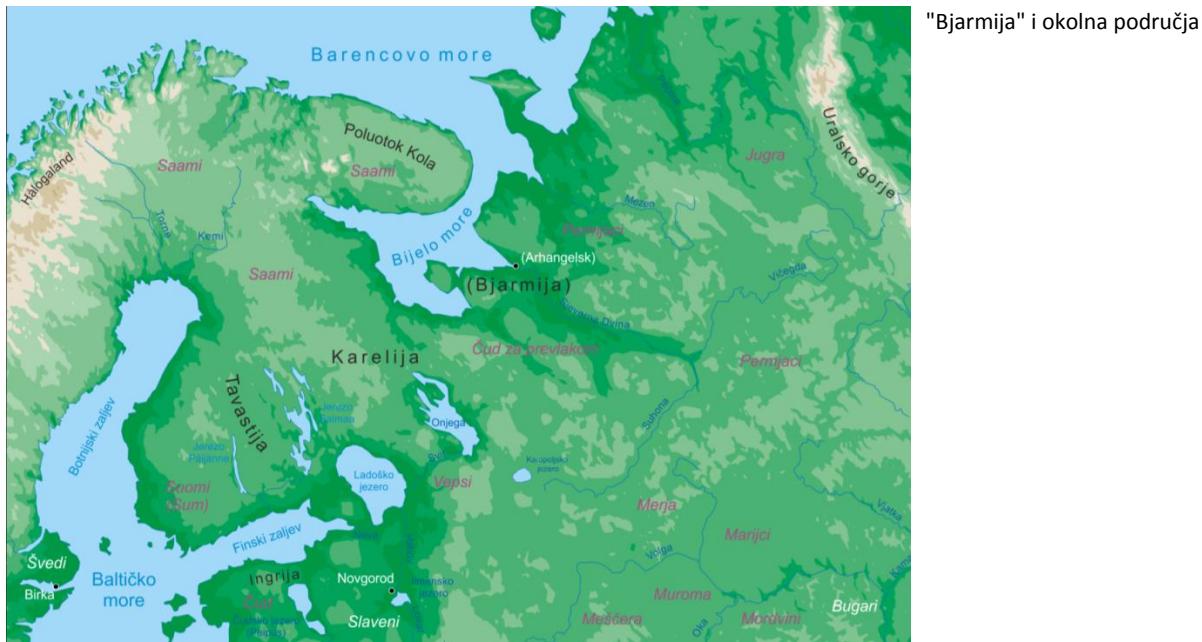

Finska kneževina u Rusiji

Elias Lönnrot u starijim danima

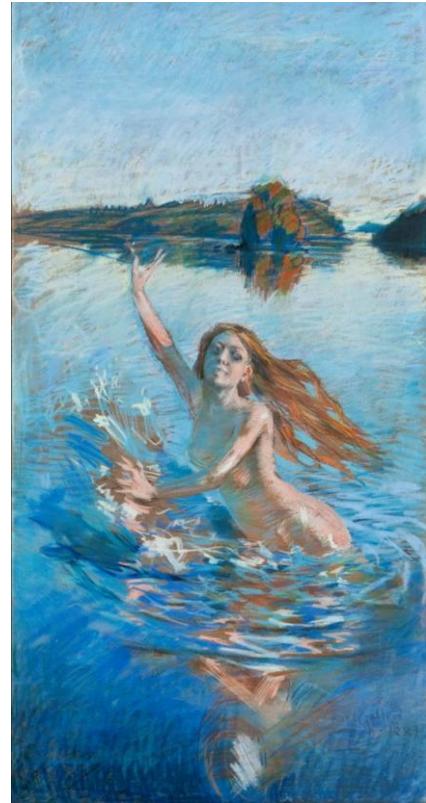
- Štoviše, iako je pokušavao logički presložiti skupljenu građu, Lönnrotovo vjerno zapisivanje stihova svojih "ispitanika" značilo je da je zabilježio i višeslojnosti koje na različite način odražavaju korijene Kalevale.
- Sam je Lönnrot u predgovoru prvom izdanju Kalevale (1835) istaknuo da se ti stihovi ne mogu usporediti po starosti s grčkim i rimskim djelima (što je očito bila ograda od zamisli o sjevernom Homeru) – i poslije je predgovoru Novoj Kalevali (1849) ponudio svoje mišljenje da opći kontekst nastanka odgovara vremenu *permske trgovačke zajednice* uz jugozapadnu obalu Bijelog mora i u regiji oko velikih jezera Onjege i Lagode.
- Ti Permjacici odgovarali bi narodu Bjarmâ, tj. *Bjarmar* u staronordij. sagama, ili *Béormas* o kojima je u 9. stoljeću norveški trgovac Óttar iz Hålogalanda (steng. Öhthere) izvijestio veseškog kralja Alfreda Velikog (vl. 871–899).
- Ukratko, Bjarme su najvjerojatnije bili razvijeniji narod u finsko-permjačkom svijetu, koji je imao dodire s vinkzima i drugim sjevernim narodima.
- Dakako i drugi komentatori vidjeli su povjesni kontekst Kalevale kao odraz tog vikingškog doba: primjerice, finski folklorist Kaarle Krohn (1863-1933) pretpostavio je da su najstarije pjesme nastale između 700. i 1000. n.e.
- Važnost željeza i kovaštva svjedoči o željeznodobnom okviru, možda o kasnoj prapovijesti. Ali isto tako postoje i očiti kršćanski motivi u spjevu.
- Međutim, Kalevala sadrži i nešto vrlo staro – pa su neki analitičari primjetili da je u svojim duhovnim dimenzijama arhaičnija od svih glavnih srednjovjekovnih europskih epa.

Kratka shema spjeva

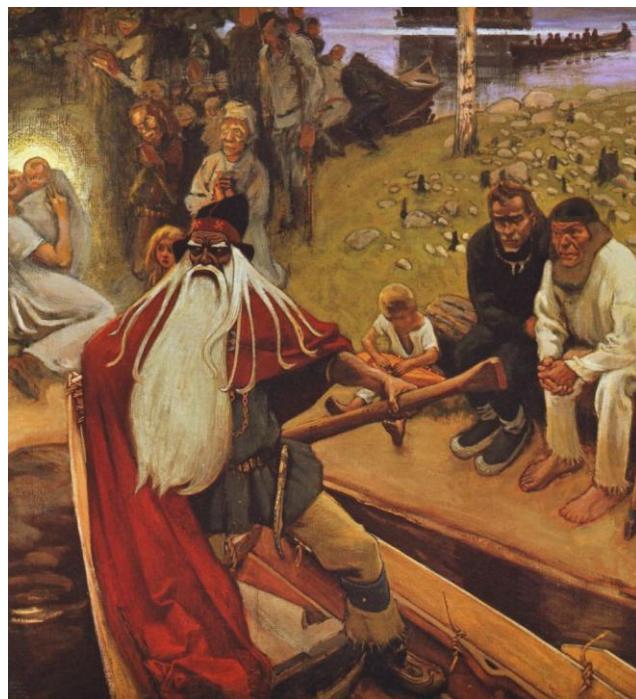
- Smatra se da dvije glavne teme spajaju sve radnje Kalevale: 1) sukob između dva područja – Kalevale i Pohjole, i 2) kovanje i krađa čudesnog predmeta nazvanog *sampo*.
- Kalevala, kako je bilo rečeno, zemlja je junaka Kaleve, za koga je Lönnrot mislio da je možda bio predvodnik finske migracije. Kaleva ima i pandana u estonskoj tradiciji, po imenomu Kalev (koji je spomenut već i u najstarijem očuvanom tekstu na estonskom, iz sredine 17. stoljeća).
- Glavni su junaci Kalevine zemlje: stari pjevač Väinämöinen, kovač Ilmarinen i ratnik Lemminkäinen.

- Pohjola je "Sjeverna zemlja" ili "Sjeverni posjed", nad kojom vlada gospodarica Luhi, a čini se da je glavni junak Pohjole mladić Joukahainen, koji je opisan kao "Laponac" ili "laponski dečko". Općenito postoji stanovita asocijacija između Pohjole i "Laponaca", premda je Lönnrot mislio da u Pohjoli nisu živjeli pravi "Laponci" (= Saami), nego Finci iz nekog plemena različitog od stanovnika Kalevale. Naime, tek se u jednom stihu označuje da je jezik Pohjole bio drugčiji.
- Väinämöinen je s jedne strane povezan s motivom stvaranjem svijeta, kao i s magičnim pjesmama i također različitim neuspjesima sa ženama.
- Jedan takav neuspjeh, u prvom dijelu Kalevale, odnosi se na Joukahainenovu sestru Aino, koju Joukahainen ponudi kao nevjestu Väinämöinenu nakon što ga potonji pobjedi u pjevačkom nadmetanju.
- Prilikom jednog putovanja po moru Väinämöinen stiže i u Pohjolu, gdje mu gospodarica Luhi obeća da će mu pomoći stići kući i da će mu dati svoju kćer ako napravi sampo za nju.
- Väinämöinen se vrati u Kalevali i nagovori magičnog kovača Ilmarinena – koji je iskovao i "poklopac neba" (nebeski svod), da pođe u Pohjolu i napravi sampo. Ovaj to čini i zatraži Luohinu kćer kao naplatu, no ona ne želi napustiti Pohjolu.
- Radnja se nastavlja poslije s pričom o junaku Lemminkäinenu i djevojci Kylliki, koju on poslije napušta i također odlazi u Pohjolu po novu ženu. Luhi mu daje tri teška zadatka (hvatanja demonskog losa, konja i labuda u rijeci Zemlje smrti), što Lemminkäinen sve dobro obavi – ali ga na kraju ubije govedar "Mokra kapa", koga je Lemminkäinen uvrijedio.
- Poslije Lemminkäinenova majka nađe njegovo raskomadano tijelo, sastavi dijelove i ponovno ga oživi.
- Poslije toga i Väinämöinenu i Ilmarinen naći će se u Pohjoli i zaprostiti Luohijinu kćer, koja bira mlađeg Ilmarinena.
- Luhi mu postavlja tri zadatka: poorati polje puno zmija, uhvatiti medvjeda Smrti i vuka iz Zemlje smrti i užasnu štuku iz rijeke u Zemlji smrti.
- Ilmarinen uspije u svemu i slijede pripreme za svadbu.
- Svi su pozvani na svadbu, osim Lemminkäinena – koji zlovoljan poslije stiže u Pohjolu i svojim bahatim ponašanjem izaziva sukob s gospodarom mjesta, koga zatim ubija u dvoboju.
- Lemminkäinen utekne, ali Luhi pokreće vojsku i dođe do rata između Pohjole i Kalevale.
- Lönnrot je zatim uključio u spjev tužnu priču o mladiću Kullervu, koji se rodio nakon što mu je stric Untamo ubio oca Kalervu.
- Unatmo će u jednom trenutku prodati Kullerva Ilmarinenu kao rob, i potonji će izazvati smrt Ilmarinenove supruge (prizvat će čopor vukova i medvjeda koji će je razderati na komade).
- Zatim na povratku iz ropstva Kullerva sretne mladu prosjakinju, koju obljubi – a pokazat će da mu je to bila sestra.
- Kada se vrati rodu. Rodbina ga pokuša odvratiti od osvete protiv strica, ali na kraju više nitko ne mari za njegovu sudbinu, osim njegove majke.
- Kullervo pođe u rat protiv Untama, i tu je osobito važna epizoda o oproštaju od svoje obitelji.
- Na kraju se vraća, ali svi su mrtvi i on najde na tijelo svoje sestre koja je počinila samoubojstvo.

Akseli Gallen-Kallela (1865–1931), "Aino" (1889)

- Zbog osjećaja krivnje, sam počini samoubojstvo (padne na svoj mač).
- U zadnjem dijelu spjeva Väinämöinen, Ilmarinen i Leminkäinen pokušavaju oteti sampo iz Pohjole.
- Väinämöinen se služi moćima pjesme da bi uspavao Luohi i ljudi u Pohjoli i zatim ta trojica ukradnu sampo.
- Poslije tri dana ljudi Pohjole se probude i upuste se u potjeru za Kalevalcima.
- Slijedi borba na moru – sampo padne u more, i Väinämöinen izgubi svoju magičnu harfu u valovima.
- Ipak, neki dijelovi sampa će doploviti do obale i Väinämöinen će ih posaditi u Kalevali.
- Poslije Väinämöinen izradi novu harfu iz drveta breze i tako lijepo zapjeva da i Sunce i Mjesec se spusti da bi slušali pjesmu.
- Luohi iskoristi tu priliku i zatvori Sunce i Mjesec u brdo na Pohjoli. Vrhovni bog Ukku se čudi zašto je postalo tako mračno i naloži vatru za novo Sunce i Mjesec, ali ta vatra padne u more i proguta je riba.
- Poslije Ilmarinen će pokušati iskovati nov Mjesec i novo Sune, ali bezuspješno.
- Väinämöinen zatim doznaje gdje je Luohi sakrila Sunce i Mjesec i zajedno s Ilarinenom krene u Pohjolu da bi ih oslobođili – ali tada Luohi shvati da je sve izgubljena i oslobođi ta sjajna nebeska tijela.
- Zadnji spjev Kalevale već ima kršćanski motiv. Djevica Marjatta zatrudni nakon što je progutala borovnicu. Ona rodi sina – ali Väinämöinen zaključuje da se dijete bez oca treba ubiti. Dijete progovori i kaže Väinämöinenu da govori gluposti, jer je sam bio rođen bez oca. Jedan starac zatim krsti dijete i proglaši ga novim kraljem Karelje.
- Väinämöinen se razbjesni i krene u bakrenoj lađi prema prostoru izmeđ neba i zemlje, predviđajući da će ljudi jednoga dana opet trebati i sampo i harfu i svjetlost, ali je ipak ostavio i harfu i pjesme za narod.
- Završnica spjeva zapravo u novom kršćanskom ruhu ponavlja početak, kada je svijet nastao od nebeske djevice, koja je rodila Väinämöinena.

Akseli Gallen-Kallela, "Kovanje sampa" (1883), odlazak Väinämöinena (1896–1906).

Mit o stvaranju

- Mit o stvaranju počinje s "djemicom zraka", prekrasnom ženom i duhom prirode, koja se sav svoj živio čuvalo svoje djevičanstvo, dok joj nije postalo dosadno da uvijek živi sama i kao djevica.
- Prolazilo je vrijeme i napokon je doletjela patka, tražeći mjesto gdje će sagraditi svoje gnjezdo.
- Djevica, sada već označena i kao "majka vode" podigla je koljena iznad vode i patka je na koljenu izgradila gnjezdo i snesla šest zlatnih jaja i jedno željezno jaje.
- Djevica je koljeno počelo gorjeti – i kada ga je pomaknula sva su jaja pala u more i razbila se u komade
- Ali razbijena jaja pretvorila su se u lijepе stvari: donji dio jedne ljske postao je Zemlja, vrh druge ljske postao je nebo, vrh jednog žumanjka postao je sunce, gornji dio jednog bjelanjka postao je Mjesec, točkice na ljskama postale su zvijezde i crne mrlje postale su oblaci.
- Plivajući u moru, djevica zraka je oblikovala rtove i uvale uz obale, hridove u moru i otoke.
- I u njezinoj utrobi čekao je Väinämöinen, razmišljajući kako će živjeti u tako tamnom mjestu.
- Väinämöinen je molio i Mjesec i Velikog medvjeda da ga oslobole – ali kada mu oni nisu pomogli, sam je izšao iz majčine utrobe i dugo plovio po vodi, dok nije napokon izšao na kopnu i ugledao Mjesec, Sunce i Velikoga Medvjeda.

Akseli Gallen-Kallela, na slici "Ad astra" (1907), prikazao je Ilmatar.

Sampo

- Nije točno jasno što je sampo, no ono je opisano kao neka vrsta mlina koji je izradio Ilmarinen, i iz kojega je izlazilo žita (ili brašno), sol i zlato.
- Ime se često tumači prema vodskoj riječi *sammäs* (gen. *sampaan*) "stup", ili estonskom *sammäs* (gen. *samba*) "potpora".
- U svakom slučaju sampo je nešto što osigurava blagostanje, neka vrsta mlina sreće.
- Ilmarinen je kovao sampo tri dana i tri noći i dok je gledao u vatru vidio je različite stvari: prvo samostrijel, koji je lijep ali zao (jer traži glavu), zatim brod, koji je lijep ali zao (jer traži rat), zatim junicu, koja je lijepa ali zla (jer razlijeva mljekko naokolo), zatim plug, koji je lijep ali opet zao (jer uništava općinsku zemlju), i na kraju Ilmarinen ugleda poklopac sampa, kako nastaje u kovačkoj vatri.
- Prema jednom tumačenju, sampo se mogao odnositi i na neki konkretni predmeta, a bilo je i pokušaja da se poistovjeti s kakvom bizantskom kovnicom.

Magija podrijetla

- Najkarakteristični elementi u Kalevali su *čarolije podrijetla*. Da bi se bilo koja stvar svladala treba znati njezino podrijetlo, i to se odnosi i na željezo, na razne nevolje i bolesti, na pivo, na životinje, itd.
- Lönnrot je skupio i takve čarolije koje nije uključio u Kalevale, primjerice izjave o podrijetlu psa i mačke. Među primjerima iz Kalevale, vrlo su zanimljive čarolije ili čari u kojima se spominje podrijetlo željeza, podrijetlo zmija, podrijetla velikoga mraza.
- Treba dodati da se često puta u inkantacijama prijeti oslovljenim silama prema formuli: znam tko ti je bila majka, i ako ne prestaneš raditi to što radiš onda će ispričati tvojoj majci.
- Logika je jednostavna i zvuči katkad gotovo dječja: "Znam tvoju Mamu, budi dobar (ili dobra), ili će joj reći da si zločest (ili zločesta)"
- Zanimljivo je da u Kalevali, u većini tih čarolija o podrijetlu veći se naglasak daje majkama i podrijetlu u ženskoj lozi, nego muškom rodoslovju.
- U krajnjoj liniji i to je u skladu s mitom o postanku, u kojem glavnu ulogu ima djevica zraka (iako se osjećaju neke implikacije o utjecu vrhovnog boga Ukkua).

Primjeri

Podrijetlo psa

Znam, dakako, podrijetlo psa, mogu pogoditi podrijetlo
šteneta.
Stvoren je na hrpi prašine – pripremljen na livadi,
Rođen je od osam otaca i od jedne majke
Ljubavnica Zemlje, Manuhutar, oblikovala je glavu iz
brežuljka
Za noge je uzela kolce iz ograda – za uši lokvanje,
Desni je stvorila iz istočnoga vjetra, i njušku iz vjetra

Podrijetlo mačke

Znam podrijetlo mačke – inkubacija Sjedobradoga.
Mačka je nastala na peći – i ima nos djevojke,
glavu zeca, rep iz Hiisijeve pletenice, kandže zmije
rep iz zmijskog otrova, noge od bobica,
a ostatak tijelo pripada vučjem rodu.

Podrijetlo željeza

Zrak – to je prva majka; vlaga – starija sestra
Mlađi je njezin brat – željezo, srednji brat – vatra.
Ukko, stvoritelj nebeski, zapovjednik zračnih sила
Odvojio je vodu od neba, od vode – zemni svod
Nije još bilo željeza, trebao se još roditi
...
I tako su se rodile tri djevice prirode
postale su tri roditeljice željeza
Hodale su, skakale, djevice
kraj oblaka su hodale, s nabreklim dojkama
i bolnim bradavicama
mlijeko je teklo po zemlji, iz bradavica se proljevalo
...
Mlijeko koje je bilo crno, dala je starija djevica
Mlijeko koje je bilo bijelo dala je srednja djevica
Mlijeko koje je bilo crveno, dala je mlađa djevica
(Crno mlijeko postati će crno željezo, bijelo postat će
čelik i crveno postat će željezna rudača)

Podrijetlo zmija

Znam, zmijo, tvoje rođenje, poznajem tvoje podrijetlo
Ti si se rodila od Siuetara, ti si začeta od vodenoga duha
Pljunula je u vodu vještica, pljunula je na valove
Slinu su uzdrmali vjetrovi, duh vode te tiho zibao
šesto godina, njegova najdraža
More je izbacilo slinu na žal –
Stigle su tri kćeri prirode i rekле:
"Što će se dogoditi ako Stvoritelj daje ovomu život,
ako mu daje oči"
Stvoritelj je to čuo i rekao "Bit će zlo..."
(Na kraju je Hiisi udahnuo život u zmiju)

Dodatak

- Bez obzira na sve komentare koje je *Kalevala* doživjela nakon što ju je Lönnrot objavio – i pogotovo u novije vrijeme (je li riječ doist o izvornom epu?) – nema dvojbe da je sažno djelovala na finsku svijest, upravo zato što je u svoje vrijeme uspjela barem u ocrtavanju neke davne mitske prošlosti (ili podrijetla).

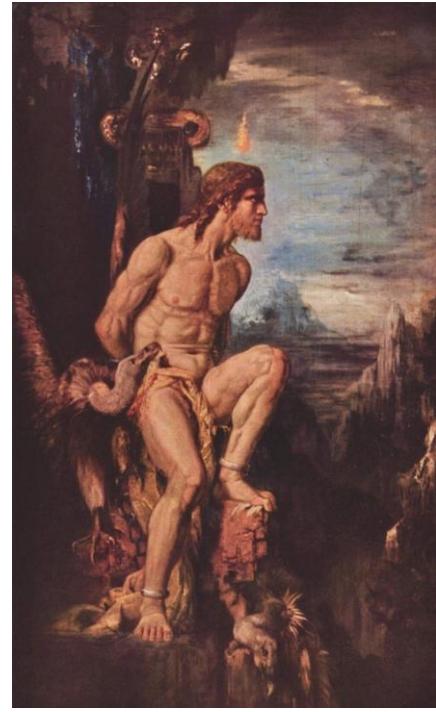
- Njezin obrzac poslije je preuzeo estonski pisac i (kao i Lönnrot) također liječnik Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882), koji je za Estonce sastavio spjev pod imenom *Kalevipoeg* ("Sin Kaleve").
- Kako znamo, Kalev je nedvojbeno bio istinski junak narodnog epa u Estoniji, o čemu govori ne samo zapis njegova imena već u 17. stoljeću, nego i stari ruski naziv za Tallinn, Kolivan (rus. Колывань, tj. "Kalevljev grad"), još iz 13. stoljeća.
- Kreutzwald je tvrdio da je svoj rad utemeljio na estonskim pjesmama. Međutim, tek se manji dio njegova epa (oko 8%) smatra izvoran (prema narodnoj predaji), što ne znači da to djelo nije djelovao na modernu estonsku svijest – i u krajnjoj liniji, zbog svoje veze s *Kalevalom*, uvrstio Estonce u finski krug.
- Doduše, Kreutzwaldov ep nikada nije stekao ni približno sličnu slavu kao što je stekla Lönnrotova *Kalevala*.
- Dakako, i danas ćemo naići na komentare da je *Lönnrot* mnogo što u *Kalevali* jednostavno izmislio, što zapravo dovodi u sumnju i sav ep.
- Pa ipak, barem *antropološka poruka* iz čarolija podrijetla svakako je izvorna, tim više što je Lönnrot zabilježio više takvih primjera, koje nije utkao u *Kalevalu*.
- Treba upoznati podrijetlo neke stvari ili osobe, da bi se njome moglo vladati, ili pak da bi se shvatila, ili da bi se uopće moglo djelovati.
- I kada se to podrijetlo nije sasvim poznato, onda se barem pokušava, ovisno o običajima vremena, osmišljavati.

Kozmogonija

Kozmogonija i kultura

- Kozmogonija, odnosno nastanak svemira, prvi je problem u odnosu na tematiku podrijetla.
- Riječ je o "krajnjem podrijetlu", o podrijetlu svega što danas postoji, i na stanovit način osmišljavanje svih djelomičnih izraza podrijetla ovisit će o pristupu prema kozmogoniji.
- Otkad su ljudi razvili svijest o životu – i otkad se čovjek oblikovao kao biće koje osigurava svoj opstanak s pomoću kulturnih adaptacija, osmišljavanje nastanka svemira postalo je važno.
- Zapravo, moglo bi se reći da je *svaka kultura, barem implicitno, povezana s nekim kozmogonijskom modelu*.
- Naime, kozmogonijski modeli u krajnjem smislu *objašnjavaju ponašanje*, i na taj način legitimiraju i kulturu.
- U ovom kontekstu mogli bismo krenuti od opće zamisli o kulturi, koju je još 1871. Edward B. Tylor (1832–1917) definirao kao "složenu cjelinu koja uključuje znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaj i druge sposobnosti i navike koje čovjek stječe kao pripadnik društva".
- Tylorova definicija podrazumijeva vezu između kulture i društva (ili zajednice), i ističe neopipljive, duhovne ili idejne aspekte kulture.
- Tzv. materijalna kultura u biti samo je izraz ili odraz te idejne cjeline koju je Taylor nazvao kulturom.
- Prema analizi Clydea Kluckhohna (1905–1960) i Alfred L. Kroeber (1876–1960), do sredine 20. stoljeća broj definicija kulture narastao je na oko 200.
- Sažimajući te brojne definicije, Kluckhohn i Kroeber zaključili su da kultura obuhvaća sklop obrazaca ponašanja stečenih i prenijetih *putem simbola i rukotvorina* (primjerice, kroz jezik i umjetnost), koji se temelje na naslijeđene/tradicionalne ideje i vrednote, i osebujni su za određene ljudske skupine.
- I drugi antropolozi, primjerice Bronisław Malinowski (1884–1942) i Margaret Mead (1901 –1978), također su istaknuli važnost *društvenog nasljeđa* prenijetog s pokoljenja na pokoljenje, ili eventualno psihološke čimbenike, ili pak činjenicu da se kultura ne prenosi biološki ili nagonski.

- U jednom drukčijem kontekstu, Milford Wolpoff opisao je kulturu kao osobitu *nišu ljudske vrste*. Dakle, u tom bi smislu kultura imala biološku funkciju, iako nije zapravo biološki određena.
- U svakom slučaju, čovjek je jedinstven po tomu što se služi pretežno kulturom da bi se prilagodio svom okolišu i osigurao svoj opstanak.
- Taj je odnos, dakako, obostran, jer dok kultura određuje prilagodbu ljudi prema okolišu, neminovno je da vrsta okoliša utječe na vrstu kulture.
- Možemo stvar pojednostaviti i konkretizirati: Životinje nagonski čine to što čine da bi opstale u svom okolišu. Životinje katkad nauče nove oblike ponašanja iz izravnih iskustava, i katkad ih prenose na svoje potomstvo, ali nema indikacija da prenose nešto nalik na kulturu u simboličkim oblicima. S druge strane, čovjek, kroz kulturu, nasljeđuje skupinu "uputa" za ponašanje – i te upute mu govore kako treba osiguravati hranu, gdje i kako treba sagraditi dom, s kim se treba družiti, kako treba osigurati svoje potomstvo, itd.
- Te "upute" moraju biti i donekle promjenjive – da bi se omogućila prilagodba okolišu koji se mijenja, no stihiskske i/ili prečeste promjene narušile bi svaku kulturu.
- I upravo tradicijska komponenta (= nasljeđivanje) osigura potrebnu postojanost kulture.
- Međutim tradicija, po svojoj logici, podrazumijeva i *pogled u prošlost*, pa se zato svaka kultura nužno okreće prema svom podrijetlu.
- To je vidljivo čak u pokušajima tumačenja "čudnih" kulturnih običaja.
- Primjerice, Herodot je opisao običaj karijskih žena da nikad ne objeduju zajedno sa svojim muževima kao tradiciju koja je nastala zbog jednog drevnog nasilja (navodno su prvi grčki kolonisti maloazijske Jonije pobili sve karijske muškarce i uzeli njihove žene za sebe).
- Međutim u općem sklopu osobito su važni tzv. "junaci kulture".
- Junak ili heroj kulture (engl. *culture hero*, njem. *Heilbringer*) u pravilu je mitska osoba, koja svojim izumom, otkrićem ili drugim djelom uspostavlja ili bitno utječe na buduće društvene, političke, gospodarske, religijske i druge odnosa.
- U *Kalevali*, takvi su primjeri Väinämöinen, prvi pjevač, i kovač Ilmarinen, koji je iskovao sampo (kao i sam nebeski svod).
- Drugi često spomenuti primjeri su Oziris (Asar), Izida i Hor u Egiptu, Shénnóng (神農), Žuti car (黃帝) i Veliki Yū (禹) u drevnoj Kini, Prometej, Kadmo, Heraklo i sva družina heroja iz grčke mitologije, Eneja i Romul u rimskoj predaji, Odin (Óðinn) u nordijskom svijetu, starozavjetni patrijarsi u židovskoj i uopće abrahamističkoj tradiciji, "pernata zmija" Quetzalcoatl u Meksiku, Mondawmin (bog kukuruze) među Indijancima Pani (engl. *Pawnee*) uz pritoke rijeke Missouri.
- Ti pojedinci, u većini slučajeva, zamišljeni su kao bogovi, polubogovi ili osobe koje su stekle božanske odlike: Väinämöinen i Ilmarinen u Kalevali povezani su s nastankom svijeta (Ilmarinenovo ime etimološki ga povezuje s Ilmatar, nebeskog djevicom koja je stvorila svijet), Oziris je bog (prvijenac boga Zemlje Geba), Shénnóng je "božanski zemljoradnik", Prometej je titan iz druge generacije (sin Uranova i Gejina sina Japeta i njegove seste, titanide Temide, božica pravde), Heraklo je Zeusov sin i polubog, Romul je potomak Eneje (i Venere) preko svoje majke (Reje Silvije), i otac mu je bog Mars, starozavjetni patrijarsi su svjedoci Objave, Quetzalcoatl je bog i Mondawmin je nebeski posjetitelj.

Gustave Moreau (1826–1898), "Prometej" (1868)

- Kulturni junaci ovako ili onako odražavaju kozmogonijske sheme, ali sam izgled kozmogonijske sheme ovisit će i o vrsti kulturne prilagodbe okolišu.
- Kozmogonije naroda u planinskim područjima ili u dubini prašumi, izgledat će drukčije od kozmogonija stepskih ili primorskih naroda.
- Isto tako, što je neka kultura složenija i više povezana s drugim kulturama, to će i njezina kozmogonija biti složenija i uključivati dijelove kozmogonija drugih kultura.
- Najdalje, kozmogonije su obično slojevite, i odražavaju različite povijesne epohe u razvitu neke kulturne zajednice.
- U *Kalevali*, primjerice, postoje elementi koji sežu možda do mezolitika ili neolitika (nebeska djevica, patka), zatim motivi iz željeznog doba (kovanje sampa i nebeskog svoda) i napokon utjecaji kršćanstva (uloga vrhovnog boga, Ukkua).
- Način opisivanja i konstruiranja kozmogonija u pravilu je mitska, ali treba uzeti u obzir da je razlika između mitskog shvaćanja i, recimo, znanstvenih spoznaja nekada bila znatno manja nego danas.
- Štoviše, moguće je pretpostaviti da ta razlika u davnini nije ni postojala. Drugim riječima, mogli bismo pretpostaviti da su mit i znanost, u nekom ishodišnom dobu ljudske vrste, zapravo bili jedno te isto.

Mit i znanost

- Što je zapravo mit?
- Riječ "mit" poprimila je različita značenja otkad se raširila u evropskim jezicima negdje u 19. stoljeću, vjerojatno prema franc. *mythe* (ili njem. *Mythe*), što je bio prihvat latinskoga grekizma *mythos* (> *mythus*).
- Inače, sami Latini dugo su vremena prevodila grčki pojam kao "pripovijest" (lat. *fābūla*), i znakovito je da je Šulek u svom rječniku znanstvenog nazivlja prevodio "mit" (u tal. i njem. obliku) kao "baj, bajka" (Šulek je također ponudio kovanicu "bajoslovlje" za opći pojam "mitologija").
- Dakle, mit je u osnovi "bajka" ili "pripovijest", nočini se da je već u antici, i to s razvitkom znanosti, to značenje katkad poprimilo pogrdni smisao "izmišljena", ili "lažna priča".
- Danas antropologija i druge znanosti koje se bave i mitom, određuju taj pojam ne nužno kao "lažnu priču", nego kao vjerska ili sakralna predaja, sa sadržajem koji se odnosi na podrijetlo svijeta, božanstava, ljudi ili naroda.
- Smatra se da mit, kada izgubi svoj sakralni smisao, može se svesti na običnu pučku bajku (engl. *folktale*).
- Međutim, osim što se mogu odrediti kao sakralne priče o podrijetlu, mitovi predstavljaju i posebne oblike pričanja.
- Primjerice, njemački filolog i povjesničar religija Walter Friedrich Otto (1874–1958) smatrao je da je izvorni grčki oblik μῦθος ozačavao "riječ u drevnom smislu", koja se ne dijeli od bitka.
- I doista, još su antički filozofi razlikovali μῦθος, kao "riječ" koja ne treba potvrde, od "riječi" u obliku λόγος, koja počiva na načelu razuma.
- Sam korijen riječi bio bi *mā, *mī, "glasati (pustiti glas)", koji je možda prisutan i u hrvatskom glagolu "mukati" (glasanje goveda).
- Ukratko, mit je stanovit oblik neteleološke spoznaje, tj. izravne spoznaje stvari, bez traženja objašnjenja.
- Dakako, Sigmund Freud (1856–1939) je uočio sličnost između jezika mita i jezika kojim u snovima govori podsvijest, što ga je navelo na to da u mitovima, poput grčke predaje o kralju Edipu, prepozna dorađene opće izraze ljudske duše i podsvijesti.
- Poslije je Carl Gustav Jung (1875–1961) zaključio da u mitovima izranjaju trajni oblici iz općeljudske podsvijesti, prema njegovom nazivu "arhetipovi", koji su slični svuda, u svim narodima svijeta.

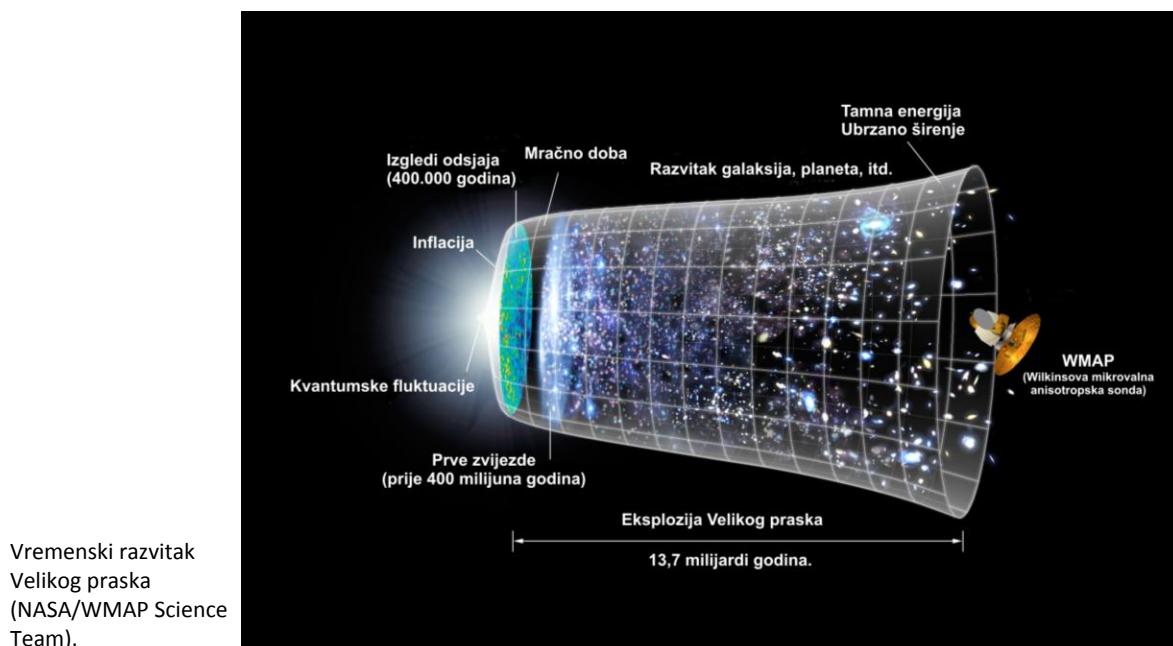
- Iako su takve psihanalitičke sheme doživjele kritike, mora se priznati da su imale jak povratni utjecaj na antropološka i druga shvaćanja mita.
- Napokon, kako je naglasio američki mitolog Joseph Campbell (1904–1987), jezik mita je metaforijski i/ili pjesnički, a način djelovanja je estetski.
- Mit nije, dakle, lažna priča, nego drukčija vrsta priče, različita od logičkog opisa promatranih događaja, što je osnova znanstvenih diskursa.
- Međutim, prema takvom gledanju, mit nije suprotna pojava (recimo) znanosti, nego tek različiti način doživljavanja stvarnosti.
- Dakako i znanost (*logos* za razliku od mitosa, "riječ") figurira u kozmogenijskim shemama, kako je izričito označeno u proslovu Evanđelja po Ivanu, koje zapravo iznosi novu kršćansku kozmogeniju (različitu od starozavjetne):

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντο δι αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἔν ὁ γέγονεν.

Prvi slavenski prijevod: Iskoni bě slovo i slovo bě u Boga i Bogъ bě slovo. Se bě iskoni u Boga. Vѣs těmь byšē i bež něgo ničtože ne bystъ eže bystъ.

Današnji hrvatski prijevod: "U početku bilaše Riječ i Riječ bilaše u Boga i Riječ bilaše Bog. 2 Ona bilaše u početku u Boga. 3 Sve postade po njoj i bez nje ne postade ništa."

- I znanost se isto tako bavi podrijetlima.
- Današnja kultura, način kojim se ljudi danas prilagođavaju svom okolišu vrlo je snažno određeno znanošću, do te mjere da se katkad sve druge načine spoznaje smatraju zaostalima.
- Može se reći da je znanost u naše vrijeme već stekla gotovo kultno ili možda čak religijsko značenje u svijetu. Znanstveni pristup označen je kao "dobar" pristup, a nešto "neznanstveno" obično se smatra lošim, nazadnjim, itd.
- Jedina je iznimka umjetnost, koja i dalje ima priznatu vrijednost, što se vidi i u činjenici da je obično spojena sa znanošću u nacionalnim akademijama.
- Pa ipak, kada se i znanost razvija do krajne točke, i to prema svojim vlastitim pravilima, zanimljivo je koliko se približava viziji koja je nekada biti tipična za mitska i religijska shvaćanja.
- Ključni primjer upravo je teorija o Velikom prasku.

- Opis razvjeta te teorije vidjeli smo u dokumentarnom filmu Lukea Ellisa, *Beyond the Big Bang* (= Poslijе Velikog praska) iz 2007. godine.
- Komentari u Ellisovom filmu zorno su objasnili kako se teorija o Velikom prasku postupno oblikovala iz nagomilanih znanstvenih spoznaja (o izgledu svemira, o gravitaciji, o vremenu i prostoru, itd.), i kako se na kraju i potvrdila upravo na temelju "krunskih" znanstvenih dokaza (pozadinske radijacije i zatim distribucije svemirske topline).
- No Ellisov film također je naglasio otpor koji su znanstvenici imali prema teoriji o Velikom prasku, jer je snažno podsjećala na religijske kozmogonije, i zato što je njezin prvi snažni pobornik bio katolički svećenik Georges Lemaître (1894–1966).
- Paradoksalno, danas je teorija o Velikom prasku gotovo religijski prihvaćena, jer glavnina znanstvenika vjeruju u nju, a slika početka svemira koja se zagovara vrlo snažno podsjeće na neke kozmogonijske mitove.

Primjeri kozmogonija

- Kada razmotrimo primjere tradicionalnih kozmogonija iz različitih vremena i dijelova svijeta, moguće je uočiti nekoliko vrlo sličnih tema ili motiva diljem svijeta.
- Prvi je takva tema često poistovjećivanje praznine ili tame prije početka svijeta ili svemira s iskonskim vodama.
- Istina, u nekim razrađenijim verzijama, na početku nije bilo ni vode ni zraka, nego samo prazina, kao u grčkoj koncepciji kaosa... što se može uzeti kao filozofski napredniji shvaćenja kaosa.
- Ali ipak, u manje dorađenim i lokalnijim kozmogonijama iskonska voda je simbol za prvo bitno ništavilo.

Iskonske vode

- Ta je simbolika izričita također u starozavjetnoj knjizi Postanka, na hebrejskom nazvana Bereišit (בראשית), "U početku", prema uvodnoj sintagmi, koja stoji na ishodištu židovske i poslijе judeokršćanske tradicije, i s kojom se zapadna znanost dugo vremena najviše hrvala.
- Međutim, knjiga Postanka je višeslojna i smatra se da je opis stvaranja u prvom poglavlju nastao tek u 6. st. pr. Kr. za vrijeme babilonskog prognanstva Židova, dok je starija hebrejska verzija sadržana u opisu u drugom poglavlju, koja je vjerojatno nastala za vrijeme vladavine kralja Salomona u 10. st. pr. Kr., ili malo poslijе tog vremena.
- I u toj starijoj verziji, nema na samom početku iskonskih voda. Postoji najprije samo gola zemlja, čak i bez kiše – i voda je tek poslijе izbila iz zemlje i potopila sav svijet:

... Kad je Jahve, Bog, sazdao nebo i zemlju, 5 još nije bilo nikakva poljskoga grmlja po zemlji, još ne bijaše niklo nikakvo poljsko bilje, jer Jahve, Bog, još ne pusti dažda na zemlju i nije bilo čovjeka da zemlju obrađuje. 6 Ipak, voda je izvirala iz zemlje i natapala svu površinu zemaljsku. (Post 2, 4-6)
- Može se pomisliti da je ta prvotna slika gole zemlje bez raslinje više odgovarala svjetonazoru kanaanskih nomada, dok je taj dodatak o vodi koja je "ipak" izbila iz zemlje poslijе stavljen u tekst da bi se drugo poglavlje Postanka uskladilo s prvim.
- I u prvom poglavlju vizija o iskonskim vodama najvjerojatnije je nastala pod utjecajem babilonskih i još starijih sumerskih predložaka.
- Tu predaju, kao i motive iz knjige Postanke, opširnije ćemo obraditi poslijе. No zasad treba spomenuti samo polazni okvir.
- U babilonskom tekstu *Enūma Eliš* – koji je bio zapisan na akadskom jeziku oko 1100 pr. Kr. i koji pokazuje paralele sa sumerskim tekstovima iz 2500. pr. Kr. – na početku bijaše Apsu, iskonski slatkvodni ocean, koji se pomiješao sa slanom vodom božice Tiamata i rodio sina Ladmu i kćer Lahamu, tj. nanose mulja iz koje se stvorila Zemlja... Ladmu i Lahamu poslijе su rodili i bogove...

- Taj prizor o miješanju slatke i slane vode i stvaranju Zemlje iz nanosa mulja savršeno odgovara prilikama u donjoj Mezopotamiji.
- Akadsko ime Apsu je jasno – i predložak se traži u sumerskoj riječi *ab*, "voda", koja se pojavila poslije i u indoeuropskim tradicijama (pogotovo u iranskim sredinama), no ime Tiamat više sadrži šire simboličko značenje.
- U hebrejskom i u zapadnosemitskim jezicima postojala je i srodnna (ili možda posuđena) riječ *tehnom* (תְּהֻנוֹת), sa značenjem "dubina, ponor", koja se koristila upravo u prvom poglavlju knjige Postanku, no i Grci su prihvatali akadsku riječ u obliku koji je poslije dao grčki Θάλασσα, "more".
- Štoviše, iako nije sigurno, postoji i mogućnost da je i hrvatska riječ "tama" (usp. stcslav. *tъma*) ili možda rus. riječ za maglu (*мъман*), preko svojih indoeuropskih korijena vezana za istu semantiku.
- No etimolozi alternativno izvode ime božice Tiamat iz sumerskog TI "život" i AMA "majka", što je simbolički značajno – i nadalje, prikaz Tiamat kao ženskog zmaja u spisu *Enuma Eliš* ukazuje na njezinu ulogu na početku vremena.
- Motiv vode i zmaja (simbola vremena i prototipa grčkog *uroborosa*) u ovim bliskoistočnim primjerima, kao i veza sa ženskim načelom, govori o jednom općem i možda najšire rasprostranjem položištu za mnoge mitske kozmogonije.
- Riječ je o simbolici rađanja i ulozi svjetske Pramajke, ili barem Pramaternice. Naime, u mnogim modernim interpretacijama iskonske vode bile su viđene kao plodna voda u maternici, iz koje nastaje svijet.
- Ali većina tih simbola su nekako impresionistički nabacani na mitsko platno: postoji voda, i ona je povezana sa ženskim načelom – a katkad je Pramajka ta voda, ili se barem nalazi u vodi kao Ilmatar u *Kalevali*, ili se ispod te iskonske vode nalazi zemlja, koja se mora izvući na površinu i onda će zemlja biti više-manje povezana s Pramajkom, itd.
- U nekim kozmogonijskim mitovima, život izranja iz Pramajke Zemlje u tvrdom obliku, tj. iz same utrobe zemlje.

Marduk i Tiamat, otisak pečata iz Britanskoga muzeja, slika AN159863001 (© Trustees of the British Museum).

Kozmogonije ronjenja, izranjanja ili izlaska

- Ovakve su kozmogonije vrlo česte diljem svijeta, i osobito među američkim starosjedilačkim narodima.
- Uloga koja se pripisuje ženskim i muškim faktorima obično ovisi o tome je li neko društvo matrilinearno ili patrilinearno, premda je određivanje ili čak inverzija spolnih uloga mogla doći i poslije.
- U indijanskim primjerima spominje i Veliki Duh, koji obično nekako pokreće stvaranje, ali nije uvijek jasno određen.
- Isto tako u indijanskim predajama često se javlja lik "varalice / šaljivca" (engl. *trickster*), koji je Joseph Campbell poistovjetio s maskom božanstva. Taj je lik apsurdan upravo da bi dokazao da je tek maska nepoimljive božje biti.
- Jedan od glavnih "varalica" je Kojot, katkad poistovječen sa Stvoriteljem.
- Prema legendi Miwoka (narod u Kaliforniji), Kojot je stvorio Zemlju kada je istresao svoju deku nad iskonskom vodama. Prema narodu Wappo Kojot je stvorio i jezik kada je dao ljudima vreću punu riječi. Kojot nekad stvara i same ljude, primjerice iz pruća u indijanskoj sauni.
- Možemo poći s jednim jednostavnim primjerom iz naroda Asinoboina (Siouxa).

- U toj priči glavni je lik bog-varalica Inktoni, (alt. Iktomi, Ikto, Unktome, itd.) koji je među Indijancima američkih prerija zamišljen kao Pauk (ime mu znači dosl. "pauk"), iako može mijenjati svoje obličja i često se pojavljuje kao žgoljast čovjek u tjesnim hlačama s vrlo snažnim seksualnim porivima (on voli zavoditi naivne djevojke, katkad sanja da mu penis raste do goleme veličine, a katkad je i sam prevaren).
- U priči Asinoboina na početku opet postoji samo voda – a onda se nekako pojavljuje Inktoni, koji šalje različite životinje na dno pramora da bi pronašle zemlju.
- Većina životinja ne uspijeva doći do dna mora. Jedino je mošušni štakor uspio doći do dna, ali je onda isplivao mrtav od toga napora. Ipak, u šapi je držao grumen zemlje, iz koje je Inktoni u ulozi Stvoritelja uspio napraviti Zemlju.
- Inktomi je onda odlučio da će na Zemlji biti toliko mjeseci zime koliko on ima dlaka u svojoj bundi. Ali onda se javila žaba, koja mu je rekla da je to ipak previše, i da bi sedam mjeseci zime bilo sasvim dovoljno. Inktomi se razljutio i ubio žabu, ali ona je u smrti, svojim papcima pokazivala broj sedam. Potpuniju verziju priče nalazimo kod Čerokija (Cherokee) u jugoistočnom dijelu SAD-a, koji sami sebe nazivaju Tsalagi ("narod").
- Prema toj priči, svijet je u početku bio pokriven vodom, i sve živo nalazilo se u Galunlati, s druge strane svoda iznad Neba. Ali tamo je nakraju postalo tjesno, i životinje iznad svoda poslale su vodenu bubu da izvidi kakva je situaciju ispod svoda. Buba je uronila u vodu i vratila se s malo blata, koji je postao zemljani otok, a Veliki Duh je privezao taj otok s nekoliko užad za četiri strane (ugla) Svijeta. Zemlja je i dalje bila blatinjava i premekana za životinje. Samo je Kondor našao suho mjesto, i mahanjem svojih krila osušio je veći dio Zemlje i istim mahanjem stvorio mnogo gora i planina. Životinje su se zatim spustile po dugi na Zemlju, ali je bilo još tamno, tako da su povukli sa sobom Sestru Sunce. Veliki Duh naredio je i da biljke pođu za životnjama.
- Poslije je Veliki Duh stvorio muškarca i ženu. Muškarac je gurnuo ribu uz ženu i ona je zatrđunila i počela rađati svakih sedam dana, dok Veliki Duh nije odredio da će roditi samo jednom godišnje.
- Inače, u to vrijeme na početku životinje nisu još imale svijest, iako su imali osjećaje. Promjenu je izazvala Zvjezdana (Žena).
- Ona je jednom, dok je hodala u očevom vrtu u Galunlati čula bubnjeve ispod jednog drveta, i iskopala je rupu da bi vidjela što se događa. Ali je iskopala preveliku rupu i pala kroz nju prema Zemlji.
- Životinje su vidjele kako Zvjezdana pada i htjeli su je spasiti, pa je Kornjača ponudila svoj oklop kao mjesto na koje će pasti. No trebalo je postaviti nešto mekano na oklop da se Zvjezdana ne bi razbila. I onda je vodenim pauk – ili mošušni štakor uspio izvući komad zemlje iz vode za kornjačin oklop, i zatim umrlo od napora.
- Životinje su čekale da Zvjezdana padne, i pala je na oklop Kornjače i odmah je iz svog tijela počela proizvoditi kukuruzu, grah, drugo bilje i rijeke.
- I još važnije donijela je na zemlju iskru svijesti, koju Čerokiji i dalje održava u svetoj vatri koju lože za vrijeme svojih obreda.
- Uz ovakve kozmogonijske mitove, u kojima figura iskonska voda i pad nekog bića (najčešće ženskog spola) s Neba, među sjevernoameričkim Indijancima ima i mitova o izbjivanju ljudi iz zemlje. Takvi su mitovi tipični među matrilearnim narodima jugoistočnih SAD-a.
- Primjerice, predaja indijanskog naroda Acoma u Novom Meksiku, koji je živio u peublu Nebeski Grad (engl. *Sky City*), počinje upravo pod zemljom.
- Pod zemljom su se rodile dvije sestre, koje su odrasle u mraku i znale su jedna drugu samo po opipu. Njegovao ih je ženski duh Tsichtinako. Kada je došlo vrijeme sestre su doobile košare sa sjemenjem i modelima životinja koje će postojati u idućem svijetu. Posadili su jelku, koja je probila malu rupu u zemlji, i u podzemlje je stigla svjetlost.

- Zatim su udahnule život u jazavca, koji je proširio rupu, i onda u skakavca, koji ju je izgladio i pogledao kako je vani... za taj čin je bio kažnjen, ali je dojavio da je vani sve "ravno".
- Napokon je došlo vrijeme da sestre izidu kroz rupu i dovrše stvaranje. Tschtinako im je tada rekla da ju je poslao prvi stvoritelj Uchtsiti, koji je oblikovao zemlju iz grumena svoje krvi.
- Sestre su se prozvale Iatiku (donositeljica života) i Nautsiti (puna košara), i neki kažu da je druga sestra poslije – protiv želje njihova oca – rodila dva sina, koje je začela toplim kapima iz duge, pa ih je kao kazna napustila Tsichtinako.
- Prema jednoj verziji, Iatiku je zatime odgojila jednoga sin svoje sestre, i poslije je imala spolni odnos s njim i rodila je Narod. Prema drugoj verziji onda je stvorila i duhove (kačine) koji provode dio godine u planinama i dio godine s narodom, kada sudjeluju u kišnom plesu.
- Slične motive probijanja iz zemlje mogu se naći u predajama Apaša i Hopija, iako su prvi doseljenici sa sjevera i drugi potomci indigenih Anasazija.
- Kreacijski mit Apaša, točnije u njihova ogranka Jicarillo, kaže da je u početku zemlja bila prekrivena vodom i da su ljudi, životinje i biljke živjele u tamnom podzemlju.
- Izbila je svađa između životinja koje su voljele tamu i onih su htjele svjetlost.
- Odlučile su se nadmetati u igri i u toj igri pobjedile su dnevne životinje. U smislu nagrade su se pojavili Sunce i Zvijezde.
- I kada se Sunce podiglo do vrha, vidjelo je rupu u Podzemlju i reklo je to ljudima, koji su sagradili četiri humka, na kojima je raslo cvijeće: i humci su također rasli sve dok djevojke nisu ubrale cvijeće na njima.
- Na kraju su se ljudi popeli do rupe i izišli u svijet koristeći ljetve napravljene od rogova, koje su im posudili bizoni.
- U drugih Apaša ima poprilično različitih mitova, primjerice o četiri Djeda i o rastezanju zemlje.
- No zanimljivo je da prevladava ideja o četiri strana svijeta, koja odgovaraju specifičnim bojama: crno je istok, plavo je jug, žuto je zapad i bijelo je sjever. Ova shema izgleda kao preokrenuta eurazijska shema pravaca svijeta.
- Hopijska kozmogonija je složenija, ali tu se također pojavljuje motiv izlaska iz podzemlja. U predaji prevladava žensko kreativno načelo Hurúing Wuhti, ili nekada Paukovica (Žena Pauk), koja je zapravo ista osoba kao i Tschtinako u legendi Acoma o dvjema sestrama.
- Specifično je za Hopije da Hurúing Wuhti živi u kivi, a to je vrsta podzemne prostorije koju Hopiji i danas koriste za svoje obrede.

Kiva u Bandelierovom spomeničkom području (engl. *Bandelier National Monument*) u Novom Meksiku, koje je ako nazvano u čast švicarskog antropologa i arheologa Adolpha Bandeliera (1840–1914). Riječ je o nekoj vrsti etno- ili arheoparka u kojo su očuvane tradicionalne nastambe i zgrade Hopija (fotografija u javnom vlasništvu iz Wikipedije).

- U jednoj poznatijoj verziji njihovog kreacijskog mita postoje *dvije božice* nazvane Hurúing Wuhti, jedna na istoku i jedna na zapadu, a između njih se kreće Sunce, koje u jednom trenutku uvidi malo suhog prostora na iskonskoj vodi između jedne i druge Hurúing Wuhti.
- Dvije božice počinju komunicirati, u početku preko male ptice koju je stvorila istočna božica. Zapadna isto počinje stvarati životinje i napokon ljude.
- Ali između istočne i zapadne Hurúing Wuhti živi Paukovica, koja će isto pokušati stvoriti ljude, ali neće u tome sasvim uspjeti, nego će stvoriti drukčije ljude, točnije Španjolce i poslije druge narode.
- Na sjeveru Amerike, točnije među Indijancima Britanske Kolumbije i među Eskimima, nastale su kozmogonijski mitovi u kojim ključnu riječ ima jedan drugi bog "varalica", Gavran.
- Gavran je u zapadnjim krajevima često i stvoritelj, ali u pomaku sa zapada na istok njegova se uloga donekle mijenja od stvoritelja do zlikovca.
- Među Eskimima, primjerice, Gavran u početku baca kopljje u iskonsku vodu poput lovca i izvadi grumen zemlje koja će postati Zemljom. Iz zemlje će poslije izići dva muškarca, koji će živjeti zajedno u paru, i jedan će zatrudniti. Da bi mogao roditi penis mu se rasporio i pretvorio u vaginu.
- Motivi Gavrana i kopla vidimo i među Čukčima u sjevernom Sibiru, ali donekle i u japanskoj tradiciji.
- U priči Čukča, Gavran na početku živi sa svojom ženom u malom skučenom prostoru. Na kraju im postane dosadno i žena zapita Gavrana da stvari svijet. On odgovori da ne može, pa mu onda ona kaže da će nešto sama izmisliti.
- Gavranica je legla i spavala, i dok je spavala postala je sve deblja i počela je gubiti perje. Bez da se probudi, rodila je dvoje golih bića. Gavran je bio užasnut, a djeca su mu se smijala zbog gruboga glasa i dlakavog tijela.
- Kao i Inktomi ili "Paukovica", Gavran je mogao mijenjati svoje obliče i prikazati se kao čovjek, i tako općiti s ljudima – pretvorio bi se u čovjeka poput šamana, koji skida svoju životinjsku masku.
- Međutim, antropomorfnost u ovim eskimskim i indijanskim pričama odražava i shvaćanje da su ljudi i životinje nekada bili isti. To je izričito rečeno u jednom eskimskom pripjevu:

*U najranije vrijeme,
 kada su i ljudi i životinje živjeli na zemlji,
 čovjek je mogao postati životinjom, ako bi htio,
 i životinja se mogla pretvoriti u ljudsko biće.
 Katkad su bili ljudi
 i katkad životinje
 i nije bilo razlike.
 Svi su govorili istim jezikom.
 To je bilo vrijeme kada su riječi bile kao magija.
 Ljudski um je imao tajanstvene moći.
 Slučajno izgovorena riječ
 mogla je imati čudne posljedice.
 Mogla se odjednom oživjeti
 i to što su ljudi htjeli da se dogodi moglo se dogoditi –
 samo se treba izreći.
 Nitko to nije mogao objasniti:
 Tako je onda bilo.*

- S druge strane, priče iz Gavranova ciklusa odražavaju i postupni prijelaz na patrijarhalno društvo

Japan

- Isto je prisutno u japanskoj kozmogoniji, u kojoj će se ponoviti zamisao o kopljtu (ili sličnom predmetu) u iskonskim vodama.
- Japanska predaja bila je zapisana u spisu *Kodžiki* (oko 712. n.e.) i u djelu *Nihongi* (malo poslije, oko 720. n.e.).

- Arhaični su elementi iz eurazijskih tradicija očiti u japanskom primjeru, kao i općenito u praksama šintoizma, ali su ispremiješani s novim filozofskim shvaćanjima.
- Japanska kozmogonija je potpunije opisana u *Nihongiju*, koji odraža i zamisao o faličkom odnosu između Neba i Zemlje.
- Prema opisu, u početku su Nebo i Zemlja bili jedno. *In* (yin) i *Yo* (yang) nisu se još razdvojili. Postojaо je samo jajoliki kaos i sjeme kreacije. Nebo je nastalo iz čiste mase te cjeline i Zemlja iz teže mase.
- Nebo se tako prvo diglo i otoci su počeli stvarati u pramoru.
- I onda se neko čudno biljkasto biće počelo rasti između Neba i Zemlje i postalo veliki muški bog. Poslijе su nastali drugi bogovi, svи stvorenici voljom Neba. Nastalo je šest bogova i zatim su nastali Izanami (Žena koja poziva) i Izanagi (Muškarac koji poziva).
- Prva žena i prvi muškarac razmišljali su o tomu što se nalazi pod Nebom u uzburkanom moru i onda su u more bacili biserno kopljje (*ame-no-nuhoko*).
- Kada su ga podigli iz mora, tekućina na vrhu koplja stvorila je otok Onogoro ("Otok začeća"). Bogovi su se spustili na otok, koji je postao od svijeta.
- Izanami i Izanagi htjeli su se vjenčati i izmislili su obred po kojem će hodati u suprotnim smjerovima oko svjetske osi dok se ne sretnu.
- Kada su se sreli Izanami je izgovorila "srela sam lijepog mladića". Izanagi je negodovao, jer je on, kao muško, trebao prvo progovoriti.
- Ponovili su obred, i ovaj je put Izanagi prvi izgovorio riječi "Sreo sam lijepu djevojku".
- Zatim je pitao Izanami kakvo je njezino tijelo i ona mu je odgovorila da ima jednu prazninu koja je temelj njezine ženstvenosti, na što je on rekao da ima jedan suvišak, koji je dio njegove muškosti.
- Spojili su prazninu i suvišnost i iz toga su se rodili mnogi otoci i napokon Zemlja Osam Velikih Otoka, dakle Japan. Rodila se i Amaterasu (ili Ohohiro-me no muchi) kao kraljica svemira.
- Amaterasu bila je tako lijepa da su je roditelji poslali na Nebo da vlada i onda su proizveli Mjesec da prati njihovu kćer.
- Prvi par rodio je više djece, pa tako i opasno dijete Naglost koga su poslali u Yomi (Podzemlje), i božicu vode Midzuhano-me i božicu zemlje Haniyama-hime.
- Na kraju je Izanami umrla rađajući Vatru (Kagu-Tsuchi, "otjelovljenje vatre" odnosno Ho-Masubi, "uzročnik vatre").
- Izanagi je pošao u Podzemlje da bi spasio svoju družicu. Ali je bilo prekrasno, jer je ona već pojela hranu u Podzemlju (kao Perzefona iz grčke mitologije), i tijelo joj se počelo raspadati. Rekla je mužu da je ne pogleda. On je ipak upalio baklju i ugledao njezino raspadanje.
- Užasnut, Izanagi je izjurio iz Podzemlja. U bijesu, osramoćena Izanami i "ružne žene" (jap. *šikome* = furije) iz Podzemlja krenule su za njim.
- Izanagi je izšao iz spiljskog ulaza u Podzemlje (Yomotsuhirasaka) i brze-bolje stavio golem kamen na ulaz da Izanami ne bi mogla izići.

Eitaku Kobayashi (1843–1890), "Izanagi i Izanami" (oko 1885).

- Ona je kričala iza kamena i najavila da će svaki dan uništiti 1.000 živućih ljudi, ako je on ostavi. Na to je Izanagi odgovorio da će on zauzvrat svaki dan oživjeti 1.500 ljudi.
- Poslije povratka, Izanagi je patio od zle sreće sve dok se nije preselio na daleki otok, a Izanami je postala kraljicom Podzemlja.

Sibir i altajska Srednja Azija

- Kao i u japanskom slučaju, kreacijski mitovi iz Sibira i Srednje Azije, iz altajskih, samodijskih i nekih drugih jezičnih sredina, pokazuju stanovite opće podudarnosti s eskimskim i amerindskom mitovima.
- Tipičan je, primjerice, motiv urona u iskonske vode, i isto tako uloga vodenih ptica je važna, kao i u mnogim američkim mitovima.
- Vodene ptice – bića koja spajaju nebo s vodama pretpostanka – imale su veliko kultno značenje na golemom području "šamanske" Sjeverne Eurazije, i to vjerojatno već od paleolitika, ali svakako od mezolitika ili od neolitika, o čemu svjedoče petroglifski prikazi od sjeverne Europe do istočnoga Sibira.
- No u sibirskim i altajskim kreacijskim mitovima specifična je još i uloga zloduha ili demona u stvaranju svijeta.
- Primjerice, u jednom takvom mitu na početku su postojale samo iskonske vode i dvije crne guske kružile su naokolo nad vodom. Jedna je guska bila Bog, a druga je bila Čovjek i ujedno i Vrag.
- Čovjek-Vrag pokušao je letjeti više od Boga, pa je Bog učinio da upadne u vodu. Kad je Vrag zamolio za pomoć, Bog mu je naredio da s dna vode donese kamen i tlo iz koje je Bog stvorio Zemlju.
- Ali Vrag je Boga htio prevariti i zadržao je malo tla u ustima kako bi u tajnosti mogao napraviti vlastitu Zemlju. Bog je zatim naredio tlu da raste i grumen se počeo povećati u ustima Vraga, izazivajući sve veću bol. Vrag je ponovno zamolio Boga za pomoć, i Bog mu je dopustio da ispljune tlo, i iz vražjega isplijuvka nastala su močvarna područja Svijeta.
- U jednoj drugoj predaji altajskih naroda iz Sibira ili Srednje Azije, glavni je bog stvoritelj Očurmani ili Otširvani, bog svjetlosti, čije je ime – po svoj prilici – izvedeno od imena indijskog bodhisatve Vadžrapanija ("gromovnika"), odličenja Buddhine moći.
- U toj verziji Otširvani ima pomoćnika, imenom Čagan Šukuti (ili Šukti), s kojim se spustio s visina kada je ugledao žabu kako plovi na iskonskim vodama.
- Čagan Šukuti je žabu preokrenuo na leđa da bi Otširvani mogao sjesti na njezin trbuhan.
- Otširvani je tada naredio svom pomoćniku da zaroni u vodu po malo tla koje bi mogao staviti žabi na trbuhan – i tu je mit vrlo sličan američkim mitovima o Zvjezdanoj i kornjači.
- Bogovi su stavili tlo na žabu, koja je malo potonula u vodu i onda su zaspali na njezinom trbuhanu, koji se zapravo pretvorio u Zemlju.
- Ali dok su spavali – što je tipično za altajske mitove – prišao im je Vrag, uhvatio spavajuće bogove i pokušao ih baciti u vodu. I dok je Vrag nosio bogove, Zemlja se sve više i više širila da ih ne bi mogao ubaciti u vodu. Na kraju se Otširvani probudio i zahvalio Zemlju, jer ih je spasila.
- Vrag je također bitan lik i u altajskim mitovima o nastanku čovjeku.
- U jednom staroturskom mitu iz Sibira, bog stvoritelj je gospodar Ulgan i prvi je čovjek Erlik, koji se ubrzo okrenuo prema zlu i postao Vrag. Ulgan (Bai-Ulgan ili Ülgen) katkad je poistovjećen s Tengrijem, "Nebom", dok je ime Erlika (u obliku Erglik) osvjedočeno još u staroturskim runskim natpisima).
- U početku, prije stvaranja svijeta, Ulgan je opazio grumen blata kako plovi na iskonskim vodama. Dao je blatu ljudsko lice i tako je nastao Erlik.

Petroglif šamana ili demona iz lokacije Baga Zarja, istočno od Bajkalskog jezera.

- No Erlik se počeo hvalisati da bi i on mogao napraviti čovjeka kako je učinio Ulgan, pa ga je Stvoritelj prognao do kraja Sviljetu, gdje vlada kao Vrag.
- Nakon toga je Ulgan stvorio Zemlju i na njoj postavio osam drveta i osam ljudi. Osmi čovjek, po imenu Maidere, živio je na Zlatnoj planini (= Altaju) i upravo je Madere poslije, po naredbi Ulgana, stvorio prvu ženu.
- Ali Maidere nije mogao ženu oživjeti, pa je ostavio njezino tijelo pod zaštitom psa bez krvna i krenuo zatražiti pomoć od Ulgana.
- I dok je bio odsutan, prišao je zloduh Erlik i ponudio psu krzo ako mu dopusti pogledati tijelo žene. Pas je pristao, međutim Erlik nije samo pogledao ženu, nego je frulom u njezino uho odsvirao sedam tonova. Žena je oživjela, ali je zbog tih sedam nota stekla sedam temperamenata i mnoštvo loših raspoloženja. Kada se vratio, Maidere se uvelike iznenadio da je žena živa – i shvatio je da ga je pas iznevjerio, pa ga je osudio na život zlostavljanja.
- Tema o psu i krvnu nalazi se također u jednom burjatskom mitu o stvaranju, zajedno s drugim već spomenutim motivima.
- I u tom mitu u početku postoji samo voda, sve dok bog Sombov nije ugledao vodenu pticu Angir i naredio joj da uroni u vodu i doneše malo tla i gline.
- Iz crnoga tla Sombov je oblikovao Zemlju i iz crvene gline prva ljudska bića – muškarca i ženu. Ali ta bića još nisu imala duše, pa se Stvoritelj pošao na Nebo da im doneše duše, i ostavio je njihova tijela pod zaštitom psa bez krvna.
- Dok se pas smrzavao i drhtao, pristupio je Vrag, ovaj put pod imenom Šiktur, i ponudio psu krvnu u zamjenu ako mu dopusti pogledati tijela nova bića.
- Pas je popustio i Vrag je onda pljunuo na tijela. Kada se Sombov vratio kaznio je psa tako da će oduvijek morati drhtati unatoč krvnu, a ljudi su morali ostati goli u tijelu svuda gdje ih je dotakla pljuvačka Šiktura.
- U Burjata, dakako, postoji i mit u kojem je stvoritelj Burhan, odnosno Buddha, koji silazi s Neba i sretne Vraga (Šolmo).
- Zanimljivo je da u toj "budističkoj" verziji, Vrag ponudi Burhanu da će uroniti u vodu i donijeti građu iz koje je Burhan poslije stvorio Zemlju, i to na način da je razbacao tlo i kamenje po vodi.
- Zatim je Vrag molio Burhana za neko mjesto na Zemlji gdje može zabosti svoj štap – i Burhan mu ustupi takvo mjesto, ali iz rupe u tlu koju je Vrag učinio svojim štapom izišla su sva zla bića na Sviljetu, osobito zmije.
- Budistički kulturni utjecaji često se pojavljuju u raznim altajskim sredinama, a čak se sumiči i da je osobita uloga Vraga (pod različitim imenima) u većini sibirskih i altajskih kreacijskih mitova nastala pod budističkim utjecajem.
- Pa ipak, postoje u tom sklopu više razina, i svakako moramo računati na snažan utjecaj indigenih tradicija. Tema o Vragu i krvnu, čovjeku i psu, zacijelo je izišla iz takvih tradicija.
- U samodijskim predajama, primjerice, čovjek i pas su u početku goli – a pas dobiva krvno nakon što ga je Vrag pogladio, dok je čovjek ostaje gol.
- U sibirskih Tatara opet se ponavlja priča o psu bez krvna i o ljudskim oblicima na koje će pljunuti zloduh Erlik. Ljudi poslije moraju preokrenuti svoju kožu, pa su zato danas gol.

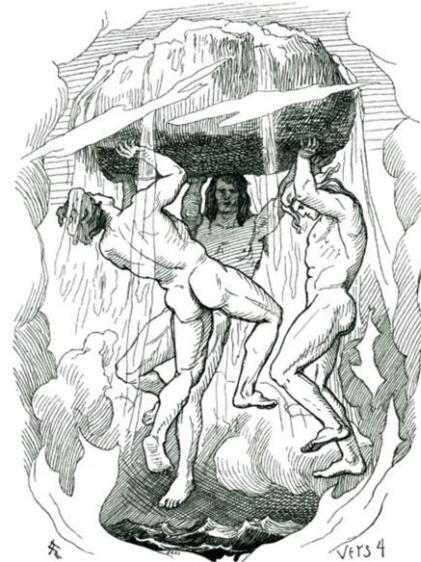
Komadanja Prabića

- Vrlo česta simbolika, koja je zastupljena gotovo na svim kontinentima svijeta, povezuje Postanak s nekim komadanjem iskonskog Prabića.
- Najstariji zabilježen takav primjer zacijelo je babilonska mit o božici Tiamat u tekstu *Enūma eliš*, koji je već bio naznačen.

- Korijeni te predaje sežu vjerojatno do Sumera, pa se može reći da su povezani sa samim početcima civilizacije.
- Sumersko-akadsku odnosno babilonsku tradiciju treba podrobnije predstaviti, što ćemo poslije i učiniti, no zasad treba tek spomenuti da je prema babilonskom tekstu bog Marduk porazio Tiamat i zasporio njezino tijelo na dva dijela "kao što bi rasporio tijelo školjkaša".
- Iz jednoga je djela tijela stvorio Nebo i iz drugoga Donju čvrstinu... u njezinom trbuhu postavio je stazu Sunca, i napokon je iz kosti i krvi njezinog ljubavnika, čudovišta Kingua, napravio ljudе da bi služili bogovima.
- Primjeri komadanja Prabića nalazimo, između ostalog, i u predajama Azteka, sjevernih Germana, Indijaca i Kineza.
- U aztečkom mitu, u vrijeme dok je sve bilo tama veliki muško-ženski bog Ometeotla (Ometecuhtli / Omecihuatl) rodio je četvoricu prvih bogova: crveni i crni Tezcatlipoc, Huitzilopochtli i Quetzacoatl. No prva se tri katkad stapaju u jednu osobu, dok se alternativno tumači da je Quetzalcoatl bio sin božice Coatlicue ("gospođe Zmijske Suknje").
- U svakom slučaju, Tezcatlipoca ("Jaguar") i Quetzalcoatl povukli su Coatlicue (Gospodu Zmijska Suknja) s Neba i rasporile je na dva dijela: jedno je postalo novo Nebo i drugo je postalo Zemlja. Coatlicue je postala izvor ukupne prirode... bogovi su njezinu kosu pretvorile u raslinje, oči i usta u spilje i izvore vode, i iz drugih dijelova tijela stvorili su brda i doline.
- Sjeverni germanski, točnije nordijski mit o komadanju Prabića, bio je zapisan razmjerno kasno (uostalom, kao i aztečki mit), iako je njezina osnova zacijelo arhaična. Glavni je izvor u ovom slučaju Mlađa Edda (ili Prozna Edda) koju je oko 1220 n.e. sastavio islandski pjesnik Snorri Sturluson (1173–1241).
- Prema tom djelu, švedski vladar Gylfi prerušio se u starca i krenuo na put u Valhalu. Na putu je sreo osobu zvanu Visoki, koja mu je ispričala da se svijet (ili svemir) dijeli na svjetli dom vatre (*Muspellheim*) na jugu, i na hladni dom leda (*Niflheim*, dosl. "Zemlja magle") na sjeveru – i da se između tih krajnosti, u praznini zvanoj *Ginnungagap* (dosl. "zjapeći ponor"), miješa vruće i hladno ozračje. I tu je vлага poprimila prvi oblik u liku zlog mraznog diva Ymira.
- Iz pazuha Ymira rodio se muški i ženski div, a iz leda koji se topio oko njega nastala je divovska krava Audhumla, koja ga je svojim mlijekom hranila. Krava je lizala led, sve dok se iz leda nije pojavi "čovjek", Búri Snažni, čiji će unuci biti Odin i bogovi Vili i Ve.
- Odin i njegova braća ubili su Ymira i pretvorili njegovo tijelo u Zemlju i njegovu krv u more. Njegove kosti postale su planine, njegove zubi i čeljusti kamenje i oblutci... mlađi bogovi pretvorili su njegov lubanj u nebeski svod i njegov mozak u oblake. Na kraju su Odin i njegova braća napravili čovjeka i ženu, iz jasena i brijesti (po kojem su dobili imena Ask i Embla). Odin je udahnuo život u novi par, Vili im je dao pamć i Ve im je dao moć vida i sluha.

Božica Coatlicue (Nacionalni antropološki muzej u gradu Mexico)

Lorenz Frølich (1820-1905), Odin i njegova braća stvaraju Svijet iz dijelova Ymirova tijela.

- Stvaranje čovjeka (muškarca) iz drveta jasena može se dovest u vezi s još jednim drugim detaljem iz nordijske predaje. U nordijskom mitu Nebo, Zemlju i Podzemlje spaja golemo svjetsko drvo, jasen Yggdrasil, koje je postojalo od prije vremena i koje će opстати i poslije Ragnaroka, "Sumraka bogova".
- Raskomadanje iskonskoga diva glavni je motiv i u kineskom kreacijskom mitu, no ta tema bila je dorađena u skladu s razvitkom starokineske filozofije.
- Prema glavnom izvoru, djelo "Tri povijesna spisa" (Sānwǔ Lìjì, 三五歷紀), koje je u 3. st. sastavi Xu Zheng (220-265 n.e.), u početku je postojalo golemo kozmičko jaje u kojem se nalazio kaos, i to kao smjesa yina i yanga, ženskog i muškog, pasivnog i aktivnog, hladnog i toplog, tame i svjetlosti, vlage i sušnosti. I u toj smjesi nalazilo se biće Pángǔ, koje još nije bilo ništa – ali se ipak nekako probilo iz jajeta kao div, koji je razdijelio kao u mnoge suprotnosti, uključujući Nebo i Zemlju.
- Tijekom idućih 18000 godina Pangu je svakim danom rastao po deset stopa između Neba i Zemlje i podizao Neba nad Zemljom.
- Prema prikazu, Pangu je bio pokriven dlakama... imao je rogove na glavi i kljove u ustima. *Kaže se da su ljudi nastali iz uši u njegovim dlakama.*
- Velikim mlatom klesao je brda, doline, rijeke i oceane... i tijekom tih 18000 godina dok je rastao napravio je i Sunce i Mjesec i Zvijezde, te naučio ljudi sve što znaju.
- Napokon je Pangu umro... i lubanja mu je postala nebeski svod, dah vjetar, glas grmljavina, meso tlo i krv rijeke. Panguove noge i ruke postale su četiri pravca i glava središte svijeta – odnosno od njegovih udova i glave nastala su pet svetih brda Kine: Tàishān na istoku, Huàshān na zapadu, Nán Héng Shānna jugu, Běishéng Shān na sjeveru i Sōng Shān u središtu Kine.
- Prema općem tumačenju Pangu zapravo je sve što jest i Pangu je i yin i yang, ali kad je umro nastala je praznina i u toj prazninu bol i grijeh mogli su opstatiti.
- Dakako, jedna znatno manje antropomorfna kreacijska predaja nastale je u Kini još oko 200. pr. Kr.
- Prema tom tumačenju, u početku je postojao kaos, iz koje je nastalo svjetlo nebo i tamna zemlja. Yin i yang bili su uključeni i u svjetlosti i u tami, i sve sadrži ta načela. A kada su yin i yang postali jedno, razdvojilo se pet elemenata (drvo, vatra, zemlja, metal i voda) i tada je nastalo čovječanstvo. I dok je prvi čovjek ("Stari Žuti") gledao Sunce, Mjesec i zvijezdu, s visina je sišalo neko zlatno biće i objasnilo mu kako treba opstatiti i čitati nebo.
- Napokon, jednu vrlo simboličku inačicu mita o komadanju Prabića nalazimo i u indijskim mitovima o kreaciji, točnije u 10. knjizi *Rgvede*, koja je nastala (možda) već oko 1200. pr. Kr.
- U tom tekstu govori se o iskonskom čovjeku Puruši, s tisuća glava i nogu, koji je zapravo bio Svemir. Bogovi su žrtvovali tog bića i iz donjeg dijela njegova tijela postao je svijet koji mi znamo, njegova usta iz koje su tekle riječi postala su mudri brahmini, njegove ruke postale su kaste ratnika, njegova bedra obični ljudi i noge su mu postali najniža kasta. Iz žrtvovanja Puruše nastale su životinje, biljke, obredi, svete riječi i same Vede... iz njegova uma nastao je Mjesec, iz oka Sunce, iz daha vjetar, iz noge Zemlja, iz pupka ozračje.
- Metaforički značaj ove rjeske kompozicije više je nego očita.
- Motiv komadanja prabića nalazimo i u Polineziji, primjerice na Tahitiju, gdje bog stvoritelj Ta'aroa (ili Tangoroa) "postoji od početka vremena". On je zapravo sav svemir, i iz njegova tijela nastat će i pjesak i kamenje i svjetlost.
- Dugo je vremena Ta'aroa živio u morskoj školjci, ili u kakvoj ljudsci poput jajeta, što će reći u svemirskom jajetu, no konačno je razbio ljudsku i stvorio svijet.
- Uzdignuo je dio te ljudske i učinio nebeski svod.
- *Iz svoga je tijela stvorio svijet:* iz kralježnice je napravio planinske lance, iz rebre brda, iz noktiju školjke i ljudske, iz perje drveća i biljke – no svoju glavu je očuvao, i zatim stvorio bogove i ljudi.

- Međutim, sve nastaje i dalje u Ijusci: zemlja će biti Ijuska za sva njezina bića, kao što će i žena biti Ijuska za sve što se od nje rađa.
- Ta'aroa je od svoga bića stvorio prvog čovjeka, imenom Ti'i, i prvu ženu Hinu, ali je zatim izbio rat između bogova na neba i ljudima na zemlji.
- To je razbijesnilo Ta'arou, koji je htio uništiti sve što je stvorio. Hina ga je od toga odvratila – i poslije, dok će Ti'i ljudima donositi smrt, dobra Hina im vraća život.
- Taj mit nadanuo je francuskoga slikara Paula Gauguina (1848–1903), koji ga je ilustrirao u svojoj knjizi pod naslovom *Noa Noa* (1901), što bi značilo "sloboda, sloboda", tvrdeći da mu ga je ispričala njegova vrlo mlada tahićanska ljubavnica, Tehura (= Teha'amana).
- Kasnije analize utvrdile su da je Gauguin zapravo preuzeo tahićanski mit od tada dostupnih etnoloških opisa.

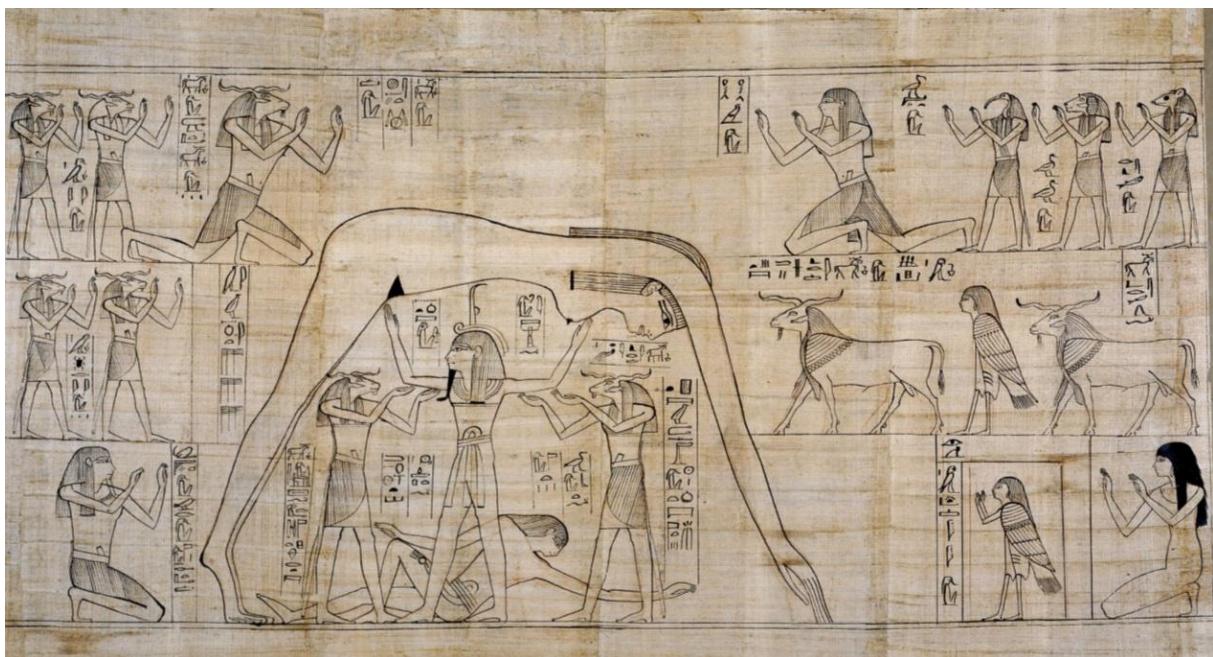

Paul Gauguin, "Svemir je stvoren" (1893-1894).

Odvajanja praroditelja

- Osim dijeljenja jedinstvenog prabića, iduća vrsta podjela koja se često javlja u kozmogonijskim mitovima je motiv podjela prvoga para.
- Tu najpoznatiji primjer dolazi iz Egipta, i riječ je o razdvajanju boga zemlje Geba od Nut, božice zraka (ili Neba).
- Dakako, egipatska kozmogonija doživljava je razne preinače, ovisno o razvitku egipatske države i kulture, i ovisno o prevlasti utjecaja raznih središta političke moći.
- Pretpostavlja se da je u najstarijem razdoblju, još u preddinastičkom vremenu, postojala neka vrsta kulta Velike božice, Nun, koja je vladala sasvim suvereno i stvorila svijest iz sebe.
- Poslije, u doba Starog kraljevstva, glavni je utjecaj imao Heliopol (egip. *Āwanu) blizu Memfisa, i to je bilo vrijeme velike moći faraona, gradnje velikih piramida i dominacije visokog boga Atuma ili Raa.
- Tada je nastao i kult Ozirisa i njegove žene Izide.

- Izvori za to razdoblju su tzv. *Tekstovi piramide*, koji su dali najviše informacija o egipatskim kreacijskim mitovima.
- Karakterističan pomak od prijašnjeg načela Velike božice vidi se u prednosti koja se daje Atumu. On stvara svijet masturbacijom i tako stvara brata i sestru, po imenima Šu (zrak/život) i Tefnut (vlaga-red), koji će se pariti.
- Iz incestne veze Šua i Nefnut, rađa se Geb (Zemlja) i Nut (Nebo), koji također u incestnoj vezi rađaju Ozirisa, Izidu, Seta i Neftis i starijeg Hora.
- Geb i Nut zapravo rađaju svu djecu Egipta i jedno od najčešćih slika je prikaz Nut kako se savila iznad svog muža Geba, koji žudi za vlagu od neba.
- Prema drugoj inačici, Ra (= Atum) doznao je da ljudi spremaju pobunu protiv bogova, i zato je poslao svoje Oko da ih muči. Mnogi su ljudi utekli u pustinju i tamo umrli. Poslije se Ra (zajedno s Nunom) htio povući od svega i zamolio je Šua da legne ispod Nut i da je podigne, pa je tako onda postala velika nebeska krava i Geb se oblikovao kao Zemlja.

Šu podiže Nut iznad Geba, vigneta iz *Knjige mrtvih* svećenice Nesitanebtašru (papirus Greenberg), 21. dinastija oko 1023 pr. Kr., iz Britanskoga muzeja, slika AN31269001 (© Trustees of the British Museum).

- Zanimljivo je da je u egipatskom slučaju, za razliku od drugih primjera, Nebo ima žensko obilježje i Zemlja muško.
- U drugim kulturama, taj motiv podjele praroditelja katkad je opisan kao čin djece koja se nalaze potisnuta između roditelja i stoga ne mogu djelovati.
- Praroditelji, žena i muž, nakon odvajanja, plaču jedan za drugim, što dovodi do kiše i sličnih pojava.
- Najjasniji je takav primjer vjerojatno iz Polinezije.
- Doduše, u Polineziji postoje različiti kreacijski mitovi – poput tahičanske priče o Ta'aroi, koju je bila naznačena. No u ovom kontekstu mislimo na maorsku priču o odvajanju praroditelja, Rangija (Ranginui), Oca Neba, i Pape (Papatuanuku), Majke Zemlju.
- Rangi i Papa bili su toliko blisko stisnuti u zagrljaju, da su gušili svoju djecu, koja su se rodila između njih, pa je zato najsrditije dijete, Tumatauenga, sugeriralo svojoj braći da ubiju svjetske roditelje. Razna djeca praroditelji, odnosno izvorni bogovi, pokušali su podići oca od majke, ali na kraju jedino je

bog šuma i letećih stvorenja Tanemahiti, u tome uspjeli. On je ustao i nogama odgurnuo oca od majke, dok su roditelji plakali u očaju. I tada je nastupilo svjetlost i ljudi su bili obznanjeni.

- Prema jednom tumačenju, Tanemahniti – ili jednostavnije Tane, stvorio je zatim prvu ženu iz crvene gline i s njom rodio čovječanstvo.
- U drugoj verziji, na kraju će žestoki bog Tumatauenga pojesti druge bogove, ali – kako ispada – upravo je on bio "oblik zvan čovjek", i tim je činom pretvorio svoju braću u hranu za vlastito potomstvo.

Kreacija snom, mislima i riječju

- U odnosu na druge vrste kreacijskih priča, stvaranje snom, mislima ili riječju djeluje poprilično sofisticirano ili filozofski dorađeno, iako treba ustvrditi da su i takve sheme također arhaične.
- Primjerice, australski urođenici smjestili su postanak u izvanvremensku epohu *Alđeringa*, koja se obično prevodi ili kao "Sanjanje" ili "Vrijeme sna". U toj epohi razni kulturni junaci ili (totemski) preci kretali su po zemlji u "lutanjima" (engl. jedn. *walkabout*) i zbivanja koja su im se dogodila na tim putovanjima ostala bi zabilježena u stvarnom i svetom krajoliku.
- Što se tiče stvaranja snom, jasan je primjer kreacijska priča naroda Arrernte (alt. Aranda ili Arunta) iz središnje Australije (oko mjesta Alice Springa u Sjevernom Teritoriju).
- U početku, prema toj priči, dok je svuda vladao mrak, stvoritelj Karora spavao je u mjestu Ilbalintja, pokriven zemljom i mnoštvom cvijeća. Iz središta Zemlje, iznad Karore, izrastao je prekrasan ukrašen živući štap (*tnatantja*), koji se rastao sve do neba. Riječ je očito o nekoj vrsti drva života.
- Karorina glava ležala je na korijenima štapa i njegove misli dok je sanjao postale su stvarnost. Dok je sanjao i mislio golemi bandikuti izišli su iz njegova pupka i ispod pazuha i razbili zemlju iznad božanstva, tako da je sunce počelo sjati u Ilbalintji. Karora se probio iz zemlje i za sobom ostavio veliku rupu, koja se napunila krvolikim sokom zimoleza.
- Kada je izišao iz zemlje Karora je izgubio svoju magičnu moć i postao gladan. Ispekao je dva bandikuta. I dok je sunce zalazilo mislio je o pomoćniku i zaspao ispruženih ruku... dok je spavao iz pazuha mu je izišao romb (engl. *bull-roarer*) i pretvorio se u mladića, njegovog prvog sina. Plesao je oko mladića i on je oživio.
- Karora je rodio mnogo više sinova i svi su jeli bandikute, sve dok ih više nije bilo (bandikuti su tu važni, jer predstavljaju jednu od klanskih totemskih bića među Arrernteima).
- Na kraju su Karorini sinovi ranili jednog valibija, imenom Tjenterama, i zatim su se vratili u Ilbalintju, gdje su trajno ostali i postali predmet štovanja. Karora je opet zaspao pod zemljom i smiješi se u snu kada ljudi posjete njegovo svetište.
- Jedna vrlo zanimljiva priča o stvaranju snom ili mišlju bila je zabilježena u amerindskom narodu Uiotota, koji živi u amazonском dijelu Kolumbije.
- Prema toj verziji, stvoritelj Nainema nastalo je kao vlastita iluzija.
- Prije njega ništa nije postojalo, i on je uzeo iluziju sebe i zaspao u mislima.
- Tražio ju je preko "konca sna", i prvo je nije našao, ali ju je opet tražio – i kada ju je napokon pronašao povezao ju je magičnim ljeplilom za "konac sna" i uzeo je tu vlastitu fantazmu i zgazio je da bi mogao sjesti na zemlji o kojoj je sanjao.
- Poslije toga je Nainema isplunuo svoju iluziju, i iz pljuvačke su nastale šume. Zatim je legao na zemlju i stvorio nebo iznad nje.
- U Amerindima jugozapadnih SAD-a, konkretno u kereškojezičnoj skupini među Indijancima puebla uz Rio Grande u Novom Meksiku, ključni je primjer "Žena koja misli", Sus'sistinako (alt. Tsichtinako ili Tsichtinako).
- Sus'sistinako leži u podzemlju, u maternici svijeta, i razmišlja: njezine kreativne misli stvaraju sve na površini zemlje.

- Ova predaja ima sličnosti s drugim tumačenjima nastanka među Indijancima pač bla, i katkad je Sus'sistinako poistovjećena s Paukovicom.
- Zanimljivo je isto tako da je u peublu Zia, zacijelo zbog promjene odnosa moći u društvu, ona poprimila muški identitet.
- Slično tomu, u narodu Zuñi, također iz područja jugoistočnih SAD-a, stvoritelj je muškoga roda – i sam je sebe *začeo mišlju*.
- Inače, pomak od simbolike rađanja, tj. od motiva izlaska/izrona iz iskonskih voda ili probijanja iz maternice Zemlje, na simboliku sna ili misli, odlakšava razradu kreacijskih mitova u kojima na početku Postanka stoji neko muško biće.
- Međutim, često možemo naći kombinaciju, što svjedoči o slojevitosti. Recimo, u prerijskim Indijanaca Arapaho (iz algonkinske skupine) stvoritelj je Veliki Duh, a projekcija njegovih misli je Pljosnata Lula, koja u početku plovi na iskonskim vodama – sve što Veliki Duh misli, Pljosnala Lula ostvaruje. Ali ova će se shema ubrzo povezue s tipičnom formulom izrona. Veliki Duh misli o patkama – i preko djelovanja Pljosnate Lule one se pojave... Veliki Duh misli o kornjači – i ona se pojavi, pa onda slijedi priča o patki koja donese tla iz iskonskih voda i položi ga na leđa kornjače da bi tako nastala Zemlja.
- Ipak, u ameridskoj tradiciji Veliki Duh nije uvijek nužno označen kao muško. Osobito u jugoistočnom području SAD-a, Veliki Duh je muško-žensko biće.
- Karakterističan primjer je Manitou, koji je u algonkinskim sredinama uglavnom poprimio muške značajke (tako da su kršćanski vjerovjesnici često rabili to ime za kršćansko tumačenje Boga), ali koji je u narodu Ute iz jugozapadnoj Kolorada (iz ute-aztečke skupine) zamišljen kao dvospolno biću.
- U kreacijskom mitu Utea, Manitou stvara svijet iz kaosa, nakon što je probušio rupu u Nebu i ugledao veliku prazninu – kroz nebesku rupu Manitou šalje kišu i snijeg, kroz rupu on-onu baca kamenje, stvarajući gore i nizine, svojim dodirom on-onu oblikuje brda i postavlja raslinje, zatim stvara ribe i životinje iz dijelova svoga štapa, ptice iz šumskoga lišća i svima im udiše život – i kreacija je tako napreduvala vrlo uredno, *sve dok se nije pojavi Kojot*, koji je počeo stvarati probleme: tada su se životinje su se počele međusobno boriti i Manitou je morao stvoriti Grizlja da održi red.
- Vidjeti ćemo poslije da je konceptacija o muško-ženskom identitetu iskonskoga božanstva prisutna i u drugim tradicijama – i isto tako u tradicijama koje danas smatramo dijelom "visokih civilizacijskih" tradicija.
- Ali prije prelaska na tu temu vrijedi spomenuti još nekoliko arhaična primjera stvaranja snom ili mišlju: kreacijski mit s Marijanskog otočja u Mikroneziji, još jednu polineziju priču o stvaranju (s otoka Tuamotuan u južnom Tihom oceanu), i par detalja iz mitologije malezijskih negrita i američkih Apača.
- Marijansko otočju sastavljeno je od niza vulkanskih otoka, istočno od Filipinskoga mora, uz zapadni rub Marijanske brazde, najdubljeg pojasa Tihoga oceana.
- Na otočju je bila zabilježana predaja o stvoritelju pod imenom Na Arean, koji je na početku bio nalik na "oblak koji plovi u ništavilu".

Kojot, božanski šaljivac u mitovima urođeničkih naroda Sjeverne Amerike (slika iz knjige: Edward S. Curtis, *Indian Days of the Long Ago*. Yonkers-on-Hudson: World Book Company, 1915. str. 84).

- On navodno nije postojao na naš način, jer u početku nije bilo postojanje. I onda mu je misao sama od sebe ušla u glavu i napravio je vodu jednom rukom i onda blato, koje je oblikovao u grudu i sjedio je na njoj kao na jajetu.
- I nakon jednog vremena glava mu se nabrekla i iz nje je izišao mali muškarac, komu je dao ime Na Arean Mlađi, koji je trebao sjediti u desnom ili lijevom oku Stvoritelja. Ali na kraju je Na Arean Stariji naredio Mlađem da pođe na Zemlju i nađe njezino središte. I središte se odredilo tako da je Na Aren bacio jedan svoj šuplji Zub na Zemlju – i mjesto gdje je Zub pao postala je središte ili pupak zemlje (rekli bismo os Zemlje).
- Na Arean Mlađi organizirao je svijet, i Sunce je zatim nastalo kao svjetlost koje je prolazila kroz šuplji Zub Stvoritelja.
- Nastanak svjetlosti, ili razdioba svjetlosti i tame, prisutno je i u kreacijskom mitu s otoka Tuamotuan, u Francuskoj polineziji.
- Stvoritelj je u ovom primjeru bog Kih, koji stvara riječima i mislima iz ništavila. Kih prvo živi sam na Havaikiju, doslovce "nezemlji". On nema niti roditelja, niti družicu – jedino mu je društvo njegov djelatni Ja.
- Mislio je o stvarima i pozvao svoj djelatni Ja da ih ostvari. Prvo je razvio tamne vode i noćni svijet duhova, jer kada se probudio izgovorio je "potpun mrak u Havaikiju". On je mislio o stvarima i njegov djelatni Ja ih je konkretizirao, a zatim je u iskonskim vodama i zemlji zaživio stvoriteljski nagon.
- Izgovorio je bitak iskonskih voda – i postale su stvarne, i njegov je djelatni Ja pokrenuo potrese i podigao kamene temelje Havaikija. Iz dubine je izronio u obliju svoga djelatnog Ja i ležao na vodama. Stvorio je noćni svijet i dnevni svijet. Postupno se podizao i svarao Nebo i Zemlju, pa zatim Atearagi, mušku silu, i Fakahotuhenua, žensku silu – "ploditeljicu tla".
- I kada je napokon uredio svijet, njegov djelatni Ja se utjelovio kao vladar svijeta, dok se sam Kih postupno vratio u nepostojanje.
- Inače, treba dodati da Kih iz tuamotuanskog mita odgovara božanstvu Io ili Iho iz novozelanske moarske tradicije, koji također stvara riječima i poziva najprije tamu da postane "tama koja posjeduje svjetlost", pa zatim svjetlost da postane "svjetlost koja posjeduje tamu" – i u dalnjem procesu stvorit će i praroditelje Rangija i Papu, o kojima smo već govorili.
- Havaiki, je i u maorskom tradiciji zemlja podrijetla, premda je bilo pokušaja da se poveže s nekim konkretnim otokom, prije svega u Markizima.
- Dakako, ne postoji veza s današnjim Havajskom otočjem, i uostalom havajska tradicija naziva svoju zemlju podrijetla Kahiki (što odgovara imenu Tahitija).
- Ipak, treba reći da je jedna zabilješka nastavka tuamotuanske predaje, u kojoj se govori o procesu podizanja i svaranja Neba i Zemlja, strukturno vrlo sličan opisu u havajskom kreacijskom epu.
- Havajski ep također slijedi tijek naraštaja nakon stvaranja mraka, točnije nakon što je iz ništavilosti nastao muškarac Kumulipo (po kojem je ep nazvan), koji je bio suština mraka, i žena Po'ela, "sama mračnosti", koji su bili roditelji djece mraka, mjekušaca u dubini, biljaka u rastu iz tamne zemlje, ličinki u zemljii, itd.
- Ep se nastavlja u 2000 redova i svaki put jedna nova generacija (i nova stvorena) označuje idući korak prema svjetlosti. Na kraju se rodi tamna žena La'il'a i tamni Ki'i, muškarac, koji su poznivali boga crvenoga lica Kane... i tada nastaje dan i naš svijet.
- Iako možemo naći različite naglaske i odstupanja u ovim primjerima, očito je da se polinezijačka tradicija temelji na nekada jedinstvenom kreacijskom mitu, koji je nekada polazio od priče o Kihu i njegovom djelatnom Ja.
- Posljednji arhaični primjeri koji možemo spomenuti odnosi se na mitologiju malajskih negrita ili pigmeja i apačke skupine Jicarillo.

- U negrita, stvoritelji su sveti par Pedn i Manoid, i na početku postoji i Sunce, ali nema još Zemlje.
- Zemlju će iz blata stvoriti balegar.
- Kreacija snom i mišlu ostvaruje se u idućem koraku. U snu Manoid moli Pedna za dijete – i on poslije pođe, ubere plod s drveta, položi ga na tkaninu i plod postane dječaka. Poslije ga Manoid opet moli za dijete, i on položi sjeme na tkaninu i nastaje djevojčica. Dječak će postati ptica kakuh, i djevojčica kornjača.
- Što se tiče motiva stvaranja iz sna iz priče Apača o nastanku svijetu, treba reći da je to manji dio kreacije.
- U početku svijet je tamni kaos u kojima žive hačini, duhovi, koji se osjećaju osamljeni i stvaraju elemente svemira i Majku Zemlju i Oca Neba. Glavni je stvoritelj Crni Hačin, duh koji stvara životinje. Ljudi tada postoje tek kao potencijalna bića u mokrom i vlažnom podzemljiju. Ali životinje traže od Crnog Hačina da stvari ljudi, i one mu donese darove iz kojih će napraviti čovjeka (oker za krv, opal za mesa, itd.)
- Ali kada Crni Hačin stvari prvog čovjeka – životinje zaključuju da čovjek ipak treba imati vlastitu družicu. Crni Hačin onda uspava čovjeka i učini da sanja o ženi. I kada se čovjek probudi, pred njima stoji žena.
- U višim filozofskim razradama, uvjetno rečeno, model kreacije iz sna zamjenjen je modelom volje za bitkom, a misao kao način kreacije sve više se konkretnizira u svjesno izgovorenim riječima.
- Međutim, treba se podsjetiti da i riječ kao osnova kreacija ima arhaične korijene, kako je očito u prije spomenutom eksimskom pripjevu ("*to što su ljudi htjeli da se dogodi moglo se dogoditi – samo se treba izreći*").
- Vjerovatno je najbolje polazište u odnosu na "više razrade" upravo indijska tradicija.
- Već je bio označen metaforski mit iz *Rgvede* o iskonskom čovjeku Puruši, čije je tijelo bilo raskomadano (u biti žrtvovano) da bi stvorio svijet.
- U vedskom tekstu *Śatapatha brāhmaṇa* iz 8-6. st. pr. Kr. kaže se da je iskonska voda zaželjela se množiti i da se zagrijavala u pobožnosti dok nije proizvela zlatno svemirske jaje iz koje se izlegao Pradžapati, gospodar stvorenja. On je ležao na ljušci jajeta godinu dana (pa zato ženama i kravama treba oko godinu dana da rode), i onda je proizveo zvuk, Riječ, koja je postala Zemlja, i drugi zvuk koji je postao Nebo, pa onda zvukove koji su postali godišnja doba, itd.
- U upanišadima (1000-500 pr. Kr.) Pradžapati je katkad poistovjećen s Brahmom, muškim oblikom Brahmana. Prvobitno kozmičko jaje sadrži u sebi Nepostojanje. No poslije godinu dan jaje se razbija na dva djela, jedan srebreni i drugi zlatni, i dijelovi unutar jajeta se pretvaraju u planine, rijeke, oblake. Sunce nastaje u jajete i Postojanje samo sebe množi i daje toplinu (*Čandogya Upanišad*)
- U jednom kasnijem upanišadu, važan je akter opet iskonski čovjek Puruša, koji zapravo personalizira dušu (Atman). On gleda oko sebe i kaže "Ja jesam", ali je osamljen pa zatim stvara dvoje, muško i žensko, koji se spoje i rode čovječanstvo (*Bṛhadāraṇyaka Upanishad*).
- *Zakonik Manua*, koji je nastao oko 200. pr. Kr., vratio se opet na motiv stvaranja mišlju. I u ovoj verziji indijske predaje nalazi se kozmičko jaje. Samopostećeći Brahman misli o vodama i vode nastaju,

Pradžapati (foto: Benjamín Preciado, dorada EH)

njegovo sjeme u vodama postaje zlatno jaje i iz jajeta se rodi Brahman kao praroditelj svega. Iz njega je izšao prvobitni čovjek Puruša, koji je kao i u mnogo starijem rgvedskom opisu, ležao na ljudscim jajima godinu dana prije nego što je mišljivo podijelio Nebo od Zemlje.

- Indijska kozmogonija je kroz stoljeća preuzela i razne sadržaje vjerojatno iz starih predvedskih tradicija Indije, pa tako primjerice u *Višnu Purani*, Brahman, u obliku Brahme, pretvara se u vepra i ulovi u iskonske vode iz koje će podići Majku Zemlju kao "golemu posudu". U ovom djelu razrađena je i indijska shema vijekova (yuga), i ciklusa stvaranja i uništenja (Brahman je i stvoritelj Brahma, kao i Višnu, veliki očuvatelj, i Šiva, veliki uništivač).
- U međuvremenu su budistička i džainistička tumačenja preinačili dio vedske i hinduističke tradicije u gotovo "demitizirani" oblik.
- Budizam nije u pravilu spominjao Stvoritelja, barem ne u osobnom obliku, ali se u nekim ranom spisima iz teravadske škole govori o kraju svijeta i zatim o novom stvaranju, na što utječe *želja* (ili žudnja).
- Prema tom budističkom opisu, Svetiće se okončati ali s vremenom će se Svetiće opet razviti. Sve će onda biti voda i mrak. Dugo neće biti sunca, ni mjeseca, ni zvijezda ni sezona. I neće biti stvorene, neće biti ljudi. I poslije mnoga vremena zemlja će nastati na vodi kao kožica na mlijeku koji se hlađi. I onda će neko požudno biće iz bivšega rođenja napustiti nebeski sjaj probuđene duše i uzeti tjelesni život i uživati u slasti Zemlje.
- Ukoliko bismo indijske predaje o kozmičkom jajetu, o svijetu koji nastaje, koji se širi i zatim nestaje, na neki način usporedili s modernim fizičkim teorijama o nastanku svijeta nakon Velikog prasca, onda bi se možda džainičko tumačenje moglo usporediti s nekašnjom teorijom "postojanog stanja" koji je zagovarao britanski fizičar Fred Hoyle.
- Džainizam je nastao još na početku 1. tisućljeća pr. Kr., međutim u 9. stoljeću n.e. u djelu Maharpurana, džainski učitelja Džinasena zapisao je nekoliko misli koje određuje džainsko shvaćanje postanka: Ako je Bog stvoritelj gdje je bio prije stvorenja? Kako može nematerijalno biće stvoriti materiju? Onaj tko kaže da je Bog prvo stvorio tvar, zarobljen je u problemu kokoši i jajeta. Ako je Bog stvorio svijet svojom voljom, zašto bi savršeno biće trebalo stvoriti nešto drugo... i ako je Bog stvorio svijet zašto mora ubijati neka svoja bića, i ako kažemo da su neka njegova bića zla, zašto ih je Bog uopće stvorio. U biti, svijet nije bio stvoren kao što vrijeme nije bilo stvoren. Nema početka ni kraja, svijet postoji iz vlastitog bića, podijeljenog na nebo, zemlju i pakao.
- Ovakvo gledišta možda bi se sviđalo Einsteinu i mnogim drugim znanstvenima u 20. stoljeću koji su teško prihvaćali zamisli o nekom određenom početku svemira.
- I ista su se pitanja javljala u teološkim raspravama u vremenu ranoga kršćanstva. Primjerice, sv. Augustin (= Aurelije Augustin, 354–430) govorio je o "površnom duhu" nekih ljudi koji pitaju gdje je bio Bog prije stvorenja... i isto se tako bavio problemom podrijetla zla.
- Napokon, možemo zaključiti ovu temu o modelu stvaranja *ex nihilo* s pomoću riječi, misli (ili sna), s konstatacijom da je baš takav način izrazit u kršćanskoj i općenito u tradiciji triju abrahamističkih religija.
- U prvom poglavju starozavjetne Knjige Postanka formula stvaranja je redovito "I reče Bog"... "Neka bude". O ulozi Riječi u kršćanskoj reinterpretaciji Postanka, na početku Evanđelja po Ivanu, već je bilo govora – i isto tako u Kurantu Bog stvara riječima: *On je onaj koji oživljava i usmrćuje i kad On odluči nešto, samo mu rekne "Budi"! i ono bude* (Sura XL, 70).
- Dakako, u islamu značenje Božje riječi poprimilo je i konkretni oblik: riječi su upravo arapske riječi na kojima je anđeo Gabrijel (Džibril) izdiktirao Muhamedu tekst Kurana.

Razvitak kozmogonija u zapadnom civilizacijskom arealu

- Pod pojmom "zapadni civilizacijski areal", u ovom kontekstu, podrazumijeva se području Mezopotamije i Egipta, sirijskopalstinskih zemalja i egejske, odnosno balkansko-anatolijske kulturne sfere.
- Riječ je o prostoru na kojem su nastale *prve civilizacije Zapada* i također temeljni poticaji koji su određivali daljnji razvitak zapadnih civilizacija.
- Na tom prostoru, koji spaja tri kontinenta, miješale su se tradicije raznih naroda: Sumerana, čije etnolingvističko podrijetlo ostaje do danas zagonetno, drevnih Egipćana iz afroazijske jezične porodice, raznih Semita, zatim Hurijaca i drugih anatolijskih ili kavkaskih naroda, kao i naroda iz iranske visoravni (Elamljana i drugih), i napokon indoeuropskih doseljenika sa sjevera (Hetita, Grka, Arijaca ili Iranaca, predaka Armenaca, itd.).
- Općenito u mitovima o postanku iz zapadnog civilizacijskog areala primjećuje se postojani *pomak od ženskoga na muško načelo stvaralaštva*.
- Naime, svuda postoje barem naznake o prapolazištu, koje je bilo povezano s ženskim roditeljstvom u obliku iskonskih voda (maternice), i koje je bilo poslije potisnuto muškim načelom.
- Jedino hebrejska (= izraelska) predaja iz drugoga poglavlja starozavjetne *Knjige postanka* odstupa u tom pogledu, jer ne implicira nikakvo žensko prapočelo, ali tu se ipak radi o mlađem tumačenju.
- Već je bilo rečeno da je u Egiptu u preddinastičnom razdoblju (najvjerojatnije) postojao kult Velike Majke, koja je bila poistovjećena s iskonskim vodama Nun.
- Mnogi ženski kipovi iz preddinastičke epohe, osobito tipične figure "ptičje božice" iz sklopa gornjoegipatske kulture Naqada (4400–3000 pr. Kr.) zacijelo svjedoče o takvom kultu.
- I moguće je prepoznati ostatke te sheme o "ptičjoj božici", u kasnijem (= hermopoljskom) mitu o ptici *bennu*, koja je poletjela nad iskonskim vodama kad je svanuo prvi dan, i ispustila krik koji je razbio prvobitnu tišinu.
- Egipćani su poslije prikazivali tu pticu kao golemu čaplju, dok su je grčki komentatori poistovjetili s feniksom, jer su u njoj vidjeli vezu s bogom sunca.
- I ta veza s bogom sunca – Raom ili Atumom, označila je pomak od starije verzije.
- I štoviše, poslije je i Nun bio zamišljen kao muški bog, prikazan s glavom žabe ili pavijana, ili poslije kao čovjek koji podiže lađu sunca iz vode. Međutim, Nun je dobio i sestru i družicu, Naunet, koja zajedno s njim predstavlja iskonske vode i kaos.
- Kako smo vidjeli, (starija) heliopolska kozmogonija usredotočila se na lik Atuma, koji izlazi iz iskonskih voda i zatim masturbacijom stvara idući naraštaj bogova, Šua i Tefnita, koji će roditi Geba i Nut.
- Zanimljivo je dodati da je u nekim tumačenjima (ili prikazima) Atum zamišljen kao dvospolno biće (s muškom i ženskom stranom).
- I prema jednom mišljenju, simbolika dvospolnosti također je sadržana u *anku*, najpoznatijem egipatskom znaku sa značenjem "život", koji je navodno izведен iz kombinacije muških i ženskih spolovila.
- Heliopolska kozmogonija, iz koje potječe priča o podjeli praroditelja Geba i Nut, bila je zapisana na početku Staroga kraljevstva (oko 2700–2200 pr. Kr.).
- S druge strane, priča o ptici *bennu*, kao i uparivanje Nuna i Nauneta, potječe iz hermopolske kozmogonije (nazvane prema egipatskom središtu Hnum), koja se afirmirala tek u Srednjem kraljevstvu (2080–1650. pr. Kr.), iako vjerojatno ima starije korijene.

Ptica *bennu*

- U hermopolskoj verziji, ptica je legla jaje na humku koji je izronio iz iskonskih voda, i iz jajeta je izšao Ra, kao bog-stvoritelj.
- Poslije u Novom kraljevstvu (1550–1069. pr. Kr.), nakon prevage političke moći Tebe, glavni bog Egipta postao je zaštitnik toga grada, Amun, bog pravednosti, koji bio postupno asimiliran ili povezan s bogom Ra.
- I tako će Amun, kao Amun-Ra, preuzeti ulogu stvoritelja svemira, raslinja, ljudi, životinja, itd., i to u ruhu koji je praktički sve više nagnjao prema monoteizmu, i u kojem su ostali bogovi bili zamišljeni sve više kao razna oličenja Amuna. U tom smislu, vjerska reforma Ehnatona (1353–1336. pr. Kr.), u kojem je važnost sunčeva diska ili Atona potisnula sva druga božja odličenja, može se smatrati višemanje krajnjim izrazom već postojeće tendencije.
- Inače, još od kraja Staroga kraljevstva, sve veću važnost poprimio je kult Ozirisa, (najstarijeg sina Geba i Nut), njegove sestre i žene Izide, i sina mlađeg Hora.
- S Ozirisom se egipatska kozmološka slika upotpunuju, jer se uspostavio poredak u odnosu na zagrobnii život, koji je bio krajnje važan u egipatskom poimanju.
- Oziris će postati pravedni vladar Zagroblja, i kao takav će u nekim tumačenjima označavati noćno nebo, dok će Nut i dalje predstavljati dnevno nebo.
- Ključan je motiv Ozirisovo ubojstvo i uskrsnuće.
- Prema mitu, ubio ga je njegov mlađi brat Set i ponovno je oživio zahvaljujući naporima Izide i Hora (katkad uz pomoć drugih bogova).
- Postoji više verzije te priče, ali najpoznatiju je u 1 stoljeću n.e., u vremenu kada se kult Ozirisa i Izide raširio diljem antičkoga svijeta, zapisao grčki povjesničar Plutarh (45–120. n.e.). Sami Egipćani nisu nikad sustavno zapisali mit o Ozirisu.

Prema Plutarhu: Set prijevarom zatvara Ozirisa u ukrašeni kovčeg i bacu ga u Nil. Kovčeg doplovi do obale Fenikije i iz njega izraste grm vrijeska. Izida nađe tijelo muža, i s njegovom životnom silom začne Hora. Slijedi rat između Hora i Seta, u kojem će Hor izgubiti jedno oko, ali na kraju ipak svladati Seta i vratiti svoje oko, kojim će oživjeti oca. Međutim, Oziris odluči se vratiti u Zagroblju.

- Plutarch i još prije Diodor Sicilski (1 st. pr. Kr.) zabilježili su i verziju priče, po kojem je Set raskomadao Ozirisovo tijela na više dijelova, koje je Izida pronašla i sahranila. Prema Diodoru, Ozirisa je ubio zao neman Tifon, a prema drugim verzijama bio je to Set koji se pretvorio u nilskog krokodila.
- S tim u vezi, svojedobno je engleski egiptolog E. A. Wallis Budge (1857–1934) iznio tezu o mogućoj vezi između mita o smrti i uskrsnuću Ozirisa i temeljne kršćanske filozofije – i premda je takva teza upitna, sustjecanja nekih tema nije isključeno.
- Uostalom, *barem u stilskom smislu*, često se spominje utjecaj egipatskih kipova Izide s dječakom Horom na kršćanske prikaze Majke Božje s malim Isusom.
- U ranim danima antropologije, škotski učenjak James George Frazer (1854–1941), u utjecajnoj knjizi *Zlatna grana – podrijetlo religijskih obreda i običaja* (engl. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, 1890) razradio je tezu o sveopćem mitu o bogu-vladaru, koji umire i ponovno oživljuje, koji je i sunčano božanstvo oženjen Majkom Zemljom, te umire u doba žetve i ponovno oživljuje u proljeću.
- Tu su tezu prihvatali i drugi učenjaci, pa je tako nastao opći model o božanstvu žita ili raslinja, koji se tobože razvio u sklopu ranih zemljoradničkih kultura.
- Paralele su se nalazile, između ostalog, u amerindskim tradicijama, primjerice u legendi o Mondawminu (kukuruzi).
- U tom smislu, smatralo se da je Ozirisov kult nastao u egipatskom neolitiku, u tzv. "afričkom razdoblju" Egipta (ili barem u preddinastičkom razdoblju), i da su prirodni ciklusi umiranja i povratka raslinja potaknuli sliku o smrti i uskrsnuću.
- S tim se slagala činjenica da je Oziris doista bio zamišljen kao bog žetve – kao i predaja da su on i Izida naučili ljudi kako obrađivati zemlju.

- Međutim, treba uzeti u obzir da se vremenski Ozirisov kult učvrstio tek na kraju Staroga kraljevstva, što se ne slaže s pretpostavkom o kontinuitetu iz neolitskih ili preddinastičkih vremena – premda su starije (narodne) tradicije mogле ostati skrivene i izroniti u doba slabljenja moći faraona na kraju 3. tisućljeća pr. Kr.
- S druge strane, bilo je prijedloga – ali ne baš uvjerljivih – da su na razvitak kulta Ozirisa, Izide i Hora utjecali dodiri sa susjednim azijskim područjima.
- Neovisno o takvim tezama, prelazeći na azijsko područje prvo treba razmotriti sumersku kozmogoniju.
- Dosada nije bio nađen nijedan tekst na sumerskom jeziku koji bi bio posvećen *isključivo* opisu nastanka svijeta, no u raznim tekstovima zapisanima oko 2000. pr. Kr. mogu se naći osvrti ili usputne naznake iz kojih je moguće odgometnuti opće obrise sumerske kozmogonije.
- Osim toga, budući da su Akađani, Babilonci i još neki narodi preuzeli dobar dio sumerskih tradicija, često je moguće koristiti akadsko-babilonske i druge mlađe opise da bi se potkrijepile ili nadopunile informacije iz sumerskih tekstova.
- S druge strane, s obzirom na zagonetno podrijetlo samih Sumerana, koji su se jezično bitno razlikovali od Akađana i svih drugih okolnih naroda, zanimljivo je razmisliti o mogućim *migracijskim utjecajima* na razvitak njihove kozmogonije. Naime, jesu li preci Sumerana bili doseljenici ili starosjedioci u južnom dijelu Mezopotamije – i ako su bili doseljenici, jesu li donijeli svoju mitologiju iz kakve prapostojbine, ili naprotiv prihvatali i doradili lokalne tradicije.
- Samuel Noah Kramer (1897–1990), jedan od vodećih svjetskih sumerologa u 20. stoljeću, prihvatio je tezu o doseljenju. Pozivajući se na sumersku epiku, poput epa o Gilgamešu, te na teoriju o herojskom dobu koju je iznio Hector Munro Chadwick (1870–1947), a koja povezuje svaku herojsku epiku s vremenom seoba naroda, Kramer je zaključio da su preci Sumerani valjda stigli na područje donje Mezopotamije u zadnjem kvartalu 4. tisućljeća pr. Kr.
- Kronološki Kramerov zaključak nije baš uvjerljiv, ili točnije arheološke naznake o mogućem doseljenju na kraju 4. tisućljeća pr. Kr. gotovo ne postoje, ali je zato u *prijašnjim* razdobljima uručke kulture (4000–3100. pr. Kr.), i pogotovo ubaidske kulture (5300–4300. pr. Kr.), doista moglo doći do nekih migracijskih promjena.
- Tada se pojavio nov pogrebni obred. Ljudi prijašnjih mezopotamskih kultura pokapali su svoje mrtve u skvrčenom položaju, dok se u ubaidskom razdoblju prelazi na pokapanje u ispruženom položaju.

Ženski kip iz ukaidske kulture, Britanski muzej, slika AN229992001 (©Trustees of the British Museum)

- Jedan drugi ideološki trag tipizira kulturni prekid još zornije. Ubaidski kipovi vitkih žena, širokih ramena i gmazolikih glava, *bitno se razlikuju* od pretih matrona iz starijih mezopotamskih (ranozemljodjelskih) kultura.
- Britanski genetičar Stephen Oppenheimer (1947–), u knjizi "Raj na istoku" (engl. *Eden in the East*, 1999) išao je tako daleko da je u tim ženskim kipovima video azijsku fisionomiju i neku naznaku o doseljenju čak iz jugoistočne Azije.
- Mogli bismo nagadati o ulozi tih figura i o njihovoj mogućoj vezi sa sumerskom božicom Inanon (sum. ^Dina.na), zaštitnicom grada Uruka, koja je u sebi spajala ratničke i erotske motive.
- U svakom slučaju, u ubaidskom i zatim u uručkom razdoblju razvijaju se osnove sumerske civilizacije: "hramski gradovi", monumentalna zdanja i začeci pisma.
- I konačno će se pojaviti i prvi pisani osvrti na sumersku kozmogoniju, i to, među inim, upravo u epu o Gilgamešu.

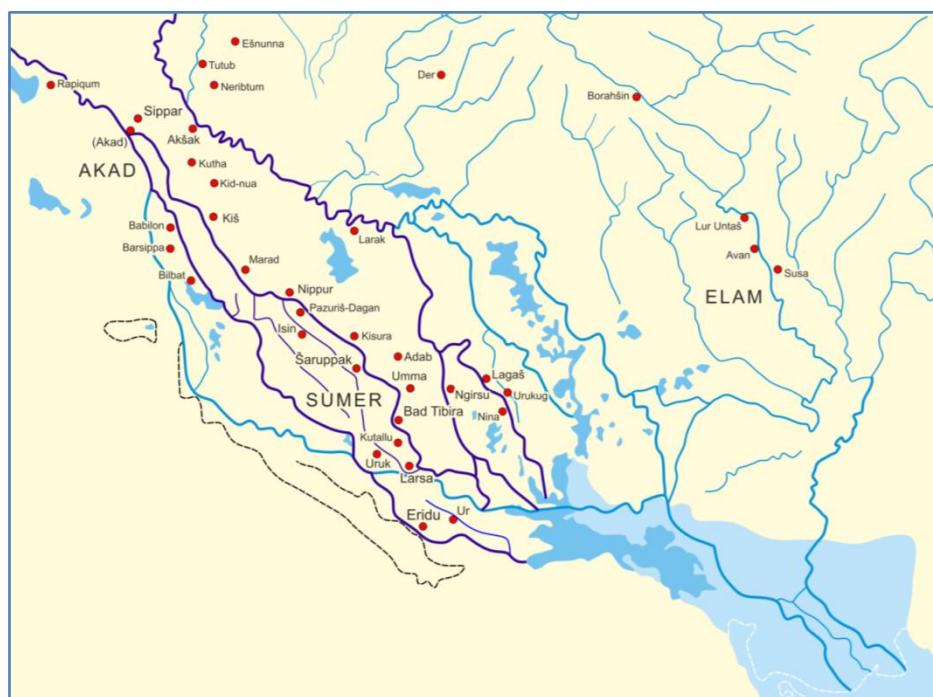
- Pa ipak, osim što su doveli epiku na Bliski istok, Sumerani su do vremena kada su zapisali ključne kozmogonijske tekstove usvojili shemu, koja se *nije* uvelike razlikovala od modela koji su već postojali u širem arealu.
- U početku je postojalo iskonsko more, božica Nammu, koja je rodila ili iz koje je izišla neka vrsta kozmičke gore, u kojoj su se nalazili, sjedinjeni, An (Nebo) i Ki (Zemlja). An i Ki rodili su boga zraka Enlila (dosl. "gospodara vjetra") i njegovu sestru i suprugu Ninlil.
- Enlil je razdvojio svoje roditelje da bi kreacija mogla krenuti, ali je prvo živio još u mraku, pa je općio sa svojom sestrom i rodio boga Mjeseca, Nannu.
- Prema nekim verzijama Enlil (ili An) stvorio je Inanu, božicu erotike, plodnosti i rata, i njezinu sestru blizanku Ereškigal, božicu Podzemlja.
- Enlil se također spojio sa svojom majkom, Ki, i upravo je ta veza učinila sve mogućim – jer je tako nastao Enki, bog vode, raslinja i mudrosti, koji je skupio iskonske vode u Tigris i Eufrat i organizirao gradove i udomačenje životinja.
- Enki je, prema nekim opisima, napunio bare ribama, uredio je močvarna tla i uveo zemljoradnju. Iz veze njegove kćeri Ningal s bogom Mjeseca rodio se bog Sunca, Utu.
- I tada se dogodilo da su bogovi, *na pijanoj gozbi*, odlučili stvoriti bića koje će im služiti. Majka Zemlja pokušali ih je stvoriti – ali nije uspjeli. I onda je Enki napravio ljude iz gline. Ljudi su preživjeli, ali nisu bili jaki ni tijelom ni duhom.
- *Kao proizvod pijanih bogova*, ljudski rod imao je mnoštvo problema i slabosti, i na kraju je došlo vrijeme kada je bogovima bilo dosta ljudskih slabosti i donijeli su odluku da ih unište – Velikim potopom.
- No Enkiju je bio žao ljudi, pa je o toj odluci bogova upozorio Ziusudru, pobožnog kralja u Sumera. Ziusudra se spasio u "velikom brodu", i poslije se poklonio pred Anom i Enlilu, koji su mu podarili besmrtnost.
- S tim u vezi možemo dodatno naznačiti jednu drugu mitsku zgodu, iz drugog kraja svijeta, ali koja također opisuje *pijanu kreaciju*.
- U jednom mitu naroda Joruba iz Nigerije, storitelj Olurun zadužio je svoga pomoćnika Obatalu da oblikuje ljude iz zemlje (tla). On je to činio i Olurun je u ljude udisao život. Ali jednoga se dana Obatala napiio i počeo je praviti bogalje, koji su poslije postali njemu sveti.
- Sumerska tradicija sadržavala je i neke druge elemente, koji su poslije došli do izražaja u babilonskim i u drugim bliskoistočnim interpretacijama.
- Prvo, postojale su tri priče o svladavanju grozne nemani KUR, koja je izvirala iz iskonskih voda.
- Sumerska riječ KUR imala je više konotacija: mogla je označavati "brdo", "stranu zemlju" ili zemlju općenuto, kao i "Podzemlje" i ujedno čudovište koje je tamo živjelo. U prvoj priči, protiv te nemani se borio Enki, u drugoj njegov sin Ninurta (ali kada ubije neman, dođe do poplava), i u trećoj Inana se spušta u Podzemlje da bi čudovište nadvladala.
- Sumerski opisi nisu uvijek dorečeni, ali treba zapamtiti samo to da KUR više-manje odgovara kasnijoj koncepciji Tiamata.
- Od drugih sumerskih mitova, treba spomenuti još dvije, koje su ušle u mitološki inventar Bliskoga istoka, i jednu koja označuje sumersko "zlatno doba".
- Prvo, u mitu koji je Kramer nazvao "Gilgameš, Enkidu i Podzemlje" spominje se drvo huluppu koje je izraslo samo od sebe iz vode Eufrata. No južni vjetar ga je srušio i plovilo je na vodi, sve dok ga nije uzela u ruke Inana i posadila u vrtu njezina hrama u Erechu.

Enki

- I tu je drvo naraslo do golemih razmjera – i uz njegove temelje svoje je gnjezdo napravila "zmija, koja ne poznaje čarolije", u srednjem dijelu je kuću izgradila "Lilit, [tužna] djevojka" (KI-SIKIL-LIL-LA-KE) i u krošnjama se ugnjezdila "ptica Zu". Inana nije mogla posjeći drvo, pa je taj posao zapao junaku Gilgamešu.
- Gilgameš je obukao teški oklop i prvo ubio zmiju. I kad su zatim iz drva utekle i Lilit i ptica Zu, posjekao je drvo.
- Inana je iz drveta napravila dva predmeta: pukku i mikku. Prema Krameru, riječ je vjerojatno o bubnju i palici za bubenj. No ti su predmeti pali u Podzemlje, pa je Gilgamešov prijatelj i sluga Enkidu ponudio da pođe u Podzemlje da ih vrati. Gilgameš ga je upozorio kako se treba ponašati u Podzemlju (da ne smije nositi čistu odjeću, da ne smije bacati štap, da ne smije nositi sandale, da ne smije ispustiti krik, da ne smije poljubiti svoju ženu ili sina, itd.), ali Enkidu se nije držao uputa, i Podzemlje ga je zarobilo.
- Gilgameš nije uspio spasiti svoga prijatelja, ali uz pomoć Enkija, koji je naredio bogu sunca Utuu da otvori rupu u zemlju, uspio je pitati Enkidua o stanju stvari u Podzemlju.
- Ova priča, iako u poprilično fragmentarnom obliku, ukazuje na tradiciju "drvna života", s kojom je asocirana i zmija (= vrijeme), koja će figurirati i u biblijskom prikazu o rajskom vrtu.
- S druge strane, ako bi bila točna identifikacija riječi pukku i mikku s bubenjom i palicom za bubenj, moguće je prepoznati vezu sa šamanističkim tradicijama, koji su preci Sumerana možda prenijeli u Mezopotamiju. Isto tako silazak Enkidua u Podzemlja poprilično dobro odgovara šamanskom modelu.
- U jednom drugom i još važnijem mitu, u Podzemlje će se spustiti sama Inana, koja će tamo doživjeti potpuno razgoličenje.
- Međutim, dok su šamanističke aluzije možda ostatak nekadašnjih vjerovanja predaka Sumerana, Sumerani su u svojim kozmološkim shvaćanju poprilično isticali važnost grada i gradskoga života.
- Iz njihovih tekstova proizlazi da je Enki stvorio gradski život čak i prije nego što je stvorio ljudi – i tako je pet gradova već postojalo do vremena Potopa: Eridu, Badtibira, Larak, Sippar i Šuruppak.

Karta Sumera (bijela isprekidana crta u Perzijskom zaljevu označuje današnju obalu).

- Prvi u tom popisu, Eridu, bio je i sveti grad samog Enkija, i katkad se pojavljuje indikacije da je bio koljevka sumerske civilizacije – premda će Nippur, sveti grad Enlila, poslije preuzeti veću važnost.

- U svakom slučaju, sumerski naglasak na gradski život i na njegovu prednost nad drugim vrstama života izražen je u dva tekstu.
- U prvom tekstu, Enlil prvo stvori dvojicu braće, božanskih blizanaca: Entena, koji je stočar, i Emeša, zemljoradnika. Braća se posvade, i u dalnjem raspletu, Enlil će dati prednost "zemljoradniku bogova", Emešu.
- U drugom tekstu, Inana treba birati supruga između dva kandidata: boga-pastira Dumuzija, i bogzemljoradnika Enkimdua. Ona će izabrati potonjega, i onda će se Dumuzi naljutiti i nabrojati svoje stvari koje on proizvodi i koje su, prema njemu, bolje od Enkimduovih proizvoda.
- U ovim primjerima imamo neki prototip starozavjetne priče o Kajinu i Abelu, s time da u sumerskom slučaju nema ubojsztva i prednost se daje zemljoradniku.
- Napokon, u sumerskim tekstovima postoje naznake o nekom "zlatnom dobu". Na jednoj glinenoj pločici, autor je napisao:

*Jednom nije bilo ni zmije, ni škorpiona,
 Ni hijene, ni lava,
 Ni divljeg psa, ni vuka,
 Ni straha, ni užasa,
 Čovjek nije imao takmaka.*

- U nastavku se kaže da je u to vrijeme *postojaо jedan jezik*, i da je sav svemir i svi ljudi slavili Enlila na jednomu jeziku. I onda je Enki, "gospodar-izazivač"... "gospodar obilja"... "gospodar mudrosti"... "gospodar Eridua"... promjenio jezik ljudi i unio razdor u jezik čovjeka, koji je prije bio jedinstven.
- I ova je tema o zlatnom vremenu i nekadašnjem jedinstvu jezika ušla u inventar bliskoistočne mitologije, te napokon u biblijsku priču o babilonskom tornju.
- Doduše, u sumerskoj verziji razlog za narušavanja jezičnog jedinstva nije bio samo u činjenici da "čovjek nije imao takmaka" (drugim rječima, u pretpostavci da bi čovjek morao postati ohol), nego se u priči krije i tiki sukob između Enlila, gospodara Nippura, i Enkija, gospodara Eridua.
- Zapravo, čovjek – koji je u sumerskom tumačenju bio stvoren da služi bogovima, nastrada zbog nametanja za nadvlast među bogovima
- Poslije će i Potop, kako je bilo naznačeno, biti tek hir bogova, kojima je dodijalo imati posla s proizvodom vlastitoga pijanstva.
- Sumerska predodžbe o idealnom vremenu katkad je povezana također s idejom o idealnom mjestu, nekom vrstom iskonskog raja.
- I to idealno mjesto bila je "čista zemlja" Dilmun, u kojoj "gavran ne kriči... lav ne ubija... starica ne govori 'ja sam starica', starac ne kaže 'ja sam starac'... i pjevač ne pjeva žalopojke".
- Doduše, Dilmun nije potpuno savršen, jer u jednom spjevu kaže se da nije imao dovoljno slatke vode (sve dok Enki nije popravio stanje).
- I taj podatak može sugerirati da se naziv Dilmuna ipak odnosi na neko stvarno mjesto, vjerojatno u području uz more.
- Istraživači su ponudili različita moguća rješenja, ali čini se da je najpopularnija teza o otoku Bahreinu u Perzijskom zaljevu, na kojem je bila nađena keramika nalik na primjere iz Sumeru.
- Nema jakih naznaka da bi Dilmun zapravo mogao biti papostojbina Sumerana, ili barem neka prijašnja domovina na putu prema Sumeru (ukoliko su se njihovi preci doista doselili iz kakvog drugog područja) – ali ipak postoji jedan kasni podatak (iz 1. st. n.e.) u kojemu se kaže da je bog Ea (inače semitska inačica za Enkija) stigao preko mora u Eridu, iz pravca koji bi više-manje odgovarao pravcu Brahereina.
- No Sumerani su u svojim spjevima i mitovima slavili i druge zemlje: Meluhhu, koja se obično povezuje s Indskim područjem, "Zlatnu zemlju" Harali, itd.

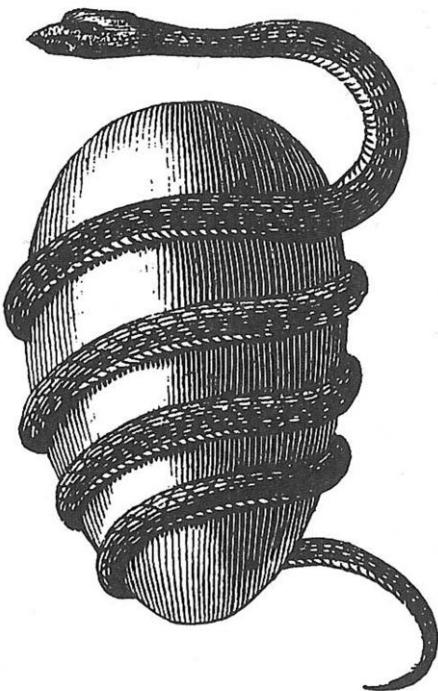
- Kao zaključak može se reći da su podaci o sumerskoj kozmogoniji i o mitologiji zapravo toliko fragmentarni koliko i glinene pločice s kojih ih iščitavamo.
- Međutim, sumerske tradicije su se ipak zadržale, te preko akadskoga i akadsko-babilonskog filtera raširile se po svemu Bliskom istoku (s različitim kasnijim preinakama).
- Babilonski spis *Enūma eliš* nedvojbeno se temelji na sumerskim predlošcima, iako su Babilonci uvelike dopunile nepovezane odlomke iz sumerske tradicije.
- O djelu *Enūma eliš* već je bilo riječ – ali da se posjetimo: taj je spis nastao oko 1100. pr. Kr., i prapočelo nastaje kada se Apsu, slatkovodni ocean "sumiješa" sa slanom vodom Tiamat, i rodi nanose mulja (imenom Ladmu i Lahamu) koji će roditi svemir, tj. prve bogove: Anšar i Kišar (= An i Ki na sumerskom), od kojih će nastati An, otac mudroga boga Eje (akad. Ea = sum. Enki) i njegove braće.

Početak speva "Enum eliš"

e-nu-ma e-liš la na-bu-ú šá-ma-mu	Kada nebo na visinama ne bijaše nazvano
šap-liš am-ma-tum šu-ma la zak-rat	I zemlja podno nije nosila ime,
ZU.AB-ma reš-tu-ú za-ru-šu-un	Praiskonski Apsu, koji ih rodi
mu-um-mu ti-amat mu-al-li-da-at gim-ri-šú-un	S kaosom, Tiamat, njihovom majkom
A.MEŠ-šú-nu iš-te-niš i-ḥi-qu-ú-šú-un	Pomiješa svoje vode.
gi-pa-ra la ki-is-su-ru su-sa-a la she-'u-ú	Nijedno polje ne bijaše, nije se vidjela nijedna bara
e-nu-ma dingir dingir la šu-pu-u ma-na-ma	Kada nitko od bogova još nije bio dozvan na Postanak.

- U dalnjem tijeku, slijedit će sukob između mlađih bogova i kaosa, tj. Apsua i Tiamata: mlađi bogovi svladat će Apsua, no Tiamat i njezina družina morskih nemani ili čudovišta vodit će osvetnički rat protiv njih.
- I tada na scenu istupa sin Eje i božice Damine, Marduk, koji će (kako smo već naznačili) svladati Tiamat, razrezati njezino tijelo "kao školjkaša" i stvoriti naš svijet, a iz kosti i krvi njezina ljubavnika Kingua oblikovat će prve ljudе, *da bi služili bogovima*.
- Ovakva babilonska kozmogonija imala je svrhu potvrditi i nadvlast Babilona, čiji je bog zaštitnik Marduk preuzeo ključnu ulogu u stvaranju svijeta.
- Tu postoji paralela s transformacijom u egipatskoj kozmogoniji, kada je Amun, zaštitnik Tebe postao glavni stvoritelj za vrijeme Novoga kraljevstva.
- Međutim, u Babiloniji su postojale i druge, starije i mlađe tradicije.
- Primjerice, prema jednoj verziji, koja je bliža sumerskom opisu, božica Mami (Mama, Ninhursag, Nunti) pozvala je Eju da napravi prvoga čovjeka iz gline i krvi žrtvovanog boga. I taj prvi čovjek, divljak Lullu, trebao je "vuči jaram", tj. služiti bogovima.
- Jedna mlađa inaćica babilonske kozmogonije, koju je oko 250. pr. Kr. zapisao Mardukov svećenik Beros, nastavlja dio motiva iz *Enūma eliša*, ali sada već s nekim grčkim utjecajima.
- Prema Berosu: u Početku je bila samo tama i voda, i onda su iz tog kaosa izišla čudna bića – ljudi s krilima, dva lica, bića i muškog i ženskoga spola, ljudi s kozjim nogama, ili ljudi koji su bili pola konja i pola čovjeka. Nad tim je bićima vladala Omorka, božica Mjeseca. Zatim se pojavio Marduk, koji je razrezao Omorku na dva (poput Tiamat u starijem mitu), te iz njezina tijela napravio Nebo i našu Zemlju.
- Zatim je Marduk naredio jednom bogu da sam sebi odreže glavu, i iz krvi i mesa koji su pali na Zemlju stvorio je sav svijet – ljudе, životinje, Sunce, (opet) Mjesec i sve što postoji.
- Dakako, prizor o "čudnim bićima" koji izlaze iz kaosa polazi od grčkih mitova.
- Grčka kozmogonija dobro je poznata, prije svega zahvaljujući trudu Heziosa u 8. stoljeću pr. Kr. koji je povezao razne tradicije svoga vremena u sustavnu cjelinu, koja će snažno djelovati na daljnji razvitak antičkih kozmogonijskih modela (sve do Ovidijeve rimske razrade i poslije).

- Ali ipak u Grčkoj, kao i u Egiptu i Mezopotamiji, moguće je prepoznati nekoliko slojeva u razvitku kozmogonije.
- Po svoj prilici, najstarija je razina tzv. *pelazgijska kreacija*, u kojem glavnu ulogu ima ženska stvoriteljica Eurinoma.
- Prema tom mitu, Eurinoma je izišla gola iz kaosa i podijelila iskonske vode od neba, kako bi mogla plesati tako gola na valovima.
- Plesala je i stvorila vjetar. Uzela je sjeverni vjetar, protrljala ga uz sebe i nastala je golema zmija Ofion. Ofion je općio s plešućom božicom, koja je zatrudnila i zatim, kao golubica, rodila svjetsko jaje. Naredila je Ofionu da okruži jaje, sve dok se ne izlegnu Sunce, Mjesec, zvijezde i napokon zemlja sa svim svojima bićima i biljakama.
- Eurinoma i Ofion živjeli su na Olimpu, sve dok se zmija nije uzoholila, pa ju je božica prognala u tamno Podzemlje, sa zgnječenom glavom i slomljenim zubima.
- Poslije je Eurinoma napravila titane i titanide, i napokon prvog čovjeka Pelazga, rodonačelnika naroda Pelazga, koji su prema predaji živjeli u Heladi do dolaska prvih Grka.
- Pelazgijski kreacijski mit odlično se uklapa u koncepciju Marije Gimbutas o tzv. Staroj Europi, tj. o prapovijesnom sloju u balkansko-anatolskom arealu, koji je postojao prije dolaska prvih Indoeuropljana u to područje.
- Ali u tom mitu postoje i neke podudarnosti također s euroazijskim motivima, koje je Lönnrot povezao u Kalevali.
- U 14. knjizi Homerove *Ilijade* postoji jedan kozmogonijski osvrt, koji isto tako polazi od iskonskih voda: u početku, prema Homeru, postojala je samo titanida Tetida, pramore, i Oceanus, svemir koji ju je okruživao, i od njih su nastali prvi bogovi.
- No Heziod – koji je vjerojatno bio Homerov suvremenik – u isto je vrijeme već razradio klasičnu grčku kozmogoniju.
- I ta je kozmogonija toliko poznata da je ne treba ovdje opširno iznijeti. Bitni su momenti: iskonski kaos, rađanje "širokogrudne" Gaje ili Geje iz kaosa, koja će roditi Urana, i poslije s njim prve titane. Slijedi ustanak Krona protiv Urana i kastracija Urana. A zatim Kron, sa svojom sestrom Rejom, rodi idući naraštaj bogova i napokon Zeusa, koji će svrgnuti svog oca Krona i uspostaviti vlast olimpijskih bogova.
- Što se tiče stvaranja čovjeka, u klasičnim izvorima ima neusklađenosti.
- Heziod je prvi oblikovao shemu o različitim rodovima bogova i ljudi, koji će stvoriti Zeus, međutim prema drugoj verziji prvoga čovjeka (Fenona) je iz gline napravio Prometej.
- Zbog sukoba s Prometejem, Zeusa (ili Hefest) je iz gline napravio prvu ženu, Pandoru, koja je postala žena Prometejovog brata Epimeteja.
- No u biti, kako proizlazi iz Hezidovog teksta, Pandora je trebala biti i kazne za sve ljude!
- Heziod je poprilično jasno napisao da je od nje "nastao zao rod žena" i kako je poznato Pandora je bila kriva za oslobođenja svih zala u svijetu.
- Inače, neki su autori istaknuli da je mit o Pandori zapravo označio poraz i osudu nekadašnjeg matrističkog svijeta (uvjetno rečeno, "Stare Europe").
- Ipak, poslije Heziosa nastao je *orfički kreacijski mit* (možda već u 7. st. pr. Kr.), u kojem se vidi neka vrsta kombinacije starih i novijih shvaćanja.

Prikaz orfičkog jajeta iz knjige Jacoba Bryanta (1715–1805): *A new System or Analysis of Ancient Mythology* (prvo izdanje: London, 1774).

- Prema tom mitu, u početku je postojalo samo srebreno kozmičko jaje – a stvorila ga je Vrijeme. Iz jajeta je izšlo dvospolno biće Fan-Dioniz (Φάνης/Διώνυσος), koji je sadržavao sjemena života i zatim stvorio sav svemir: prvo je stvorio svoju kćer Niks (= "Noć") i poslije Geju i Urana, ali kada je napokon došao Zeus, on je prema jednoj verziji progutao Fana-Dioniza da bi dobio izvor života u vlastitoj utrobi. Međutim, postoji i drugo tumačenje da su titani progutali boga Dioniza. Poslije, kada su titani bili uništeni, čovječanstvo je istupili iz njihova pepela, i ljudi zato sadrže i zlo titana i dobrotu Dioniza koga su progutali.
- Na kraju, u vezi s grčkom kozmogonijom, treba dodati da su Rimljani zapravo usvojili Heziodovu razradu. Glavni rimski rad u tom smislu je Ovidijeva *Metaformoz*. Međutim, obično se tvrdi da su Rimljani uveli malo veću razinu racionalnosti u grčke mitove.
- Hebrejska kozmogonija, koja je snažno utjecala na zapadnu civilizaciju i zapravo i dalje utječe na sredine u kojim dominiraju abrahamističke religije, predstavlja osobit razvojni izraz, iako je preuzela mnogo iz drugih bliskoistočnih tradicija.
- Službena hebrejska kozmogonija, kako smo prije rekli, sadržana je u prvom i u drugom poglavlju *Knjige postanka*. I da se posjetimo, opis stvaranja svijeta u prvom poglavlju nastao je vjerojatno negdje u 6. stoljeću pr. Kr., pod utjecajem svećeničke tradicije, dok je drugo poglavlje nastalo negdje u 10. stoljeću pr. Kr., u doba kralja Salomana ili malo poslije, te odražava više pjesničko viziju kreaciju, kao i opis "pada čovjeka" i "istočnoga grijeha".
- Nije potrebno ovdje iznijeti pojedinosti iz tih dvaju opisa – jedino treba naglasiti neke osobitosti hebrejske tradicije.
- U prvom poglavlju *Knjige postanka*, Bog stvara svemir riječima – i taj model postoji i u drugim kulturama, dok u drugom poglavlju, Bog stvara čovjeka iz zemlje ili gline, što je isto tako poprilično česta način izrađivanja ljudi. Vidjeli smo da su Grci i Sumerani i drugi zamisili da su božanstva napravili ljudi iz gline.
- Ali to što je osobito za hebrejsku tradiciju je to da je Bog ne samo stvorio čovjeka *u svom liku*, nego mu je isto dao *vlast nad Zemljom*. U tom pogledu, hebrejska interpretacija vrlo radikalno odbacuje sumersko-babilonsku interpretaciju po kojemu su ljudi bili stvoreni kao sluge. Ipak, ljudi dalje duguju Bogu poslušnost, i upravo će neposlušnost biti bitan razlog za pad čovjeka.

Lucas Cranach stariji (1472–1553): "Adam i Eva" (1533).

- S druge pak strane, neposlušnost paradoksalno potvrđuju hebrejsko-židovsku i poslije kršćansku filozofiju o slobodnoj volji čovjeka.
- Drugi način na kojо se hebrejska kozmogonija razlikuje od srodnih primjera, je u opisu nastanka žene. Naime, *Eva nastaje kao jednaka Adamu*, i to da ju je Bog stvorio od Adamova rebra treba tek potvrđivati tu ravnopravnost, zato što je stvorena *od iste tvari* kao i Adam (Nato čovjek reče: "Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega!..." Post 2,23).
- Međutim, tu treba dodati da je prema drugim hebrejskim predajama – koje poslije nisu ušle u Stari zavjet, Bog pokušao stvoriti ženu tri puta: Prvi je put koristio glinu, kao za Adam, ali je gлина bila prljava i napravio je Lilit. Drugi je put uzeo tkivo i kosti od Adama i napravio "prvu Evu", ali nije uspavao Adama dok ju je sastavljao, pa se Adamu zgodila "prva Eva", jer je video od čega je stvorena. Zato je u trećemu pokušaju Bog prvo uspavao Adama, prije nego što je stvorio konačnu Evu od njegova rebra.

- Usput rečeno, sam motiv "rebra" možda ima sumerske korijene, jer je sumerska riječ ti označavala i "rebro" i "život" (dok u hebrejskom takva podudarnost ne postoji).
- S druge strane, iako je u polazištu žena bila zamišljena kao jednaka muškarcu, budući da ju je Knjiga postanka više-manje okrivila za Adamov pad, Eva postaje neka vrsta hebrejske Pandore.
- I ta promjena, ili prebacivanje krivnje, odražava snažnu patrijarhalnost, koja je prevladavala u hebrejskoj sredini.
- Riječ je, dakako, o sredini koja je izvorno bila nomadsko-stočarska, i u kojoj je muška prevlast (borba za pašnjake, itd.) osiguravala opstanak.
- S tim u vezi, hebrejska kozmogonija potpuno okreće i odnose prema gradovima.
- Dok u mezopotamijskim i egipatskim mitovima dominiraju gradski bogovi, i gradski kultovi su općenito važni, najstarija hebrejska tradicija vrlo je nesklona prema gradovima, kao i prema sjedilačkom zemljoradničkom životu.
- U priči o Kajinu i Abelu, Bog daje prednost stočaru ("... Jahve milostivo pogleda na Abela i njegovu žrtvu, na Kajina i žrtvu njegovu ni pogleda ne svrati", Post 4, 4-5), dok u sumerskim mitovima o Entenu i Emešu, ili Dumuziju i Enkimduu, bogovi *uvijek* daju prednost zemljoradniku.

Potop (druga kozmogonija)

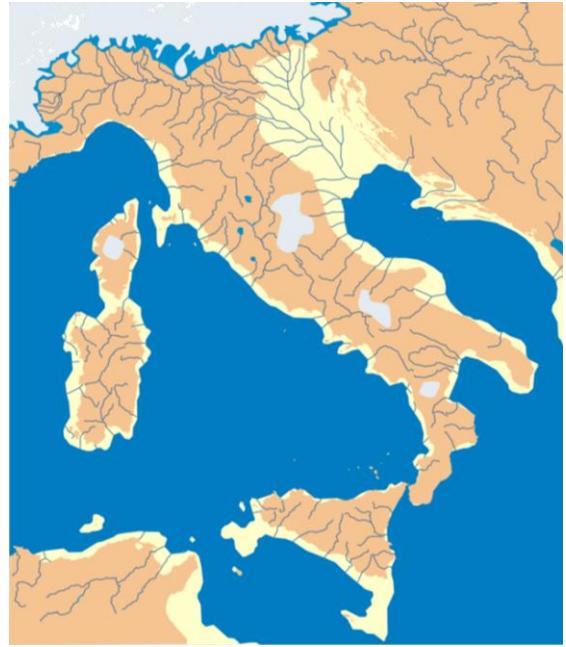
- Jedna je tema vrlo raširena u kozmogonijskim mitovima diljem svijeta, i to do te mjere da su mnogi prošli i današnji komentatori pomislili da je riječ mora biti o nekom *stvarnom događaju* iz ljudske prološti.
- Naime, na gotovo svim kontinentima naći će se mitove o velikoj katastrofi, koja je nakon kreacije uništila ili sav ljudski rod, ili gotovo sve ljude, osim jedne male skupine osoba.
- Ta je katastrofa u pravilo opisana kao potop – ali ne uvijek.
- Aymare u središnjoandskom području Južne Amerike imaju predaju o zaleđenju Zemlje, dok narod Yurucaré u amazonским nizinama Bolivije kaže da je demon Aymasune donio vatru s neba, i spalio sav svijet i sav život, osim jednoga čovjeka, koji se sakrio u spilji i poslije tri dana obnovio život na Zemlji.
- Bantuski narod Fang u Gabonu kaže da je bog Nzame zatrpaо Zemlju novim slojem tla, da bi pokopao prvoga čovjeka, Fama, koji se vrlo usholio (Fama nije mogao ubiti, jer mu je podario besmrtnost, ali ga je tako ukopao u Podzemlje, odatle djeluje kao zloduh koji se katkad probija do površine Zemlje).
- Yakame uz rijeku Kolumbiju (SAD) govore o katastrofi u obliku velikog potresa.
- Amerinski narod Maidu iz sjeverne Kalifornije spominje čak nekoliko *različitih* katastrofa: prvo je stvoritelj, starac Madumda, posao Potop i uništio prve ljude; zatim je uništio ljude velikim požarom, onda ledom i na kraju vjetrom.
- Postoji i primjeri, u kojima se ne govori o prošloj katastrofi, ali se smatra da će se propast dogoditi. Apapocúve iz Brazil-a, iz tupiguaranijske jezične skupine, misle da je u iskonu svijeta postojao mrak i gomila šišmiša koji su se međusobno borili. I ljudi se plaše da će se drevni šišmiši vratiti, i da će svijet završiti.
- Potonji primjer je indikativni – jer katastrofa zapravo znači povratak na vrijeme prije stvaranja.
- S tim u vezi, zanimljivo je da neke kozmogonijske priče čak i počinju od Potopa, ne navodeći što je bilo prije.

Apapocúve se boje da će se jednoga dana drevni šišmiši vratiti.

- Pa ipak, u većini slučajeva, svjetska katastrofa opisana je kao Potop poslije prvog stvaranja svijeta – s time da mitovi katkad govore i o nekoliko takvih događaja.
- Grčki izvori, primjerice, spominju *tri potopa*, od kojih su prva dva povezana sa predodžbom o propadanju čovječanstva, kroz epohe metala sve manjega sjaja. Iskonski ili Ogigov potop okončao je srebreno doba, a poslije je Deukalionov potop razdijelio brončano doba od željeznoga, tj. od vremena danšnjih ljudi. Izvori spominje još i Dardanov potop, no kontekst nije razrađen.
- Međutim, je li se možda doista u povijesti ili prapovijesti dogodio svjetski Potop (ili više njih), kako tvrde stare predaje? To pitanje dugo je izazivala rasprave u teologiji, u znanosti i u područjima na rubu znanosti.
- U europskom kršćanskom svijetu, od antike sve do prvih stoljeća moderne ere, "diluvij" je bio prihvaćen kao stvarni događaj iz prošlosti, i to ne samo u vjerskim tumačenjima, nego isto tako u znanstvenim disciplinama, osobito u povjesnim kronologijama i u geologiji.
- Naime, još je u 5. stoljeću n.e., Pavao Orozije (na poticaj sv. Augustina) napisao svoju *Povijest protiv pogana*, u kojoj je dokazivao da je u prošlosti bilo nekoliko katastrofa, i da (vizi)gotska pljačka Rima 410. godine nije označavala kraj svijeta, zbog napuštanja starih bogova, kao što su rimski pogani tvrdili.
- I prema toj Orozijevoj kronologiji propasti i uspona, kršćanski su povjesničari, sve do 16–17. stoljeća, dijelili povijest svijeta na nekoliko epoha, od kojih je prva trajala od Postanka do Potopa.
- Takvu shemu, sa šest glavnih epoha, prenosila je i utjecajna "Kronika u tri sveska od početka svijeta do 1360", koju je napisao firentinski biskup Antonino Pierozzi (1389–1459), a 1483. preradio i popularizirao Giacomo Filippo Foresti (1443–1520).
- U hrvatskoj historiografiji prvi ju je uveo Antun Vramec (1538–1588), čija *Kronika* (1578) predstavlja prvu tiskanu povijest svijeta na hrvatskom jeziku. I u skladu s takvom tradicijom, prvi dio Vramčeve knjige pokriva vrijeme od početka svijeta "do Potopa vodenoga".
- U svakom slučaju, u realnost Potopa malo je tko sumnja.
- Antropologija je "pomogla", možda nevoljko, da se takvo vjerovanje održi, jer je skupljajući mitove iz raznih kultura utvrdila univerzalnost predaje o Potopu.
- Znanstvenici traže višestrane potvrde, i doista o Potopu se govorilo svuda.
- Kada se u raznim sredinama, koje – po svemu sudeći – nisu imali međusobne povijesne ili kulturne dodire pojavljuju iste predaje, onda je moguće teorizirati da je riječ možda o kakvoj objektivnoj stvarnosti.
- Ali možemo li govoriti o sveopćem povijesnom ili prapovijesnom Potopu, samo zbog postojanja sličnih priča na svim kontinentima?
- William Ryan (1939–) i Walter C. Pittman (1931–) prilično su uvjerljivo dokazali da se u područjima oko Crnoga mora u 6. tisućljeću pr. Kr. doista dogodio potop, i taj su potop zatim povezali s "velikim potopom" u sumerskim i babilonskim izvorima, i na kraju sa znamenitim "Noinom potopom".
- Stephen Oppenheimer je išao još dalje – i u svojoj knjizi "Raj na istoku" tvrdio je da su preci Sumerana, prvih nositelja civilizacije u zapadnom arealu, stigli iz Sundskog područja u jugoistočnoj Aziji. U razdoblju od završetka posljednjeg ledenoga doba do prije 7.000 godina razina mora oko Sunde narasla je sve u svemu preko 150 metara, što je dovelo do postupnog potapanja velikog dijela zemlje. Oppenheimer je prepostavio da je to stvorilo tradicije o Potopu, i da su doseljenici iz Sunde prenje te tradicije na Bliski istok.
- Ryan i Pittman, kao i Oppenheimer, u pravu su što se tiče geoloških pokazatelja: Ryanova i Pittmanova teza je prihvatljiva, u smislu potopa Crnoga mora, jer se temelji na analizi promjena životnih vrsta u Crnomu moru, kao i na zaključcima o geologiji i hidrologiji u prvim tisućljećima holocena.
- Oppenheimerova teza također je točna u smislu potapanja Sundskog područja, ali nije uvjerljiv njegov zaključak da su ljudi iz jugoistočne Azije donijeli mit o Potopu u zapadni civilizacijski areal.

- Uostalom, Oppenheimer je zapravo samo označio opći proces koji se događao u mnogim nizinskim područjima svijeta nakon kraja posljednjega ledenoga doba.
- Osim Sunde, tada je more potopilo Beringiju i dio kopna oko Japana, kao i neka sredozemna područja (dio Egeje i sjeverni Jadran). Za vrijeme odlebne nastalo je i golemo jezero Aggassiz u Sj. Americi, koje se po svoj prilici razlilo prije razdoblja mlađega drijasa (12.800–11.500 pd). Na početku holocena, posljedice odlebne kao i izostatskog podizanja tla uzrokovali su i pojave poput "Doggerove zemlje" (engl. *Doggerland*) u sjever. Europi, itd.
- Ipak je zanimljivo je da se Ogigov potop, prema Platonu (428–427 pr. Kr.), zbio približno 10.000 godina prije njegova vremena, što bi više-manje odgovaralo promjenama uz obale Egeje na početku holocena.
- Štoviše, to bi vrijeme, prema jednom tumačenju, odgovarala i datumu potapanja mitske Atlantide.
- Sve u svemu, teorijski je moguće da su promjene u odnosima mora i kopna, ili pak jezerskih formacija, u ranom holocenu stvorile predodžbe o Potopu, koje su se samostalno ucrtale u mitska i povijesna pamćenja mnogih naroda svijeta.
- Osim toga, danas znamo da su neke te promjene nastale razmjerno naglo, što se moglo doživjeti kao traumatično.
- No riječ je o različitim događajima u raznim dijelovima svijeta, tako da nije vjerojatno da se svi mitovi o Potopu odnose na jedan jedinstven događaj, kako su implicirali i Oppenheimer, pa i Ryan i Pittman.
- Stvarni potopi mogli su poslužiti kao *primjeri* u izražavanju mitskih misli, kao što je rađanje poslužilo kao model u nekim kozmogonijskim mitovima.
- Ali barem u sklopu naše tematike, to što je bitno u mitovima o Potopu nije njihova moguća povijesna ili prapovijesna stvarnost, nego poruka o ponovnoj kreaciji.
- Kao uvodi u nove kreacije, mitovi o potopima vraćaju se na polazište, jer vode Potopa zapravo označuju povratak iskonskih voda prije kreacije.
- I štoviše katkad se pojavljuje i motiv ptice koja leti nad iskonskim vodama – pa tako i u starozavjetnoj priči o Potopu Noa prvo šalje gavrana nad vodom da izvidi je li se zemlja igdje osušila, i zatim salje golubicu, koja mu donese maslinovu grančicu i napokon mu se više ne vraća (što je znak da je pronašla zemlju).
- I zašto je nastala potreba za novim stvaranjem? Razlozi nisu uvijek isti.
- U mitovima nekih naroda, Potop ili drugu katastrofu šalje zloduh, ili uvrijeđeno ili ljubomorno biće ili božanstvo. Spomenuli smo, u mitu naroda Yurucaré demon Aymasune šalje vatru na zemlju. Lenape iz skupine delaverskih Indijanca govorili su o čarobnoj zmiji, koja je htjela potkopati kreaciju i zato je poslala Potop. Navahoi i Sijuksi pripisali su Potop Vodenom čudovištu, koje je napalo ljudi (u prvom primjeru, kontekst je seksualni sukob između muškaraca i žena, a krivac je Kojot, koji je ukrao djecu čudovišta; u drugom primjeru orao Wablee je spasio dio ljudi i životinja). Salinari iz Kalifornije smatrali su da je Morska žena poslala potop, jer je bila zavidna na Orla (koji će je poraziti i zatim stvoriti ljudi). Slično, Majske iz Perua i Kolumbije vjerovali su da je Potop poslala žena Sunca (tj. Stvoritelja), jer je bila zavidna na ljudi.

Jadran i susjedni dio Sredozemlja na vrhunca posljednjega ledenog doba.

- U nekim slučajevima Potop je faktički dio procesa stvaranja, kao u kreacijskom mitu naroda Pangwa (Wapangwa) iz Tanzanije, kada potopne vode imaju svrhu očistiti svijet od iskonskih mravi, koji su nekada živjeli na svjetskom drvu, i poslije stvorili svijet iz svoga izmeta.
- Ima i primjera slučajnosti. U mitu Ipurina iz Brazila do Potopa je došlo kada se Sunce, koje je bilo zamišljeno kao kipući kotao, jednostavno prevrnulo.
- Katkad neko božanstvo upozorava ljudе na Potop. Tako u šajenskom mitu Velika Moć daje upute ljudima da se presele na sjever da bi izbjegnuli Potop. Uostalom, i u sumerskom mitu, Enkiju je žao ljudi – i priopćи Ziusudri odluku o Potopu.
- Inače, sumerski primjer je i tipičan i osobit. Naime, u većini slučajeva do Potopa dolazi zato što je Stvoritelj ozlojeđen, srdit ili razočaran bićima koje je stvorio, pa ih odluči sve uništiti, osim eventualno nekih iznimnih pojedinaca ili skupina.
- Ali u sumerskom mitu bogovi uništavaju ljudе zbog ljudskih slabosti, koje su u biti posljedica neodgovornosti samih bogova (njihove pjanosti, dok su stvarali prve ljudе). Ta specifičnost u sumerskom mitu znači da je moralna pouka u povijesti o Potopu u ovom primjeru slaba – osim eventualno u smislu poruke da ne treba nešto važno raditi u pjanom stanju (uspoređeno, Perzijci su imali drukčije shvaćanje, pa bi svaku važnu odluku donijeli dva puta – jednom dok su bili pijani, i jednom kada bi bili trijezni).
- U drugim mitovima, međutim, Potop služi baš kao *snažna moralna poruka*, i to obično u vjerskim tradicijama koje smatraju da čovjek ima slobodu odlučivanja između dobra i zla (jer bi inače ispalo da su stvoritelj ili stvoritelji odgovorni za ljudske slabosti, kao u sumerskom slučaju, što bi oslabilo moralnu poruku).
- Maidui (iz Kalifornije) smatrali su da je stvoritelj Madumda prvi put uništio ljudе Potopom, jer su bili zli i nisu marili za djecu – i poslije ih je uništio još tri puta, sve dok nije stvorio sadašnje ljudе, kojima je dao različite jezike. U tom mitu postoji i stanovita implikacija o oholosti i potrebi za "brkanje jezika", koja se pojavljuje i drugdje.
- Yakama su zamislili da se Majka Zemlja naljutila na ljudе zato što su se borili međusobno, i zbog toga se počela tresti (= uništenje u velikom potresu).
- U mitu Arikara iz Missourija i Sj. Dakote, Stvoritelj je Potopom uništio prvu rasu divova zbog njihove oholosti, dok su Apači govorili da je Veliki Duh poslao Potop jer ga je smetalo to što ljudi nisu njega poznavali, nego samo haćine (tj. u ovom slučaju božanstvo traži da ga ljudi štuju).
- Stvoritelj Nzame iz vjerovanja gabonskih Fanga kaznio je prvoga čovjeka Fama zatrpanjem u zemlju, zato što je bio i ohol i okrutan prema životinjama.
- Drukčiji motiv grijeha prisutan je u mitu naroda Mandé iz Zapadne Afrike. U njihovom složenom kreacijskom mitu, ljudi nastaju od dva para blizanaca, svaki s muškim i ženskim parnjakom, koji su se razvili u svjetskom jajetu. No jedan od muških blizanaca, Pemba, izišao je prerano iz jajeta, i dio njegove posteljice postala je Zemlja (drugi dio Mjesec). On je u Zemlju posadio sjeme koje je ukrao od stvoritelja Mangale, i tako je počinio grijeh incesta. Poslije je drugi muški blizanac, Faro, iskupio Pembin grijeh: bio je ubijen, žrtvovan i raskomadan, ali ga je Mangala uskrsnuo i zatim je Faro poslao Potop da bi svijet očistio od sjemena svoga grešnog brata (zanimljivo je pritom da Mandé poistovjećuju Faru s rijekom Niger, i smatraju da mu je glava jezero Debo).
- Grčki mitovi o potopu postoje u različitim, ne uvijek usklađenim verzijama, ali prema nekima Zeus je poslao Deukalionov potop kako bi uništio nasilne ljudе brončanog doba, oholnog roda Pelazga, koji su ga užasnuli kad su mu ponudili kanibalsku gozbu (krivac je bio Pelazgov sin Likaon, kralj Arkadije, koji je ubio vlastitoga sina, Niktima, a zatim su ostali njegovi sinovi skuhalili tijelo brata).
- U svakom slučaju, ubrzo je Prometej upozorio svoga sina, Deukaliona kralja Fitije, o Zeusovoj nakani da uništi sve ljudе, i ovaj se spasio sa svojom ženom Pirom "u kovčegu".

- Nakon potopa, Deukalion i Pira dali su žrtvu Zeusu, zahvalni što su se spasili, i u svetištu božice Temide dobili su savjet da ponovno napuće svijet na način da bace kosti svoje majke preko ramena. Shvatili su da je riječ o Geji, Majci zemlje, te da su kosti zapravo kameni. I kameni koje je Deukalion bacio preko ramena postali su muškarci, dok su kameni koje je Pira bacila postali žene.
- Kako je naveo Apolodor Atenski (180–120. pr. Kr.) moguće je da se tu skriva etimološka veza između grč. riječi za kamen (*λᾶας*) i riječi za narod (*λᾶός*).
- Treba napokon i nešto reći o starozavjetnoj priči o Potopu, koja je zacijelo danas najpoznatija u europskom i abrahamističkom kulturnom području.
- Motiv je u toj priči vrlo jasno izražen – *pokvarenost i zloča ljudska*. Međutim, u prvoj rečenici 2. poglavljju knjige Postanka, u kojemu se govori o Potopu, postoji naznaka o nekoj prijašnjoj ljudskoj vrsti:

Kada su se ljudi počeli širiti po zemlji i kćeri im se narodile, opaze sinovi Božji da su kćeri ljudske pristale, pa ih uzimaju sebi za žene koje su god htjeli. Onda Jahve reče: Neće moj duh u čovjeka ostati dovijeka, pa neka mu vijek bude stotinu i dvadeset godina." U ona su vremena – a i kasnije – na zemlji bili Nefili, kad su Božji sinovi općili s ljudskim kćerima pa im one rađale djecu. To su oni od starine po snazi glasoviti ljudi." (Post. 2, 1-4)
- Identitet tih "Božjih sinova" dugo je izazivao razne spekulacije, premda se još od vremena Josipa Flavija (37–100. n.e.) smatralo da je riječ o nekoj vrsti anđela, ili "palih anđela", što je bilo dalje razrađeno u nekanonskim biblijskim spisima.
- Primjerice, u apokrifnoj Knjizi Enoha (kraj 1. stoljeće n.e.) ta se bića nazivaju na grčkom ἑγρῆγοι, "oni koji bdiju" i predvodi ih pali anđeo Samiaza. Iz njihovih općenja s "kćerima ljudskim" rodili su se Nefili, okrutni divovi koji su tlačili ljudе, i kada ih ljudi nisu više mogli uzdržavati, divovi su se okrenuli protiv njih i počeli ih jesti... bludili su protiv ptica i zwijeri i riba, i jeli jedni drugima meso, i pili krv. Međutim, pali anđeli su naučili i ljudi svakakvim gadostima, za što je bio zadužen zloduh Azazel.
- Na kraju su, prema apokrifu, arhanđeli Mihael, Rafael, Gabriel i Uriel zamolili Boga da osudi ljudi pale anđele, i Bog je poslao Uriela upozoriti Nou o Potopu, koji će uništiti sve na svijetu.
- Ukratko, Potop je imao svrhu očistiti svijet od palih anđela i njihovih potomaka, Nefila, kao i od ljudi koje su oni korumpirali.
- Doduše, bilo je i drukčijih tumačenja spomena Božjih sinova i njihovih odnosa s kćerima ljudskim.
- Prema jednoj verziji, koja je nastala još u 5-6 stoljeću u kršćanskoj Etiopiji, prvi su bili potomci Adamova dobrog sina Seta (koji je zamjenio Abela), dok su kćeri ljudske potjecale od Kajina – što bi preokrenulo izvor zla prema ženskom rodoslovju.
- Moderne teološke, filološke, povjesne i druge analize također su bavili tim vrlo zanimljivim problemom, koji je često poticao i popularna maštanja (pa su tako sinovi Božji postali drevnih astronauti, a Nefili neandertalci, ili nešto slično).
- Među novijim znanstvenim obradama, može se spomenuti analiza njemačkog orijentalista Waltera Beltza (1935–2006). Prema njemu, osvrt na "Božje sinove" i kćeri ljudske umetnut je nakladno u priču o Potopu, a izvorno je potekao iz pučkih kanaanskih tradicija, u kojima: "Seksualnost bogova i ljudi nije nipošto osjetljiva tema, već pripada među stvari koje su same po sebi razumljive" (*Bog i bogovi. Biblijska mitologija*. Zagreb, 1984: 47).
- Nadalje, Beltz je potražio i povjesni kontekst, te prepostavio da su Božji sinovi mogli biti "sveti kraljevi" Kasita, Hetita i drugih naroda, koji su osvajali Kanaan oko 1500 pr. Kr., i da se osvrt na njihove veze s ljudskim kćerima odnosi na "brakove između plemenskih knezova i domaćih svetih kraljica".

Ilustracija iz knjige: Thomas Bulfinch, *The Age of Fable* (Philadelphia, 1897)

- Ako prihvatimo Beltzove teze, onda treba zaključiti da su te aluzije na kanansku prošlost bili umetnute na početak poglavila o Potopu kako bi se pojačao dojam o izopačenosti ljudskoga roda.
- I u nastavku teksta, poruka je doista usmjerena baš na ponašanje ljudi. Ni sinovi Božji, ni Nefili, nisu više spomenuti.

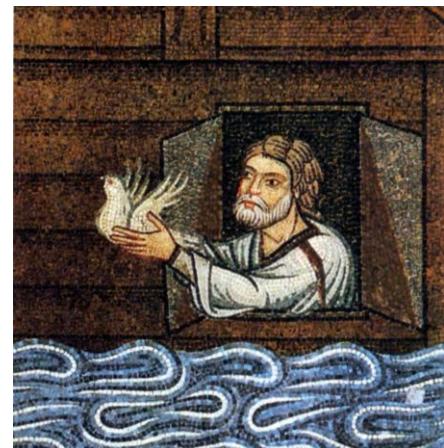
Vidje Jahve kako je čovjekova pokvarenost na zemlji velika i kako je svaka pomisao u njegovoј pameti uvijek samo zloča. Jahve se pokaja i u svom srcu ražalosti što je načinio čovjeka na zemlji. Reče Jahve: "Ljude koje sam stvorio izbrisat će s lica zemlje – od čovjeka do zvijeri, puzavce i ptice u zraku – jer sam se pokajao što sam ih napravio." Ali je Noa našao milost u očima Jahvinim. Ovo je povijest Noina: Noa je bio čovjek pravedan i neporočan u svom vremenu. S Bogom je Noa hodoš. Tri su se sina rodila Noi: Šem, Ham i Jafet (Post. 2, 5-10).

- I poruka se ponavlja u idućem odlomcima:

"U očima Božjim zemlja se bila iskvarila, nepravdom se napunilo. I kad je Bog vidio kako se zemlja iskvarila – ta svako se biće na zemlji izopačilo – reče Bog Noi: "Odlučio sam da bude kraj svim bićima jer se zemlja napunila opačinom; i, evo, uništiti će ih zajedno sa zemljom..." (Post. 2, 11-14)

- Poslje osude ljudskog roda, Knjiga postanka opisuje upute koje je Bog dao Noi za izgradnju korablje, kao i naputak da u korablju treba povesti svoje sinove i njihove žene, i od svih bića "po dvoje... i neka budu muško i žensko".
- I Bog zatim pusti kišu, koja traje 40 dana.
- Noa i njegova družina će ploviti na vodama Potopa 150 dana, prije nego što će se voda spustiti i korablja zaustaviti "na brdima Ararata".
- Noin potop omogućio je nov Postanak.
- I prema Knjizi postanka, kada su Noa i njegova obitelj izšli iz korablje, Bog im je rekao: "Plodite se i množite i zemlju napunite... sve što se po zemlji kreće i sve ribe u moru: u vaše su ruke predane"... ali je dodao i moralnu opomenu: "Tko prolije krv čovjekovu, njegovu će krv čovjek prolit! Jer na sliku Božju stvoren je čovjek..."
- Tada je sklopljen je i "savez" između Boga i čovjeka, simboliziran dugom, koja je potvrđivala Božje obećanje da neće više nikada uništiti svijet (Post. 2, 9-17).
- Dakako, nov svijet trebao je biti čist od prijašnjih opakosti– ali neki nekanonski komentari kažu da je su u Noinu korablju neprimjećeno ušli i neki zlodusi i zla sjemenja, koji su vratili zlo u svijet.
- Novi ljudi potekli su od Noe, tj. od njegovih triju sinova Šema, Hama i Jafeta, jer, prema izvoru, od trojice Noinih sinova "se sav svijet razgranuo" (Post. 3, 19).
- I tako Noini sinovi označuju prvo razgraluće ili račvanje u "Tablici naroda", koja će sve do kraja srednjeg vijeka, pa i nekoliko stoljeća poslije, određivati židovska i poslije kršćanska tumačenja podrijetla različitih naroda.
- Kasniji židovski i kršćanski povjesničari i genealozi trudit će se da za svakoga naroda koji su poznavali pronađu mjesto u "Tablici naroda".
- No prema Knjizi postanka, ubrzo je poslje Potopa nastala i "vrijednosna razlika" između genealoških linija Noinih sinova.
- Prema izvoru:

Noa, zemljoradnik, zasadio vinograd. Napio se vina i opio, pa se otkrio nasred šatora. Ham, praotac Kanaanaca, opazi oca gola pa to kaza dvojici svoje braće vani. Šem i Jafet uzmu ogrtač, obojica ga prebacuju sebi preko ramena pa njime, idući natraške, pokriju očevu golotinju. Lica im bijahu okrenuta na drugu stranu, tako te ne vidješ oca gola. Kad se Noa otrijeznio od vina i saznao što mu je učinio najmlađi sin, reče: "Neka je proklet Kanaanac, braći svojoj najniži sluga nek' bude!" Onda nastavi: "Blagoslovjen Jahve, Šemov Bog, Kanaanac nek' mu je sluga! Nek Bog raširi Jafeta da prebiva pod šatorima Šemovim, Kanaanac nek' mu je sluga!" (Post 3, 20-27)

Noa i golubica, mozaik u bazilici Sv. Marka u Mlecima (12.-13. stoljeće).

Michelangelo Buonarroti (1475–1564), "Noino pijanstvo" (1509, Sikstinska kapela).

- Taj kratak, ali važan opis bio je više puta komentiran.
- Prvi je problem bio Noin status kao zemljoradnik, pa i samo njegovo pijanstvo. Naime, zapravo prva stvar koju je učinio, nakon što je zahvalio Bogu za spasenje od Potopa, bilo je da se napije.
- Pijanstvo je bilo važno, kako smo vidjeli, već u sumerskim mitovima – no Noa se u starozavjetnoj priči napije gotovo kao da ne zna što može činiti vino.
- Stoga je nastala jedna talmudska predaja po kojoj je Noi, dok je sadio vinograd, prišao pali andeo Samael, i podijelio s njim polje – Samael, je zaklao janje, lava, svinju i majmuna, i pustio da njihovu krv upiju čokoti u njegovom dijelu polja, pa zato tko piće vino iz tog polja, prvo se ponaša krotko kao janje, zatim kada popije više ponaša se kao lav, pa onda se uprlja kao svinja i na kraju se ponaša kao majmun, glupavo tetura naokolo, gubi razum i huli na Boga. I to se navodno dogodilo Noi, jer se napio vražjega vina (*Midraš Tanhuma*, II: 13)
- No važnije od samoga pijanstva bila je Noina golotinja – i prokletstvo koje je u izvoru okrenuto prema Kanaanu, više nego prema Hamu, koji je počinio grijeh u smislu da je slučajno video golotinju svoga oca.
- Golotinja je inače bila shvaćena bitno drukčije u hebrejsko-židovskoj tradiciji, nego u drugih naroda Bliskoga istoka, primjerice Kanaanaca, a da ne govorimo o njezinom značenju u Grka. U hebrejsko-židovskoj tradiciji golotinja se ne smije pokazati (što je izričito već u priči o padu čovjeka, kada Adam kaže Bogu: "Čuo sam tvoj korak u vrtu; pobojah se jer sam gol, pa se sakrih", Post. 2, 10).
- Pa ipak, kasniji tumači nisu smatrali da je sama Noina golotinja bila toliko bitna, i osim toga pokušali su naći razlog zašto je prokletstvo bilo usmjereni upravo na Hamova najmlađeg sina Kanaana, a ne na Hama općenito, ili na njegove starije sinove Kuša, Misrajima i Puta.
- I tako su nastala predaja da je u šator slučajno ušao ne Ham, nego njegov sinčić Kanaan, koji je video gologa djeda i oko njegova spolovilo privezao pjetlića, ali je previše potegnuo uže i djeda uškopio. Tek je poslije Ham ušao u šator i ispričao što je video svojoj braći.
- Ukratko, tu je Kanaan glavni krivac, a kriv je zato što je uškopio djeda, ne samo zato što je video njegovu pijušu golotinju.
- Po svoj prilici, na takve razrade utjecali su opći mitovi u Istočnom sredozemlju, od kojih je najpoznatiji mit o Uranu, koga je uškopio njegov sin Kron.
- I postoji i verziji u kojem je Nou uškopio sam Ham, pa mu je poslije Noa rekao da sada ne može stvoriti četvertoga sina, i stoga će djeca njegova sina Kanaana morati služiti u šatorima potomaka Šema i Jafeta – iako je, navodno, htio da djeca četvrto sина služe u šatorima Hamovih potomaka.

- Opaska o šatorima također je bitna – jer je šator izraz nomadsko-stočarskoga načina života, dok je sam Noa prvo bio opisan kao "zemljoradnik". Drugim riječima, kao i u priči o Kajinu i Abelu, hebrejska ideologija ponovno ističe prednost stočarstva nad zemljoradnjom, pa bi u tom smislu i nekanonske priče o usklopljenju Noe imale smisla.
- Dakako, osuda Hama – ili točnije Kanaana, odgovara dubokom kulturnom i ideološkom sukobu između Hebreja (djece Izraela) i kanaanskih starosjedilaca, koji je ostavio traga na svu starozavjetnu predaju.
- S druge strane, "Hamov grijeh" unio je vrijednosnu razliku u "Tablicu narodu", koja je poslije poticala genealoga da u traženju rodoslovja vlastitih ili općenito poželjnih naroda pokušavaju izbjegći "podrijetlo od Hama".

Podrijetlo naroda – uvod

Određivanje problema

- U ovom drugom dijelu kolegija, umjesto opće tematike ideologije i osmišjavanja podrijetla (poglavito iz perspektive kozmogonije), usredotočit ćemo se na uži problem tumačenja podrijetla naroda, odnosno etnija.
- Prvo treba reći da će nam fokus biti na *tumačenje*, a ne na *utvrđivanja* podrijetla raznih naroda, što znači da ćemo više razmišljati o sociokulturnim i povijesnim smislu zašto pojedine sheme o podrijetlu nastaju, nego o njihovoј znanstvenoj vjerojatnosti iz današnje perspektive.
- To ne znači, međutim, da nećemo katkad naznačiti i znanstvene teorije, jer su i one često pod utjecajem ideoloških ili kulturoloških polazišta. Primjerice, u humanističkim i društvenim znanostima, na takve teorije mogu utjecati osobna polazišta samih istraživača, kao i prevladavajuće sklonosti u društvu (u novijoj povijesti prepoznatljivi su utjecaji romanticizma, nacionalizma, rasizma ili pak biologizma, ekonomicizma, kozmopolitizma, "političke korektnosti", itsl.).
- Uostalom, sama sklonosti prema "znanstvenim tumačenjima" dio je moderne kulture – i pritom se veća težina daje tzv. tvrdnim znanostima, ili kako se katkad govori "pravim znanostim", nego društvenim i humanističkim znanostima, na koje se povremeno gleda kao na neku vrstu umjetnosti.

Značenje naziva - narod ili etnija

- Prvo moramo, barem radno, odrediti što je uopće narod ili etnije. I zato će nam u polažištu poslužiti jedna novozavjetska formulacija.
- U Evanđelju po Marku stoji rečenica: ἐγερθησεται γάρ ἔθνος ἐπί ἔθνος, današnji je hrvatski prijevod: "dići će se narod protiv naroda", dok je u latinskoj Vulgati stajalo: *exsurget autem gens super gentem* (Mk 13, 8). Kasniji romanski prijevodi uglavnom su zamjenili lat. *gens* s derivatima od riječi *natio*.
- Možemo dodati i druge prijevode: poslije Vulgate, najstariji je gotski prijevod Wilfile (lat. Ulfila, 4. st. n.e.). Iako pasus Mk 13,8 nije tu očuvan, ipak u Wulfilinom prijevodu ἔθνος se obično prevodio kao *biuda*. Starocrvenoslavenski tekst je potpun: въстанетъ бо языкъ на языка (въстанетъ бо языкъ на языка), i prema tom nazivlju potkraj 15. stoljeća pop Martinac napisat će na glagoljici svoj znameniti tekst o Turcima koji: *nalegoše na jazik hrvatski* (1493). Tri desetljeća poslije (1534), Luter je preveo dotični pasus iz Markova evandelja kao: *Es wird sich ein Volk wider das andere empören*, i zatim je u engleskom prijevodu Kralja Jakova (1611) objavljeno: *For nation shall rise against nation*.
- Dakle, grčkom ἔθνος odgovara lat. *gens*, stcslav. *языкъ*, got. *biuda* i njem. *Volk*, i današnji hrv. "narod" (rus. također *народ*). Engleski je preuzeo romanski oblik "naciju" (usp. fr. *Une nation s'élèvera contre une nation...* i druge romanske primjere: tal. *Poiché si leverà nazione contro nazione*, port. *Porque se levantará nação contra nação...*, ali španj. *Porque gente se levantará contra gente*).

- Izvornik i prijevode teksta Mk 13,8 možemo iskoristiti za određivanje općih crta jedne semantičke predodžbe. Pogledajmo pojedine lekseme:
  - Prvo, već u klasičnom grčkom, ἔθος poprimio je široko značenje "mnoštvo, četa, hrpa, pleme, puk" (i u odnosu na životinje "roj, čopor, stado"). No smatra se da je riječ potekla od oblika σφέθος, "sviklo mnoštvo" prema Stjepanu Sencu, što bi sezalo do ie. korijena *swo- "svoj". Iako bi to bilo točno, mogli bismo reći da je temeljni smisao bio "mnoštvo svojih".
  - Latinski *gens* biološka je odrednica. Jer dok "svoji", u širem smislu, mogu biti povezani iz različitih razloga: zbog interesa, slučajne igre sudbine, itd. — *gens* podrazumijeva "rođenje". Izvorni rimski *gens* bio je rod, koji je izvodio svoje podrijetlo od zajedničkoga pretka, i identificirao sebe imenom (lat. *nomen gentilicium*). Dakako, lat. riječ *gens* sadrži istu osnovu kao i *genus*, "rod, pleme, vrsta", koji odgovara grč. γένος, "podrijetlo, rod", i izvodi se od ie. korijena **genh*₁ (ili *gon/**gen*/**gn*) "rođiti, stvoriti" (dodata su kognati, primjerice, sanskrt. जन्मति džanati, "rođiti", i जन् džána, "rasa, narod", litav. gentis, "rođak", got. kuni i engl. kin "rod", te njem. Kind, "dijete"). Međutim, do vremena uspona rimske države, prvobitna institucija označena kao *gens* izgubila je važnost (potisnuto ju je, među inim, razvitak rimske "familije" i privatnih građanskih prava), pa je stoga, najkasnije do 2. stoljeća pr. Kr., kada su Rimljani već dobrano krenuli na put imperializma, prijašnja riječ poprimila opće značenje "narod", o čemu svjedoči ius gentium, "Zakon naroda", koji se pojavio u rimskom pravu više-manje u to vrijeme.
  - Lat. *natio* također se pojavljuje u lat. Vulgati, ali ne u Mk 13,8, i zapravo samo pet puta, i to u Starom zavjetu kao prijevod za hebrejski *goj*, množ. *gojim* (גּוֹיִם). Ta riječ u pravilu je poslužila Izraelcima za označavanje tudiših naroda (za razliku od vlastitih "plemena", *ma'atēh* ili še'vet - dosl. "štap", u smislu pastirskog štapa). Inače, lat. *natio*, kao i *gens* i *genus*, dijelu istu dubinsku ie. etimologiju od korijena **genh*₁ jer je polazišni glagol *nascī* (*nāscor*), "rođiti se", potekao od starijeg oblika *gnāscī*. U izvornom sklopu, *natio*, odnosno "nacija", nije značila više nego podrijetlo rođenjem, ili mjesto gdje se osoba rodila. Primjerice, kada bi Rimljani prodavalii robe, oko vrata bi im objesili ploče na kojima bi često pisalo ime njihove "nacije". Tek će u srednjem vijeku zamisao o "naciji" doživjeti daljnji razvitak, postupno u smislu tzv. "političke nacije", i na kraju — prema klasičnom tumačenju nakon što je francuska revolucija 1790. objavila *le grande nation* — do današnjega sociopolitičkog značenja.
  - Gotski *biuda* (< pragerm. *peuda) ima mnoge kognate u germ. jezicima, među kojima su najpoznatiji njem. *Deutsche*, "Nijemci", i engl. *Dutch* za Nizozemce (prema zapadnofranačkom obliku), ali tu je i anglosaski *ðēod* i stnord. ili island. *þjóð* "narod, ljudi". Još važnije, postoje ie. kognati izvan germ. sfere: stirski *túath* "pleme, narod", vjerojatno ilirski **teut-* (u imenu kraljice Teute), svakako litavski *tautà*, "narod", i također oskijski *touto*, "zajednica". Dubinska ie. semantika nije sasvim jasna u ovom primjeru, međutim čini se da ukazuje na neki opći pojam o zajedništvu. Zanimljivo je da u Slavena taj korijen nije potvrđena u izvornom smislu, nego da se pojavljuje kao pozajmica sa značenjem "tuđi" (stcslav. щужьдъ/штуžдъ), možda u oprečju prema Gotima (ili Baltima).
  - Njem. *Volk*, engl. *folk* i drugi germ. oblici (od pragerm. *folkam), etimološki su srodnici lat. *vulgaris* "svijet, svjetina, ljudstvo", ali izvorni ie. korijen isti je kao i u praslav. *plemę i u lat. *pōpūlus*. Druga je stvar što se još u praslav. jeziku pojavila germ. posuđenica *pōbъkъ, stcslav. плькъ, "odred, puk (ili narod, svijet)". Svi ti oblici najvjerojatnije sežu do ie. zamisli o "punoći", ili plodnosti: usp. lat. *płenus*, "pun", *plūs*, *plūres*, "mnogo, mnogi", grč. πλήρης, "pun", pragerm. *fullaz, te praslav. *pъlnъ > hrv. "pun", i praslav. **pled-*/**plod-*, "biti pun, (na)rođiti", koji će dati apstraktum *pledmen > *plemę, hrv. "pleme".
  - Što se tiče stcslav. jednadžbe ἔθος = ѩзык, "jezik", to se rješenje može smatrati inovacijom, i to vrlo bitnom inovacijom, jer ističe jedno obilježje koje nije *po sebi* biološko, a koje često određuje osobitost etničkih skupina. Štoviše, bez obzira na to koliko su etnički doista određene jezičnim razlikama, jezik ostaje barem *dobra metafora za etničnost*. Naime, iako jezik nije biološka kategorija, ipak postoji *tendencijski odnos* s "biologijom", jer se jezici u pravilu prenose s pokoljenja na pokoljenje i obično su povezani s nekom biološkom populacijom govornika. Zatim, jezici zahtijevaju stanovito zajedništvo i/ili privrženost (koja je katkad i emotivna), i jezici također imaju svoju povijest i mijenjaju se kroz vrijeme. Sve te odlike karakteriziraju i etnije. Isto tako, jezici su slojeviti u smislu narječja ili žargona, i jezična pripadnost nije *a priori* fiksna ni diskretna, jer pojedinci mogu mijenjati jezike, naučiti druge jezike, i često se događa da se različiti jezici nalaze u međusobnom dodiru, ili da se prožimaju unutar jedne te iste zajednice. Zbog svega toga, jezik je odlična metafora za etničnost, osim što je također i mogući (vrlo važan) indikator etničkih jedinica.
- Sažimajući spomenute primjere, možemo zaključiti da su riječi koje su u antici i u srednjem vijeku oslikavale predodžbu o etničnosti na razne načine prenosile ideju o "svojnosti" (σφέθος), o srodstvu, o rodu i rođenoj zemlji (*gens*, *natio*), o zajednici (*biuda*), o mnoštvu (*Volk*), kao i o odlikama zajednice koji mogu biti u tendencijskom odnosu s biologijom (ili rođenjem), ali koje nisu po sebi biološke niti fiksne u svim slučajevima, i koje se mijenjaju kroz povijest (ѩзык).
- No u antici i u srednjem vijeku nije zapravo postojala potreba da se etničnost, ili narodnost točno odredi. "Krv" (srodstvo) vrlo često se shvaćala kao temelj, ali u većini slučajeva etnička jedinka ipak je

bila otvorena za prihvat ljudi "tuđe krvi". Rimski *gēns* često je priznavao načelo usvojenja, ali čak su i razmjerno zatvorene zajednice, poput Izraeličana ("djece Izraela"), prihvaćale katkad ulazak vanjskih ljudi. Starozavjetna priča o Moapkinji Ruti, prabaki kralja Davida, jedno je od najboljih primjera te otvorenosti.

- U narodima u pokretu otvorenost je bila vrlo velika, i načelo "krvi" ili srodstva mnogo je manje značilo, osim u vladarskim lozama. Tipični su primjeri stepski narodi, Skiti, Huni i drugi, ali sličnu fluidnost možemo naći također u drugim narodima. Prema starozavjetnim podacima, Hebreji za vrijeme Abrahama, kao narod u nastanku (lat. *in statu nascendi*), bili su mnogo manje isključivi prema drugim narodima od Izraeličana u doba Izlaska i osvajanja Kanaana, ili Židova poslije babilonskog sužanstva.
- Takve razlike tijekom razvijeta etnija stvorile su dvojbe i u modernoj znanosti.

Etničnost i "rasa"

- Jedno od najvažnijih problema bio je odnos između etničnosti i kategorije rase.
- I taj problem ima svoje korijene u tendencijskoj vezi između etničkih entiteta ili naroda i bioloških populacija, koja je još u drevnosti dovodila katkad do "rasnih" kategorizacija naroda. Tipične primjere nalazimo u egipatskim shemama raznih naroda, koji su redovito prikazani s fizičkim razlikama.
- Štoviše, i u nekim kozmogenijskim mitovima koje smo spomenuli, kada je riječ o stvaranju pojedinih skupina ljudi, često se govorи upravo o fizički (ili "rasno") različitim ljudi.
- Spomenuli smo mit Hopija, u kojem je (zapadna) Hurúing Wuhti stvorila prve ljude, Indijance, ali je poslije Paukovica nekom vrstom zabune stvorile Španjolce i druge narode. A u jednom tipičnom primjeru iz mitologije Pime, Zemljotvorac stvara pogrešne ljude, zbog loših savjeta Kojota: prvo iz gline stvari premaloga čovjeka, koga Kojot pretvori u psa, zatim je napravio dva druga lika iz gline, ali mu je Kojot savjetovao da ih prerano izvadi iz peći, pa su postali bijelci, treći put je – opet slušajući Kojota – ostavio glinene likove predugo u peći, pa su postali crnci, i tek četvrti put, kada je Zemljotvorac prestao slušati Kojota, napravio je prave ljude, tj. Pime.
- Ovakvi više-manje arhaični mitovi, iako su bili zabilježeni u moderno vrijeme, poslije kulturnih kontakata između različitih populacija, često ističu prednost vlastitih naroda ili etnija, ili "rasa". Šajeni, primjerice, kažu da su crveni ljudi najbliži Velikoj Moći, dok su bijelci pametni i lukavi, a nekadašnji "dlakavi ljudi" bili su sramežljivi i povukli su se u spilje.
- Međutim, katkad kozmogonije uopće ne znaju kamo smjestiti strance drukčijeg izgleda. Recimo, amerindi Kaina (engl. Blood) iz saveza Crnih Stopa tvrdili su da "nitko ne zna tko je stvorio bijelce", dok narod Yarura iz Venecuele samo smatra da su "Racionales" (Španjolci, Europljani) nastali "poslije".
- Dakako, ima i primjera u kojima se kaže da su svi ljudi izvorno jednaki, bez obzira na izgled. Tako su Kagbare u Kolumbiji tvrdili da je Velika Majka stvorila i stare kamenodopne ljude i Francuze, dok su Lugbare u Ugandi i Kongu govorili da su svi ljudi iste "krvi", i da su se tek poslije podijelili na crn i bijele.
- Inače afrički mitovi, zabilježeni u kolonijalno vrijeme osobito su zanimljivi kada je riječ o tumačenju "rasnih razlika".
- U viđenju Dogona iz Malija Afrikanci su bića svjetlosti koja dolazi od sunca, dok su Europljani bića mjeseca, pa zato tako nezrijelo izgledaju.

Julius Schnorr von Carolsfeld (1764 –1841), Rute i Boaz (1825).

- S druge strane, Bulu iz Kameruna ističe prednost bijelaca: Membe'e (prvo biće) poslalo je svoga sina Zambea da stvori čimpanzu, gorilu, slona i čovjeka. Zambe je stvorio crnca i bijela, i dao njima i životinjama vodu, vrtlarsko oruđe, vatru i knjigu. Životinje su ostavile te poklone i pošle u šumu, gdje su i ostale; crnac je održavao vatru i zanemario knjigu, dok je bijelac počeo čitati. I zbog toga danas bijelci mogu sjediti i čitati, dok crnci moraju raditi i održavati vatru.
- U mitu Kona iz Gvineje, Sa (= smrt) kaznio je boga Alatanganu, koji mu je oteo kćer, tako da mu je rodila crnu i bijelu djecu različitih jezika. Kada je Alatangana zatržio od njega pomoć, Sa je rekao da će dati bijeloj djeci pamet i sposobnost pisanja, a crnoj oruđe i sposobnost da se hane i zaštite, ali da se djeca ne smiju međusobno vjenčati (inače na kraju priče Alatangana pristaje dati Sau jedno svoje dijete, u zamjenu za svjetlost, tj. jutarnju pticu, i to dovodi smrt u ljudski svijet, kao cijenu za otete nevjeste).
- Dakako, kozmogonijski primjeri, u kojima se govori o nejednakim vrijednostima "rasa" nastale su i u zapadnom civilizacijskom krugu. I tu je opet ključna priča o prokletstvu Noinog sina Hama, ili unuka Kanaana.
- Primjerice, u 4. stoljeću n.e. židovski učenjak Tanhuma bar Abba, koji je živio u Palestini, vrlo je zornu istaknuo rasnu komponentu u svom tumačenju Hamova prokletstva.
- Polazeći od predaje po kojemu je baš Ham uškopio gologa oca, prema Tanhumi, Noa je rekao svom sinu: "... kako si me onesposobio da činim gadosti za mraka noćnog, Kanaanova djeca rađat će se gadna i crna poput noći! Osim toga, zato što si uvijao vratom da bi gledao golotinju moju, kosa tvoje unučadi bit će uvijena u kovrčice, a oči crvene. Isto tako, jer se usne tvoje izrugivahu mojoj nesreći, njihove će oteći; a budući da nisi pokrio golotinje moje, oni će ići goli, a spolno udo bit će im sramno izduženo" (*Midraš Tanhuma*, II: 13, prema Graves i Patai, *Hebrejski mitovi*, Zagreb: 1969, 122).
- Tahumin osvrt, iako je nastao poprilično kasno, ipak odražava izvornu shemu po kojemu je Hamov rod bio uvelike povezan s Afrikom, i prema daljnijim implikacijama s crnim ljudima.
- Naime, u "Tablici naroda", od Hamovih četvero sinova: Kuš (Etiopija), Misrajim (Egipat), Put (Libija) i Kanaan, trojica su poistovjećana s afričkim zemljama, i od njih, Kuš je prikazan kao djed Šebe ili Sabe, rodonačelnika zemlje glasovite tamnopute Kraljica od Sabe.

Kraljica od Sabe na putu u Jeruzalem (Etiopska freska).

- Stari zavjet spominje posjetu Kraljice od Sabe Jeruzalemu za vrijeme Salomona, da bi se divila njegovoj mudrosti, i s tom posjetom se obično povezuje i ljubavna veza, opjevana u Pjesmi nad pjesmama i pripisana Salomanu. Na početku pjesme, "zaručnica" izgovara riječi:

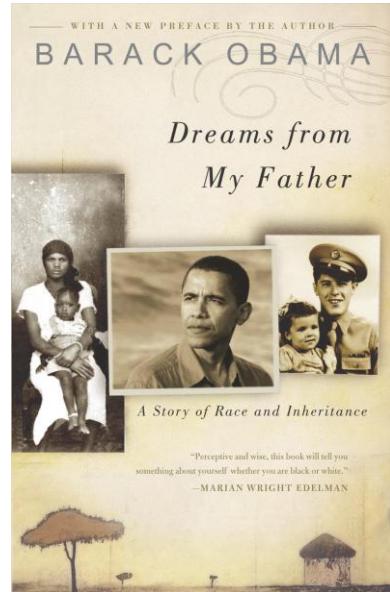
Crna sam ali lijepa, kćeri jeruzalemske, kao šatori kedarski, kao zavjese Salomonove. Ne gledajte što sam garava, to me sunce opalilo. Sinovi majke moje rasrdili se na mene, postavili me da čuvam vinograde; a svog vinograda, koji je u meni, nisam čuvala. Reci mi, ti koga ljubi duša moja, gdje paseš, gdje se u podne odmarаш, da ne lutam, tražeći te, oko stada tvojih drugova (Pj 1, 5-7).

- Uostalom, samo ime Hamova sina Kuša (כָּשׁוֹן) od koga potječe ova loza iz Tablice naroda, znači na hebrejskom doslovce "taman". No Kušov prvi sin je Nimrod, "silan lovac" koji će osnovati Babilon, i dio Kušovih potomaka dovodi se u vezu s narodima južne Arabije (Sabejcima i drugima). Zanimljivo je da je sve to poslije poslužilo Etiopljanima u tumačenju vlastitoga podrijetla.
- Drugi Hamovi sinovi, Misrajim i Put odgovaraju afričkom području, ali nema nekih spomena tamne fizionomije. Osim toga, Tablica naroda je izvodila neke egejske narode iz loze Misrajima (Egipa): konkretno Kaftorce (= Krećane) i njihove potomke, Filistejce.

- Napokon, Kanaanci – glavni "negativci" u Starom zavjetu – teško da su se mnogo razlikovali fizički ili "rasno" od samih Izraelićana, bez obzira što ih je Tanhuma poslije opisao gotovo kao supsaharske Afrikanke.
- Razlog je vjerojatno u tome, što se u njegovo vrijeme trgovina crnim robljem već poprilično razvila u istočnom Sredozemlju i Arabiji, a Kanaan kao glavni nositelj Noinog prokletstva bio je osuđen na to da mu potomstvo služi potomstvu Šema i Jafeta, tako da je bilo moguće pretvoriti njegove nasljednike *post factum* u crnce.
- Što se pak tiče Šema i Jafeta, Šemovi potomci uživat će u starozavjernoj predaji prednost jer će iz Šemove loze poteći Eber (praotac Hebreja), zatim Abraham, i napokon sva izraelska plemena.
- Jafetov status poprilično je nejasan – iako je i on prikazan pozitivno. Imena njegovih sinova: Gomer, Magog, Madaj, Javan, Tubal, Mešak, Tiras dovodila su se u vezi sa zemljama na sjeveru i sjeveroistoku.
- Etničnost, dakako, je složena kategorija – ali iz onoga što je bilo rečeno u vezi sa stcslav. interpretacijom, odnos prema biologiji ili biološkom nasljedstvu samo je tendencijski, a ne određujući.
- Međutim, kao što smo vidjeli, dugo je vremena postojala sklonost doživljavati ili zamišljati razlike među narodima kao fizičke ili rasne razlike.
- U arhaičnom i/ili drevnom sklopu to je donekle razumljivo, jer su fizičke razlike obično vidljivije od subtilnijih aspektima "svojnosti" ili zajedništva. I lakše je bilo zamisliti etnije kao zajednice "krvi", koja potječe od nekog općeg pretka, nego kao entiteti koji se održavaju kroz vrijeme, ali koji mijenjaju svoje odlike u povjesnom hodu.
- Stari svijet nije poznavao sve podrobnosti genetike, ali je ipak dobro znao da djeca često nalikuju na svoje roditelje.
- Moramo naglasiti da su se etničke i rasne kategorije brkale sve do nedavno, i da se zapravo i dalje brkaju.
- U 19-20. stoljeća, još dok su se rase smatrале diskretnim jedinicama, etničke i/ili jezične kategorije često su se koristile da bi označile ili opisivali rase. Najjasniji je primjer nekadašnja konцепција o arijskoj rasi.
- Međutim, kada se poslije utvrdilo da diskretne rase ne postoje u znanstvenom smislu, odnosno da je svaka ljudska populacija zapravo sastavljena iz različitih genetskih sadržaja, slijedila je ne samo ispravna osuda prijašnjih rasnih teorija, nego i odbacivanje same riječi "rasa".
- I upravo je u tom kontekstu američki antropolog Ashley Montagu (1905–1999) predložio da se naziv "rasa" zamjeni nazivom "etničnost" (engl. *ethnicity*).
- Ne može se reći da Montaguove misli i/ili nakane nisu bile dobrohotne, ali je na žalost ta terminološka zamjena, u duhu sve jače "političke korektnosti", dovela do nove zbrke i na kraju potkopala pojam etničnosti.
- Iako je znanost, osobito genetika, uglavnom dokazala da diskretne ljudske rase ne postoje, i čak da su genetske odrednice fizičkog izgleda ljudskih populacija razmjerno nevlažne u ukupnom genetskom fondu, to ne znači da takve razlike nisu primjetne, recimo, između ljudi podrijetlom iz Europe i ljudi podrijetlom iz Afrike, ili podrijetlom iz istočne Azije.
- Riječ "rasa" postoji u europskim jezicima već nekoliko stoljeća. Pretpostavlja se da je potekla ili od lat. *rādix*, "korijen", ili od arapske riječi *rās* (رأس), "podrijetlo, početak", koja se vjerojatno proširili iz maurske Španjolske u srednjovjekovnu Francusku i Italiju (tal. *razza*), i zatim u druge europske jezike. Čini se da se riječ proširila u vezi s uzgojem "rasnih" konja, ali se u razdoblju od 15. do 17. stoljeća već odnosila na različite tipove ljudi, životinja, biljaka, vina, itd.
- U svakom slučaju, riječ "rasa" postoji u europskim jezicima već nekoliko stoljeća i stoga, umjesto da se ukloni iz nazivlja, barem u znanstvenom rječniku trebalo je samo točnije odrediti na što se može odnositi. I u tom smislu, svojedobno je rusko-američki biolog Theodosius Dobzhansky (rus. Феодосий Григорьевич Добржанский, 1900–1975) odredio rase kao skupove populacija s (više-manje) sličnim

rasporedima genetsko-nasljednih osobina koje se razlikuju od drugih takvih skupova populacija unutar iste (biološke) vrste.

- U biti, prema Dobzhanskому, "rase" su tek genetska težišta, jer u pravilu nema oštih genetskih prekida između prostorno susjednih rasa, dok, s druge strane, tjelesni izgled i/ili fiziološke osobine pojedinca ne moraju, nužno, odražavati rasni prosjek, tj. prosječnu učestalost genetski-naslijedjenih osobina u populaciji iz koje je izišao.
- Dakle, pojam "rasa" ima svoje mjesto u znanosti – i premda je vjerojatno važniji zbog svojih socioloških posljedica, nego zbog svojih bioloških odlika, ne treba ga zamjeniti pojmom "etničnosti".
- Kada se pojmovi brkaju onda se događa, u nekim popisima stanovništva u američkim zemljama, da su doseljenici iz Engleske, Italije ili možda Hrvatske, uvrštavaju u etničku skupinu "bijelci".
- I to može čak imati stanovitu logiku u zemljama Amerike, u kojima su se zbog miješanja i sukoba fizičkih različitih populacija, razvijali identiteti na "rasnim" osnovama, koje bismo mogli okarakterizirati i kao "etnički identiteti".
- U tom smislu, doista se može reći da, primjerice, današnji "Afroamerikanci" u SAD-u tvore osobitu etničiju. Riječ je o skupini čiju su *osnovu* uspostavili robovi dovedeni iz Afrike u razdoblju od 16. do 19. stoljeća, i koji su postupno stvorili osobit identitet zahvaljujući zajedničkoj sudbini, specifičnim odnosima s drugim populacijama (i etnjama), i to sve u sklopu političke i društvene povijesti SAD-a. Štoviše, u tom kontekstu, jedan od bitnih faktora bila je i borba za oslobođenje i građanska prava Afroamerikanaca.
- Izbor "crnca" za predsjednika SAD-a može se smatrati vrhunac borbe za jednakost Afroamerikanaca. Ali s obzirom na osobitu povijest Afroamerikanaca kao etnije, radi rasprave vrijedi postaviti teorijsko pitanje: Može li se današnji američki predsjednik Barack Hussein Obama (1961–) smatrati Afroamerikancem?
- Obama je tamnoput po ocu, ali *njegovo podrijetlo po ocu nije afroameričko*. Otac mu je bio pripadnik nilotskog naroda Luo iz Kenije, i u obiteljskoj tradiciji Obame ne postoji ništa od robovskoga nasljeđa koje je utjecalo na oblikovanje afroameričke etnije. Štoviše, Obama je malo vremena živio s ocem. U djetinjstvu je proveo nekoliko godina u Indoneziji, ali se njegov osobni identitet po svom prilici oblikovao tijekom odrastanja i života u SAD-u (premda je to bilo na Havajima, koji baš ne predstavljaju tipičnu afroameričku sredinu).
- Obama je Amerikanac po svojoj majci, bjelkinji uglavnom engleskoga podrijetla, a ne po svom ocu, crnom Kenijcu, čije je ime naslijedio. Međutim, on je ipak prihvatio afroameričku identifikaciju, ali reklo bi se više u rasnom smislu kao sin Afrikanca i Amerikanke, nego u etničkom (znakovito je da njegova knjiga "Snovi od moga oca", nosi podnaslov "priča o rasni i obiteljskom nasljeđu", engl. *Dreams from my Father. A Story of Race and Family Inheritance*).
- Etnički identitet Barracka Obame zacijelo je višestruk ili neodređen, što nije nešto neobično kada se etničnost promatra na razini pojedinca.
- S druge strane, moglo bi se pretpostaviti da je taj njegov identitet već "sjedinjenoamerički" (u mjeri do koje se pripadnost SAD-u do danas oblikovala kao etnička odrednica).
- Etnije se mogu razviti na osnovi različitih obilježja – za stare Slavene "jezik" je bio ključan, drugdje su bitni čimbenici bili religija, običaji, politička povijest, iskustvo života u istoj domovini. U krajnjoj liniji i "rasa" može, ovisno o situaciji, potaknuti nastanak etnija (kao u slučaju afroameričke etnije).

Naslovica knjige Baracka Obame, "Snovi od moga oca".

- Ali razlika između "rase" i "etnije" je u tome što "rase" po sebi, *nisu u današnjem znanstvenom smislu zajednice*, ili u najmanju ruku nisu društvene zajednice (iako društveni običaji mogu utjecati na njihov razvitak), dok je pak *održavanje zajedništva* uvjet za opstanak etnija.
- Ali kakvo zajedništvo? Zajedništvo subjektivnih osjećaja pripadnosti "svojima", ili zajedništvo oko objektivnih obilježja?

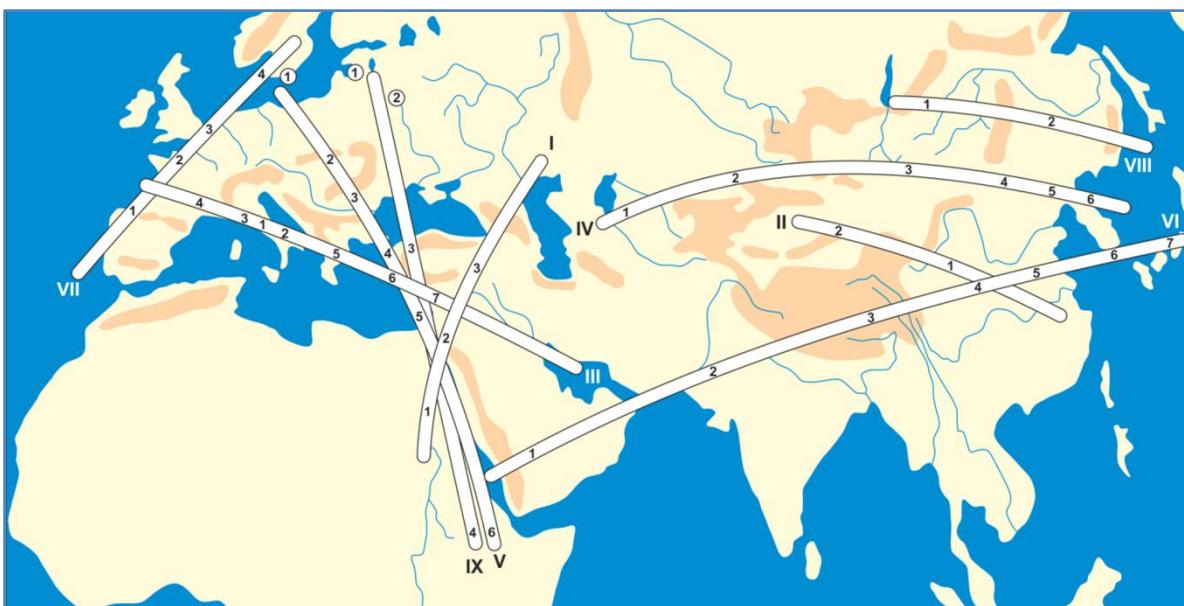
Radna definicija razvita etničnosti

- Dilema o vrsti zajedništva isprofilirala se zapravo u novije vrijeme kad je znanost posegnula za grčkom riječi (εθνος), izbjegavajući nazive poput "rod" ili "naciju", pa čak i "narod", koji su poprimili drukčija značenja ili intonacije.
- I u tom sklopu razvila se polemika između pristaša tzv. primordijalnog pristupa prema etničnosti i istraživača, koji su poput Fredrika Bartha (1928–) vidjeli bit etničnosti u manipulaciji proizvoljnih razgraničenja između "nas" i "njih".
- Međutim, napokon se došlo više-manje do suglasnosti oko toga da su etničnost i konkretne etnije proizvod kako subjektivnih tako i objektivnih čimbenika, ali da je od velike važnosti i povijesni okvir.
- Ni Barth ni drugi istraživači koji su isticali proizvoljnost ili fluidnost etničnosti (uključujući i pobornike načela slobodnog izbora) nisu uspjeli poreći da etnije imaju svoju prošlost.
- Etnije se ne mogu tek tako izmislti ili prigodno stvarati ovisno o trenutnim interesima, nego su proizvod neke društvenopovijesne, da tako kažemo, sile teže, koja djeluje iz pokoljenja u pokoljenje, unatoč katkad vrlo krupnim promjenama u sklopu "općeg društva".
- U tom smislu etničnost možemo ponajprije odrediti kao *opću vrstu zajedništva*, koja se prenosi i održava u *transgeneracijskom hodu*.
- Druga je stvar koliko je taj prijenos svjestan, ili koliko je etnička svijest uvijek neophodna da bi se stvorila i održala etnija.
- Vjerljivo najočitiji pokazatelj ili znak etničke svijesti je postojanje imena za etniju, tj. postojanje etnonima i skupine ljudi koja ga rabi da bi sebe označavala.
- Ali postoje razni primjeri neodređenosti, neujednačenosti ili gotovo odsutnosti etnonima: u Europi, u novije povijesti, poznati su primjeri Bošnjaka, Bjelorusa i Estonaca. Osim toga, etnonimi mogu također biti nametnuti izvana.
- Etnije se razvijaju u povijesti, i stoga se i mijenjaju. I u tim promjenama čini se da bi i "konjunktturni" subjektivni pomaci mogli biti čimbenici promjene.
- Konkretno, bilo je uvijek slučajeva pojedinaca ili skupina koji su iz različitih razloga napustili etničke zajednice u kojima su se rodili, ili pak koji su se po svom osobnom podrijetlu nalazili između dviju ili više etničkih zajednica.
- I takvih je pojedinačnih slučajeva uvijek bilo otkad su se razne ljudske zajednice nalazile u dodiru.
- Ali ipak, gotovo sve etnije koje su postojale (ili koje postoje) imale su stanovit vremenski kontinuitet, neovisno o volji pojedinaca.
- Radna definicija tog etničkoga razvitu mogla bi glasiti ovako: Razvitak etnija može se promatrati kao ishod međuigre objektivnih i subjektivnih čimbenika, utemeljenih na vremenskom kontinuitetu i konfiguracijama socioantropoloških obilježja etničkih zajednica, te slobodnih izbora, svijesti o prošlosti posredovane "obrazovanjem" i rane socijalizacije pojedinaca. Kao posrednici u toj međuigri javljaju se strukture moći u društvu i glavni svjetonazor konkrenih zajednica u kojima se ljudi svakodnevno kreću.
- Napokon, etničnost postaje povijesni kontinuitet različitih ljudskih zajednica, ili pak, drugim riječima, etničnost se može shvatiti kao kontinuitet zajednice ili osjećaja zajedništva kroz vrijeme, bez obzira na promjene članova te zajednice, jezika i kulturnih ili drugih značajki.

Etnogeneza

- U ovim uvodnim komentarima o problematici osmišljavanja *podrijetla naroda*, svakako treba nešto reći i o značenju i/ili shvaćanju pojma etnogeneze.
- Naziv "etnogeneza", od grč. ἔθνος + γένεσις, "podrijetlo, rođenje" je moderni znanstveni neologizam, koji je nastao prema modelu sličnih novotvorenica iz 19-20. stoljeća, i to vrlo često u biološkim znanostima.
- Nije posve jasno tko je prvi uveo taj naziv i kada je prvi put korišten. Neki tvrde da je izraz nastao u 19. stoljeću, a prema drugima glavnu ulogu u populariziranju pojma etnogeneze imao je ruski akademik Julian Vladimirovič Bromlej (1921–1990), koji je prema Ernestu Gelleru (1925–1995) pretvorio etnografiju u studij etnosa, odnosno etničnosti.
- U svakom slučaju, u 20. stoljeću ruski ili sovjetski učenjaci vrlo su snažno utjecali na razvitak pojma etnogeneze, do te mjere da se naziv poistovjetio s njihovim doprinosom znanosti.
- Ljev Nikolaevič Gumiljov (rus. Гумилёв, 1912–1992) bio je vrlo osobit ruski (i to više ruski nego sovjetski) znanstvenik, koji je razvijao koncepciju etnogeneze. Bio je sin ruskih pjesnika Nikolaja Stjepanoviča Gumiljeva (1886–1921) i Ane Ahmatove (= Anna Andrejevna Gorenko, 1889–1966), i u sovjetskom razdoblju pretrpio je kazne i zbog svoga podrijetla (po ocu), i zbog svojih ideja.
- Gumiljovo djelo, "Etnogeneza i biosfera zemlje" (= rus. Этногенез и биосфера земли, 1989) odredila je etnogenezu kao glavni proces u razvituču čovječanstvu. Pritom je Gumiljev uveo neke inovativne ideje poput koncepcije o pasionarnosti kao pokretačkom čimbeniku u razvituču etnija.
- Pod pojmom pasionarnosti shvaćao je ciklus od oko 1200 godina u životu svake etnije, tijekom koje prvo raste i zatim opada razina požrtvenosti pojedinih pripadnika etnija za njezin uspjeh. Nadalje, Gumiljov je smatrao da su se pasionarni impulsi pojavljivali s vremenima na vrijeme kao svojevrsne mutacije, koje bi zahvatile usko područje (do 200 km) ali bi se zatim rastegle uz geodezijske linije preko nekoliko tisuća kilometara.

Gumiljova shema prostornog i vremenskog razvitka pasionarnih etnogenetskih impulsata

PASIONARNI IMPULSI: I. (18. st. pr. Kr). 1. Egipćani, 2. Hiksi, 3. Hetiti; II. (11. st. pr. Kr.) 1) Zhou, 2) Skiti; III. (8. st. pr. Kr.) 1. Rimljani, 2. Samniti, 3. Ekvi, 4. Gali, 5. Heleni, 6. Lidičci, 7. Kiličci; IV. (3. st. pr. Kr.) 1. Sarmati, 2. Kušani-Sodaci, 3. Huni, 4. Xianbei, 5. Buyeo, 6. Koguryō; V. (1. st. n.e.) 1. Goti, 2. Slaveni, 3. Dačani, 4. Kršćani, 5. Židovi, 6. Aksum; VI. (6. st.) 1. islamski Arapi, 2. Radžputi, 3. Boti, 4. Tabgači, 5. Kinezi, 6. Korejci, 7. Jamato; VII. (8. st.) 1. Španjolci (Asturija), 2. Franci, 3. Sasi, 4. Skandinavci; VIII. (9. st.) 1. Mongoli, 2. Džurčenici; IX. (13. st.) 1. Litva, 2. Velikorusi, 3. Osmanski Turci, 4. Etiopljani.

- U srednjo- i zapadnoeuropskoj znanosti, i u angloameričkom krugu, pojam etnogeneze plasirao je, ponajprije, austrijski povjesničar Herwig Wolfram (1936–), koji je prihvatio taj pojam, navodno, da bi se udaljio od prijašnjeg njemačkojezičnog koncepta *Stammesbildung*, koji je katkad imao biološke implikacije.
- Wolfram se osobito fokusirao na etnogenezu Gota, i polazeći od tog primjera zaključio je da se etnogeneza obično odvija oko neke "jezgre naslijeđa", koja je definirana najprije prema nekom iskonskom činu (npr. prelaskom preko mora, rijeke ili velikim bojem), te je zatim potvrđena kakvom preobrazbom (poput prelaska na novu religiju), i nadodopunjena određenjem glavnoga neprijatelja.
- Takav modela uvelike odgovara kasnoantičkim ili ranosrednjovjeknim opisima nastanka germanskih i drugih barbarskih naroda, ali ne odgovara nužno svim primjerima etnogeneze. Pa ipak, ideja o "jezgri tradicije" vrlo je korisna.
- Jedan od bitnih pokazatelja te "jezgre tradicije" je i etnonim, iako – kako je bilo rečeno – etnonimi nisu uvijek određeni. No kada jesu, povijest nastanka i širenja etnonima može mnogo govoriti o tijeku etnogeneze.
- Etnogeneza, međutim, obuhvaća barem dvije razine. Prvo, riječ je o procesima kroz koje se prijašnje populacije ili etnije spajaju i stvaraju novu zajednicu koja sama sebe definira pod etnonimom ili drugim simbolom. Zatim, etnogeneza se odnosi i na procese, promjene identiteta, itd. koji šire etniju i razvijaju je sve do svog posljednjeg povjesnog oblika (do današnjega oblika ukoliko se radi o etniji koja još postoji).
- Drugim riječima, etnogeneza implicira: prvo, početnu pojavu etnije (zajednice ili mreže zajednica koja se obično identificirala pod specifičnim imenom, ili drugim simbolom), i drugo, daljnji razvitak etnije, koliko god taj razvitak trajao.

Podrijetlo naroda – stariji primjeri

Modeli podrijetla naroda u drevnosti

- Za razliku od modernih teorija o etnogenezi, opisi podrijetla naroda u drevnom svijetu i u antici u pravilu su polazile od rodoslovja eponimnih osnivača etnija, ili od povijesti junaka koji su imali ključnu ulogu u nastanku naroda.
- Korjeni tih rodoslovija obično su sezali do bogova, do Postanka, ili do obnove svijeta nakon Potopa, kao u primjeru Noinih potomaka.
- Grci su, slično tome, izvodili svoje podrijetlo, poslije Potopa, od sina Deukaliona i Pire, imenom Helen (grč. Ἐλλῆνες), koji je prema "Katalogu žena" (Γυναικῶν κατάλογος) bio otac Eola, Ksuta i Dora, a preko Ksuta djed Aheja i Jona. I tako se, dakle, obrazložila rodovska veza između četiriju glavnih grčkih "plemena": Eoljana, Dorana, Ahejaca i Jonjana.
- Inače, iako se "Katalog žena" često pripisuje upravo Heziodu, postoje mišljenja da su neki dijelovi teksta nastali kasno, i svakako poslije 8. st. pr.

Podjela grčkih "plemena"

Kr. Recimo, upitan je jedan fragment koji je bizantski monah Ivan Lid (6. st. n.e.) pripisao Heziodu, i u kojem se kaže da je Pandora (mlađa), kći Deukalionia i Pire – i dakle Helenova sestra – rodila dvojicu braće, Greka (Γραικός) i Latina (Λαττῖνος), iz veze sa Zeusom. U *Teogoniji* Heziod je dao Latinu drukčije podrijetla, pa se tu vjerojatno radi o preosmišljavanju rodoslovija prema staroj formuli, ali u skladu s novim grčkolatinskim odnosima.

- S druge strane, shema o srodstvu eponimnih osnivača grčkih plemena vjerojatno seže do arhaične ili klasične Helade, jer odražava jezičnu podjelu grčkih narječja na eolska, dorska i jonska (u klasičnom razdoblju Ahejci su već govorili narječja iz dorske skupine).

Neki primjeri razlika u grčkim narječjima:

Dorski γῆ, jonski γῆ, "zemlja".

Dorski οἰοί μάτηρ, jonski μήτηρ

Dorski τέτοες, eoski πέτταρες, atički τέτταρες, jonski τέσσερες, "četiri" (tetra)-.

Eolski i dorski ἄέλιος, atički ἥλιος, "sunce".

Eolski ἔμμι, dorski ἦμι, jonski εἴμι, "jesam" (od ie. *esmi, i dakle kognat s hrvatskim glagolom).

- Mogli bismo zato pomisliti da su se Grci približavali srednjovjekovnoj slavenskoj jednadžbi između jezika i etničnosti, ili (pod)etničnosti. I doista, Grci su bili osjetljiviji na jezične povezanosti, ili razlike, od većine drugih naroda drevnoga svijeta (osim možda drevnih Indijaca).
- Uostalom, temeljna razlika između njih (= Grka) i "barbara" (βάρβαροι) polazila je upravo od jezika. I ta će se razlika odnositi isto tako i na Rimljane, jer, kako je Strabon zapisao, u njegovo vrijeme (1. st. pr. Kr.) sva južna Italija, osim Tarenta, Regija i Neapola – već se posve barbarizirala (ἐκβεβαρβαρώσθαι), što znači da je napustila grčki jezik i prešla na latinski.
- Ipak, ne može se reći da su Grci imali neku shemu o podrijetlu po jeziku, sličnu modernim predožbama.
- Shvaćanja o razvituju jezika po modelu rodoslovnih stabala nastala su razmjerno nedavno, u sklopu indoeuropske historijske lingvistike. Naime, obično se smatra da je teorija o stablu srodstva (njem. *Stammbaumtheorie*), u odnosu na jezike, prvi uveo njemački jezikoslovac Augustu Schleicheru (1821–1868).
- I štoviše, veza između naroda i jezika, neovisno o slavenskim srednjovjekovnim pretečama, učvrstila se tek od epohe romanticizma, kada je jedan od najvažnijih pobornika toga gledišta bio Johann Gottfried von Herder (1744–1803).
- Ali drevni Grci znali su da različitost jezika govori i o različnosti naroda, i s tim u vezi, poznata je Homerova opaska o mnogoljudnoj Kreti, osobita po tomu što se tamo "Jezici različni [...] ispreleću..." (*Odiseja* 19, 175).
- Dakako, neki antički autori – gotovo slučajno – ukazali su na jezična srodstva nekih stranih naroda. Vjerojatno je najbolji takav primjer Herodotova priča o nastanku Sauromata (budućih Sarmata), iz veze Amazonki sa skitskim mladićima (Amazonke su naučile jezik skita "iskriviljeno", i tako su nastali Sauromati).
- Ali općenito u drevnom svijetu postojali su tek *tendencije* povezivanja etnija i jezika, i to ne u svim sredinama.
- U Starom zavjetu, kada se opisuju Jafetovo potomstvo, koje se razgraničilo "po otocima", reći će se da svaki Jafetov narod ima "vlastiti jezik" (Post 10,5). Ali to je tek objašnjenje da se Jafetov rod silno raširio, slično Homerovom opisu brojnosti stanovništa Krete. Mnogi jezici znače mnogoljudnost.
- Starozavjetna priča o Babilonskom tornju (heb. מְגֹדֵל בָּבֶל, migdāl Bābel, v. Post 11) nalazi se u Knjizi postanka nakon opisa razgraničenja Jafetova roda – što govori o mlađoj redakciji, ali ne nužno o mlađoj tradiciji.

- Po svoj prilici, riječ je o preuzimanju, u doba "babilonskoga prognanstva Židova" (6. stoljeće pr. Kr.), stare mezopotamske tradicije o nastanku različitih ljudskih jezika. Krajnji je predložak vjerojatno sumerski mit o Enkiju koji je promijenio ljudski jezik da bi unio razdor i podjele među ljudi, koji su prije toga svi slavili Enlila na jednom jeziku.
- Istina, starozavjetni autori su sumerskoj prići dali bitno drugičiji moralni naboј, ali je ostala koncepcija da su razlike među ljudskim jezicima stvar božanske volje i da su slučajne, ili proizvoljne, što će reći da nisu nužno vezane za etnogenezu.
- Iz onoga što se može zaključiti, važniji od jezika u drevnim rodoslovljima bile su zamisli o krvi (srodstvu), o božanskom podrijetlu, ili pak vjerovanja u osobitu vezu s Bogom (poput saveza koji je Abraham sklopio s Bogom).
- U tom sklopu, drevni genealozi nerijetko su vrednovali narode prema njihovim moralnim ili drugim karakternim crtama naslijeđenim od prvih predaka. I osim toga, podrijetlo i sudbina naroda vrlo je često bilo usko povezano s podrijetlom vladajućeg roda.
- Napokon, može se reći da su postojala dva osnovna tipa "etnogenetske" predaje: prvi je tip isticao autohtono i drugi *migracijsko* podrijetlo.

Pieter Bruegel stariji (1526/1530–1569), "Babilonski toranj (1563).

Autohtono podrijetlo

- Pridjev "autohton" (αὐτόχθων) potječe od grč. spoja αὐτό- "sam" + χθων "zemlja, tlo". Autohtona bića su, dakle, samonikla iz zemlje, kamenja, raslinja, itd.
- Mit o Deukalionu i Piri govori o nastanku ljudi iz kamena koje je taj par bacao preko ramena, i to je stoga izričiti primjer autohtonog podrijetla.
- Autohtono podrijetlo ima osobit ideološki naboј, jer ističe pravo starožitelja nad svojom zemljom. Logika je "mi smo tu oduvijek bili", i ova je zemlja naša – drugi su ljudi došljaci i nemaju ista prava nad "našom zemljom".
- Zapravo sve do danas pozivanje na "autohton" ili "indigena" (od lat. *indigēna*, "urođenik") prava ima stanovitu težinu u odnosima među narodima. U novije povijesti bio je to oblik borbe protiv kolonijalizma.
- Autohtonost označena je također u kozmogonijskim mitovima, primjerice među raznim amerindskim narodima. Spomenuli smo mitove amerinda jugozapadnih SAD-a koji govore o izlasku ljudi na površinu zemlje, i često prvi ljudi koji izlaze upravo su nositelji mita.
- Taj je model, čini se, najtipičniji za narode puebla, koji imaju najdužu tradiciju u svojoj postojbini, povezanu i sa sjećanjima na "drevne ljudе" (= Anasazije), ali preko kulturnih dodira prihvatali su ga i drugi narodi, pa čak i dio "neprijatelja" tj. Apača (koji sebe inače zovu Tinde ili N'de, "narod").
- Apači iz skupine Jicarillo pričaju o izlasku ljudi iz zemlje kroz rupu u zemlji. I kad su ljudi izišli jedino su Jicarille ostali blizu otvora, koji je postao središtem svijeta. Dakako, znamo da su Apači, kao i drugi južni nadenski narodi potekli sa sjevera i da su stigli u svoju zemlju možda tek oko godine 1000 n.e. No ovakvom preradom mita, oni postaje ne samo autohtoni, nego najautohtoniji od svih.
- Slično tome, Kiowe imaju mit o izlasku iz zemlje. U njihovom primjeru, narod se penje na površinu Zemlje kroz šuplje stablo, ali pola naroda ostane u zemlji, jer se navodno jedna debela ili trudna žena

zaglavila u stablu za vrijeme izlaska. I zato su Kiowe govorili da su mali narod, jer nisu svi uspjeli izići iz zemlje.

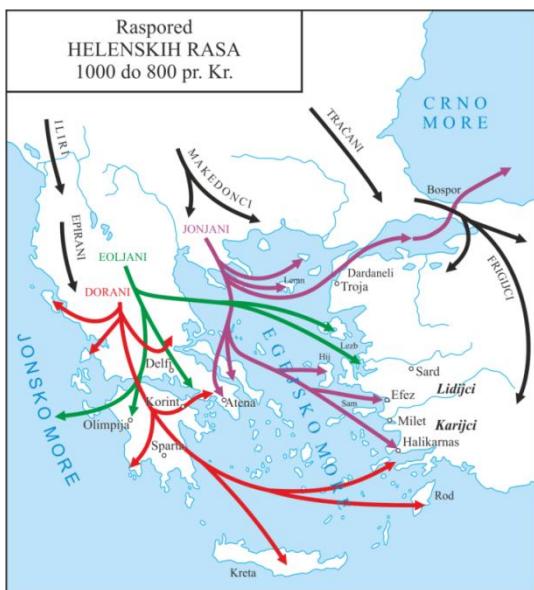
- U ovim mitovima autohtonim narodima su vrlo slični biljkama, poput stabla u upravo spomenutom primjeru. Oni niču iz tla i ne postavljaju se pitanja o njihovom prijašnjem preseljenju, ili mjestu nastanka. Oni su dio prirode, i budući da su dio prirode, imaju i prirodno pravo nad svojom zemljom.
- U mitovima drevnih civilizacija također postoje tendencije isticanja autohtonog nastanka naroda. Starokineske predaje vrte se oko Žute rijeke i egipatske oko rijeke Nil. Sumerani su pisali o savršenoj zemlji Dilmun, ali – kako je istaknuo Kramer – nema indikacije da su smatrali Dilmun svojom prapostojbinom.
- S druge strane, rekli smo da je Kramer (sljedeći Chadwickov shemu o herojskom dobu) prepostavio da su preci Sumerani stigli u donju Mezopotamiju iz nekog drugoga kraja i isto tako postoje indikacije da su Egipćani, pa i Kinezi, nastali iz više skupina koji su se u prapovijesti skupili oko Nila odnosno oko Žute Rijeke.
- Ali u "svijesti" tih drevnih civilizacija prevagnula je zamisao o autohtonosti, pa su tako Kinezi, poput Jicarilla, zamislili svoju zemlju kao središte svijeta, koje je oduvijek pripadalo njima.
- Grčki mitovi ili rane povijesti prenosili su nekoliko priča o autohtonima.
- Na Peloponezu, autohtonima su se smatrali Pelazg u Arkadiji i Leleg u Lakoniji. Pelazg je u nekim mitovima prikazan i kao prvi čovjek na svijetu, dok je Leleg smatrana rodonačelnikom Spartanaca. Osim toga, Grci su zamislili narode koji su nastali od tih junaka, Pelazge i Lelegijce, kao starosjedioce Grčke. Za Pelazge postojalo je mišljenje da su se živjeli i u Tesaliji, Atici, Makedoniji, oko Troade, na otocima Lemn i Lezb i drugdje.
- U Atici autohtonima su se smatrali prvi kraljevi Atene: Kranaj, Amfiktion – sin Deukalionia i Pire, Perifant, Kekrop i Erihtonije – rođen kada je Hefestovo sjeme palo na Geju, nakon što je pokušao silovati božicu Atenu.
- Među njima, Kekrop je ključna osoba. Rodio se iz same zemlje i njegov lik bio je zamišljen kao čovjek sa zmijskim ili ribljim repom.
- On je uspostavio brakove u Ateni; uveo je atenske pogrebne običaje i naučio Atenjane čitati i pisati. Štoviše, u njegovo vrijeme božica Atena postala je zaštitnica grada, i to zbog Kekropovog izbora (prema mitu, Posejdon i Atena poklonili su darove gradu – prvi je stvorio izvor vode na Akropolu, dok je Atena podarila gradu maslinu. Budući da je voda bila slana, Kekrop je odlučio da je Atenin dar vrijedniji, ali je Posejdon svejedno prepustio Atenjanima izvor, koji je simbolizirao buduću pomorsku moć).
- Kekropove kćeri dobili su zadatak čuvati kutiju u koju je Atena zatvorila dječaka Erihtonija, koga je bila posvojila i preko kojega će se Atenjeni smatrati njezinom djecom (posvojenje djeteta iz Hefestovog pokušaja silovanja omogućilo je da božica ima potomstvo, ali da i dalje ostane djevica).
- Treba još spomenuti i Ogiga, koji je prema prema jednoj verziji bio autohton u Beociji i prema drugoj je bio prvi kralj u Atici. Njegova žena bila je Teba, kći Zeusa i nimfe Jodame, po kojemu je najvažniji beocijski grad bio nazvan. Inače Ogigovo ime znači "iskonski", i s njim – kako smo spomenuli – povezan je i prvi veliki Potop, koji se prema Platonovom datiranju dogodio oko 10.000 pr. Kr.

Crtež Kekropa, prema prikazu na jednog posudi iz Palerma (Meyers Konversationslexikon, 1885–90).

Migracijsko podrijetlo

- Drugi važan tip predaje o nastanku naroda je migracijski, u kojem se početak naroda povezuje s nekom seobom u novu domovinu, ili s dolaskom kulturnog junaka iz strane zemlje, koji će poslije pokrenuti uspon naroda.
- Moglo bi se reći da migracijski mitovi imaju snažniji naboј od autohtonih, jer *redovito sadrže elemente borbe, kušnje i traganja*. Osim toga, migracijski mitovi govore i o kulturnim dodirima i mogu sadržati političke konotacije.
- U grčkoj tradiciji, mitovi i legende o putovanjima Herakla i o Argonautima, kao i Homerova *Odiseja* nisu, strogo uvezši, "etnogenetski", ali su katkad objašnjavali Grcima veze između naroda svijeta i podrijetlo svjetske topografije.
- Jedna zanimljiva migracijska razrada nalazi se u vezi između potomaka Herakla, tzv. Heraklidi, i kasnijih Dorana. Prema predaji, Heraklidi, koji su katkad opisani kao djeca Heraklovog najstarijeg sina Hila s nimfom Deinirom, bili su prognani iz Grčke nakon Heraklove smrti – ali poslije su se njihovi nasljednici vratili u seobi, koju su Grci opisali kao "spust Dorana" (Κάθοδος των Δωριέων).
- Koliko je "spust Dorana" bio stvaran povijesni događaj ostaje do danas predmet rasprava, no nema dvojbe da je kao predaja pomogao da neki grč. vladari, poput kraljeva Sparte, poslije izvode svoje podrijetlo od Herakla.

Ova se karta temelji na engl. izvorniku Herberta Georgea Wellsa (1866–1946), iz njegove knjige "Nacrt povijesti" ("Distribution of Hellenic Races", *An Outline of History*, 1920, str. 20).

Wells je prihvatio postavku njem. filologa Karla Otfrieda Müllera (1797–1840) o seobi Dorana (i drugih grčkih "plemena"), kao posljedica pritiska sa sjevera od balkanskih naroda (Ilira, Epirana, Makedonaca i Tračana).

- Nadalje, jedan od najpoznatijih migracijskih primjera iz stare Grčke jest priča o Feničaninu Kadmu, koji je tobože oko 200 godina poslije Trojanskog rata pošao iz Tira da bi vratio svoju sestru Europu u rodni grad, nakon što ju je oteo Zeus – u liku bijelog bika. U tome nije uspio, jer će Europa postati kraljica Krete, pa će Kadmo poslije osnovati Tebu, ili barem obnoviti njezinu autohtonost.
- Naime, prema mitu, proročica u Delfima mu je rekla da slijedi osobitu kravu s prikazom polumjeseca na boku, i da na mjestu gdje će krava od umora leći treba osnovati nov grad.
- Ovaj mit je donekle u sukobu s pretpostavkom da je Tebu osnovao Owig. No tu je bitni čimbenik i kulturološki značaj Kadma, jer je upravo on, prema antičkim autorima, donio Grcima pismo (tj. fenička slova).
- Inače, prema uobičajenom modelu junaka, ubio je zmaja – tj. zmaja koji je živio u kastalskom izvoru blizu Delfa (kao što je Heraklo ubio lernejsku hidru) i zatim je prema uputama Atene posadio zmajske zube u zemlju, iz koje su ubrzo izrasli snažni ratnici, Sparti (Σπαρτοί, dosl. "posijani"). Kada ih je uspio nadvladati, ti su ratnici postali rodonačelnici plemenitih rodova Tebe.

Kadmo i Harmonija se pretvaraju u zmije u Iliriji (17. st.).

- Ali budući da je zmaj bio sveto biće Aresa, na kraju će se Kadmo i njegova žena Harmonija pretvoriti u zmije.
- Postoje različite verzije te preobrazbe, a prema jednoj to se dogodilo u Iliriji, nakon što su Kadmo i Harmonija napustili Tebu i pošli u zemlju Enhelejaca. Dakako, Kadmo i Harmonija smatrali su se i precima ilirskih naroda, preko njihovog najmlađeg sina Ilira (grč. Ιλλυρίος).
- Postojalo je, doduše, i drugo tumačenje prema kojem su Ilir i njegova braća Kelt i Gal bili sinovi kiklopa Polifema i morske nimfe Galateje (njezino ime ne treba brkati s kipom koji je izradio Pigmalion, jer se taj prijenos imena dogodio tek u moderno vrijeme).

- Isto tako, što se tiče Kelta (Κέλτος), postojao je i alternativni mit u kojemu je taj rodonačelnik keltskih naroda bio sin Herakla i Keltine (Κελτίνη), kćeri kralja Bretana, koja mu je oduzela stado Geriona i odbila da mu ga vrati dok ne spava s njom.
- Različita tumačenja, pa i proturječja vrlo su česta u mitološkim izvorima, i čak su i antički autori imali velike poteškoće kada su pokušali uskladiti priče. U tom smislu često u antičkim tekstovima nalazimo na opaske tipa: "neki kažu ovaku, a drugi pak misli ovako..."
- No za nas je važno prije svega jedno: *opisujući podrijetlo drugih naroda, Grci su ih pokušavali uključiti u vlastito shvaćanje o prošlosti.*
- Drugim rječima, projicirali su vlastite mitove i predaje na druge narode, da bi ih učinili razumljivima. I poznavanje rodoslovja bio je jedan od ključnih načina shvaćanja "tko je tko" u drevnom svijetu.
- Još treba spomenuti dva primjera iz drevnog svijeta i antike, koji su ostavili vrlo snažno trag u idućim etnogenetskim vizijama: prvo, *rimski trojanski mit* – sve do nastanka Rima, i drugo *hebrejsko-izraelske migracijske predaje* u knjigama Postanka i Izlaska.

Rimski trojanski mit

- Rimski trojanski mit opisuje putovanja dardanskog junaka Eneje iz Troje, nakon njezina pada, i o nastavku njegova roda sve do Romula i Rema, koji će osnovati Rim.
- Najslavniji izvor za putovanje Eneje svakako je Virgilijeva *Eneida*, nastala u vrijeme kada je August faktički osnovao Rimsko carstvo. Razumije se, Rimljani su u to vrijeme trebali drevni i ugledni pedigree, i upravo je priča o vezi s Trojancima to omogućila.
- No Virgilije i drugi rimski autori nisu sasvim izmislili mit o Eneji, ili svojevoljno usmjerili Homerove riječi o dardanskom junaku prema rimskoj povijesti.
- Veze između egejskih zemalja i Italije počeli su vjerojatno još u mikenskom dobu, i postali su vrlo bliski u doba grčke kolonizacije južne Italije i Sicilije od početka arhajskog razdoblja grčke povijesti.
- U tom kontekstu, grčki mitovi i autori povijesti vrlo su često spominjali seobe ili lutanja pojedinih junaka ili naroda iz egejskih krajeva u italskom području. Dio tih priča mogu se smatrati više-manje točnima, a dio odražava barem jezgru neke povijesne istine.
- Primjerice, Herodot je opisao migraciju kraljevića Tirena iz "lidijske zemlje" na područje Etrurije, što je ukazalo na implikaciju da su Etruščani bili podrijetlom iz Anatolije.
- Moderni povjesničari dugo su vremena jako sumnjali u moguću vjerodostojnost Herodotovog komentara. Pa ipak, na kraju su analize DNK iz kosti drevnih Etruščana potvrdile da je ipak postojala

veza između Etruščana i Anatolije, i da su se Etruščani genetski razlikovali od okolnih italskih populacija.

- Bili su, dakle, doseljenici – ili se barem jedan njihov vodeći dio doselio u Italiju, a područje podrijetla više-manje odgovara mitu o Eneji.
- Ipak, iz toga ne treba zaključiti da se mit o Eneji odnosi na "dolazak Etruščana". Riječ je zacijelo o konstrukciji – no uvezši u obzir bliske odnose između ranog Rima i Etruščana, kao i sve druge priče o kretanjima egejskih junaka po italskim krajevima, priča o Eneji vjerojatno je imala drevne korijene, i u svakom slučaju ulazila je "mogućnosti vremena".
- Usput je zanimljivo tu dodati Heziodovu opasku iz *Teogonije*, po kojoj je kralj Latin (Λατῖνος) – koji će biti važan i u *Eneidi* – bio sin Odiseja i Kirke, i vladar nad Tirsenima (*Teogonija X*, 1017)

U sažetku, radnja *Eneide* je ovakva:

- Eneja, sin Venere (= Afrodite) i dardanskoga kneza Anhiza, bori se u Trojanskom ratu na strani Trojanaca, ali prije pada grada bogovi mu naredi da utekne, pa se zajedno s ocem i skupinom sljedbenika uputi na zapad.
- U njegovoj družini, osim oca, nalaze se prijatelji Ahat, Sergest i Akmom, liječnik Lapig, kormilar Palinur, kao i Enejin sin od njegove prve žene Kreuse, Askanije, poznat i kao Jul (lat. Iulus).
- Izbjeglice iz Troje pokušavaju nekoliko puta osnovati novi grad: prvo u Tračkoj, poslije na Kreti i zatim u Butrotu (Butrintu) u Epiru, gdje Eneja doznaće da mu sudbina leži u zemlji Ausoniji ili Hesperijsi, tj. u Italiji, i da mora osnovati grad tamo gdje će mu se uz samotnu rijeku pokazati "golema... prasica bijela" s trideset praščića.
- Družina doplovi do Sicilije, blizu tabora Kiklopa, i potom nastavi do Drepana, gdje će Anhiz umrijeti od starosti.
- Enejini ljudi već su sedam godina na put, i napokon odluče krenuti za Italiju – ali Junona (Hera), neprijateljica Trojanaca, pošalje nevrijeme, pa se skupina nasuka na afričkoj obali blizu Kartage, gdje će Eneja ući u vezi s kraljicom Didonom (ili Elisom).
- I ta veza između Eneje i Didone potrajet će godinu dana, sve dok bogovi nisu upozorili Eneju da ima misiju, i da mora napustiti Kartagu.
- Krišom, Eneja napusti Kartagu – i Didona zatim spali njegove stvari i izgovori vječito prokletstvo protiv Rima, grada koji će osnovati Enejini potomci.
- Enejina skupina nastavi put, opet do Sicilije i poslije do italskoga kopna, gdje ih primi Latin (= Latinus), kralja Latina.
- I što se tiče podrijetla Latina, za razliku od Hezioda, Virgilije ga opisaje kao sina Fauna (= grč. Pana), što bi odgovaralo pastirskom motivu u povijesti predaka Rimljana.
- Bilo kako bilo, Latin je prekinuo zaruke svoje kćeri Lavinije s Turnom, kraljem Rutula, i odlučio je zaručiti za Eneju, u skladu s proročanstvom Fauna da će se Lavinija udati za čovjeka iz strane zemlje.
- I tada, opet zbog Junonine miješanja, napetosti izbiju između Turna, Latina i došljaka iz Troje. Zabrinut Eneja krene uzvodno po Tiberu i najde na prasicu s praščićima, o kojoj je govorilo proročanstvo – i žrtvuje ih Junoni.

Pierre-Narcisse Guérin (1774–1833), "Eneja i Didona" (1815).

- Slijedi rat između Trojanaca i Rutula zajedno s njihovima italskim savezima, u kojem je Eneja uspio osigurao pomoć Etruščana. Italski saveznici postupno gube volju za borbu, ali ih dalje potiče Turno – sve dok mu Eneja ne zabije mač u prsa, na samom kraju Virgilijeva spjeva.

Prikaz Enejinih putovanja

Prema drugim izvorima, izvan Vergilijeve *Eneide*:

- Eneja je poslije osnovao grad Lavinij, u čast svoje nove žene.
- Zatim je Enejina družina prihvatile jezik zemlje u kojoj su se nastanili, i njegov mlađi sin s Lavinijom, Silvije, poslije je utemeljio Alba Longu, i kraljevski rod koji će tamo vladati tamo 12 generacije.

Nastavak legende: Romul i Rem

- U 12. generaciji Numitora je prvo svrgnuo njegov mlađi brat Amulije, koji je zatim prisilio Numitorovo jedino dijete, kćer Reu Silviju, da postane vertilska djevica.
- I tada će se u priču opet uplesti božanski motiv.
- Naime, Rea Silvija je poslije toga rodila blizance Romula i Remu, tvrdeći da im je otac bog Mars. Amulije je bacio majku u tamnicu i pokušao ubiti blizance, ali ih je jedna sluškinja pustila ploviti na Tiber.
- Poslije ih je našla vučica, koja ih je hraniла, a na kraju je pastir Faustul spasio dječake – da bi ih odgoila njegova žena Larenca.
- Slijedila su daljnji događaja: osnutak Rima, ubojstvo Rema, otmica Sabinjanki, itd. – no sve u svemu ovaj mit je postupno ugrađivao u sebi elemente iz rimske koncepcije o sebi.
- Dakle, Rimljani su sebe vidjeli i kao Trojance i kao potomke Latina, i kao djeca Venere i kao djeca Marsa.

- Pastirski momenti su poprilično očiti, i s njima se povezuje i uloga vučice, iako je vučja simbolitika u ovom slučaju zacijelo višeznačajna.

Hebrejsko-židovski migracijske predaje

Jahve reče Abramu: "Idi iz zemlje svoje, iz zavičaja i doma očinskog, u krajeve koje će ti pokazati. Velik će narod od tebe učiniti, blagoslovit će te, ime će ti uzveličati, i sam ćeš biti blagoslov. Blagoslivljat će one koji te blagoslivljali budu, koji te budu kleli, njih će proklinjati; sva plemena na zemlji tobom će se blagoslivljati." (Postanak 12, 1-3).

- Ova tradicija imala je ključni utjecaj ne samo na razvitka i održavanje židovske svijesti, nego također na mnogo kasnije kršćanske vizije, koje su preuzeli velik dio njezinih sadržaja (što ćemo imati priliku vidjeti u prikazu srednjovjekovnih etnogenetskih shema).
- Ali u starom zavjetu ima nekoliko migracijskih predaja. Prva disperzija Noinih sinova nakon Potopa prenosi sliku o općem raseljavanju naroda, iz središta na Bliskom istoku (s brda Ararata). Osim toga, ta je disperzija također povezana s prvim savezom Boga s ljudima općenito, simboliziranim dugom poslijepotopnim periodom.
- Iduća presudna migracija je put Abrama (poslije Abrahama), najprije sa ocem i braćom iz Ura haldejskog, u zemlju Haran, na granici Kanaana, i zatim dalje u Kanaan (s jednom epizodom u Egiptu). Njegov rodni grad Ur danas se najčešće poistovjećuje s drevnim gradom u Sumeru, iako treba reći da je bilo i drugih teza (moguće veze s Urkešom u podnožju Taurskoga gorja, s Urartom, itd.).
- Bilo kako bilo, Abramova migracija je važna, jer on kreće na put sukladno Božjoj volji, i napokon u Kanaanu sklapa drugi savez s Bogom, koji će postati presudan. Tada on mijenja i svoje ime u Abraham i najjavljeno je da će njegov rod biti vrlo brojan, i Bog, prema Knjizi Postanka, daje mu Kanaan kao obećanu zemlju.

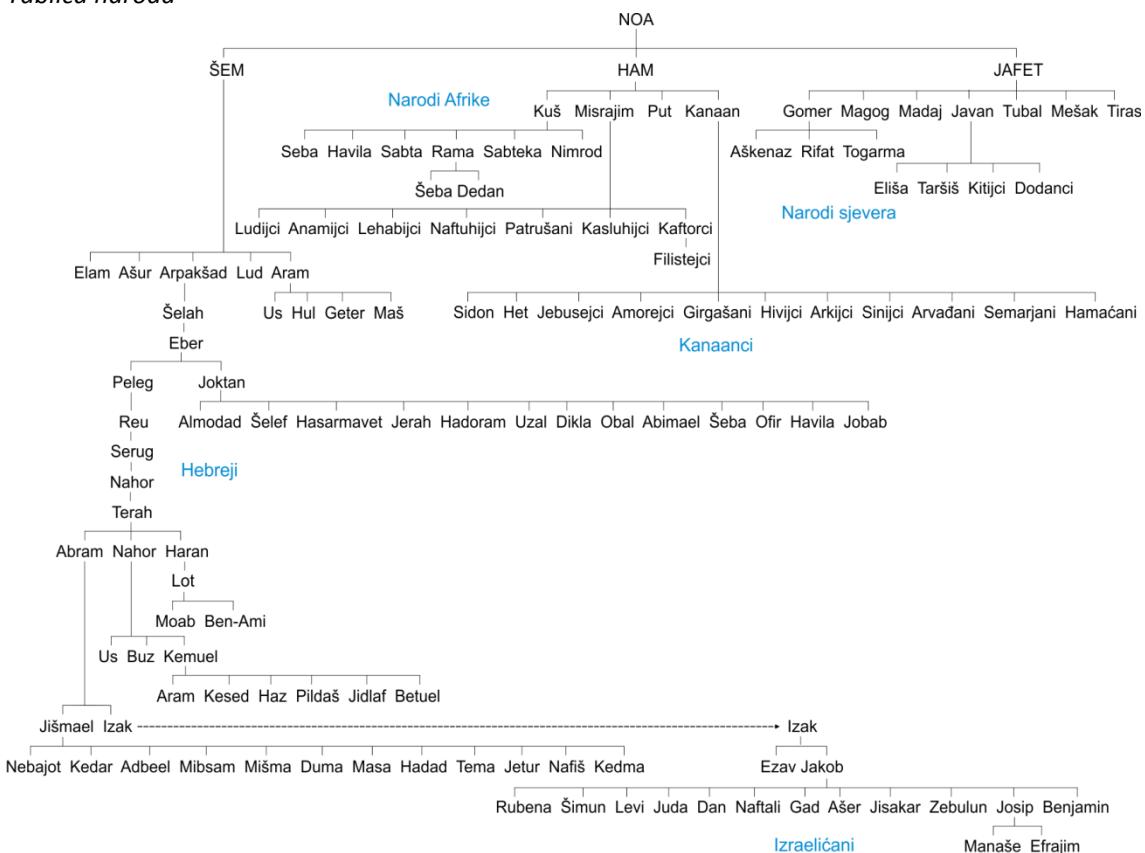

Uobičajeni prikaz Abrahamovih putovanja od Ura preko Harana u obećanu zemlju, Kanaan, poslije u Egipt i onda natrag u Kanaan.

- Biblijski stručnjaci dugo su raspravljali o mogućem datiranju Abrahamova puta, i donedavno prevladavalo je mišljenje da bi povjesni kontekst mogao biti kraj trećega tisućljeća pr. Kr., tj. srednjobrončano doba.
- Danas to datiranje ne prihvataju svi stručnjaci, a neki čak smatraju da je predaja o Abrahamu nastala razmjerno kasno (tek u 8.-7. stoljeću pr. Kr.). Dakako, iako nema razloga posumnjati u korijene abrahamističke tradicije, nije sporno da su se u opis ušli sadržaji iz različitih epoha, što otežava datiranje.

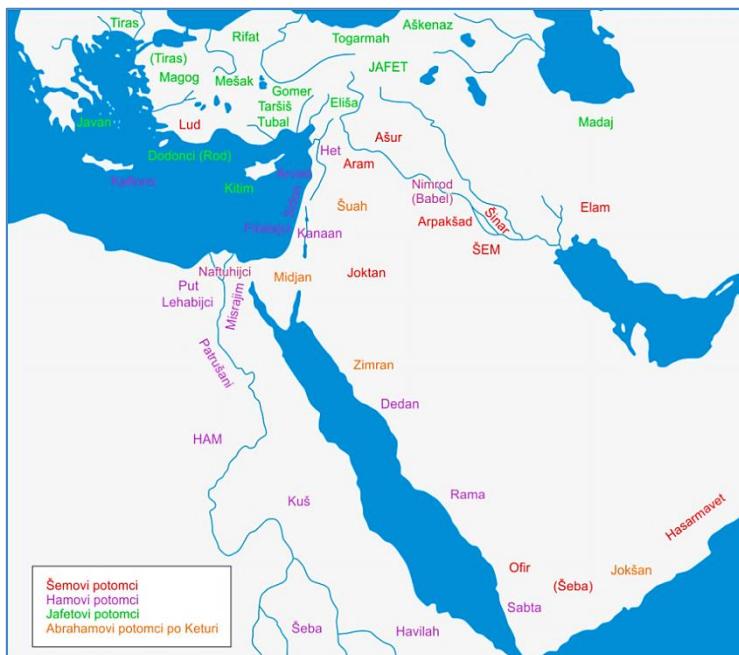
- U Starom zavjetu Abraham je opisan i kao Amorejac i kao Hebrej. Prema Tablici naroda, potonje bi se odnosilo na njegovo podrijetlo od Ebera, praoca Hebreja.
  - Hebreji su šira kategorija – i prema Tablici naroda, u značenju potomaka Ebera, uključuju također narode Južne Arabije, koji su nastali od Eberova sina Joktana, i isto tako potomke Abrahamova nećaka Lota, Moapljane i Amonce.
  - Bilo je također pokušaja da se Hebreji povežu s tzv. "Hapirima", raznovrsnim nomadima, koji su bili i napadači i plaćenici, pa i najamnici u 14. st. pri. Kr. (spomenuti u arhivu iz Amarne faraona Ehnatona, akad. *ha biru*, egip. *pr.w*).
  - Osim toga, prema jednoj etimološkoj tezi, ime "Hebrej" znači "prijelaznik preko rijeke" (što je zanimljivo također u odnosu na Wolframove gotske teze).
  - Iduće migracijske predaje odnose se već na Izraeliće, tj. na "djecu Izraela", na potomke Abrahamova unuka Jakova, koji je nakon "hrvanja s anđelom" dobio ime Izrael, יִשְׂרָאֵל Jisrā'el (postoje tumačenje da riječ znači "ustrajati s Bogom").
  - Migracijska shema se dalje nastavlja, preko boravka Jakobovih sinova u Egiptu, u "izlasku" pod vodstvom Mojsije i u ponovnom osvajanju "obećane zemlje".

Tablica naroda

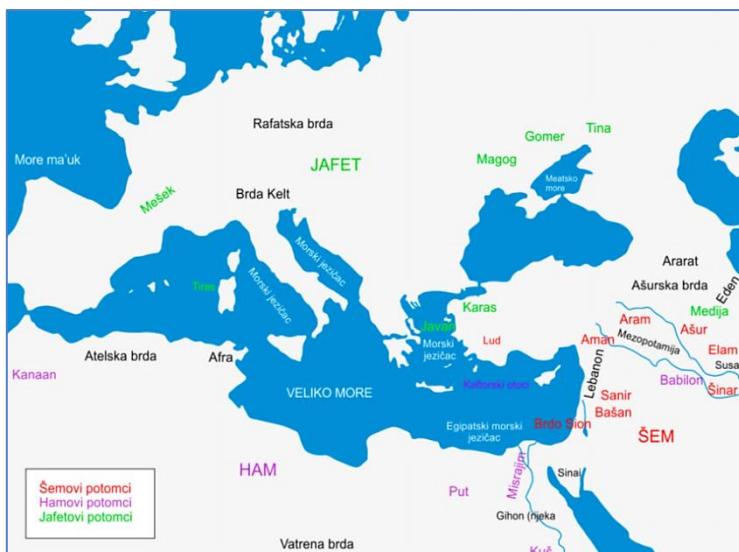

- I tu treba naglasiti i ključnu komponentu: izlazak iz Egipta bio je temelj zacijelo najvažnije svetkovine u židovskoj tradiciji, *pashe*, koja je – među inim – iz stoljeća u stoljeće potvrđivala židovski identitet sve do danas (tj. židovska tradicija nastavlja prijašnju izraelitsku, odnosno hebrejsku).
  - Osim toga vjerovanje u osobit odnos s Bogom kao "izabrani narod", i prvi zakon u oblik 10 božjih zapovjedi, te zapisana predaja o lutanju u pustinji i osvajanju Kanaana, učvrstili su "jezgru tradicije" među Židovima.

- Međutim migracijska etnogeneza nije stala poslije osvajanje Kanaana – izraelska i židovska povijest poslije će doživjeti i babilonska izgnanstva, a napokon i novu epohu raspršenosti (dijasporu) nakon što su Rimljani razorili jeruzalemski hram u 1. stoljeću n.e.
- Pa ipak, bitne etnogenetske komponente zabilježene su u zadnjem dijelu Knjige postanka i u Knjizi Izlaska.
- U pogledu Tablice naroda, treba reći da je i ona – već u starom vijeku – doživjela razne preinake, ovisno o razvitučku spoznaju o svijetu.

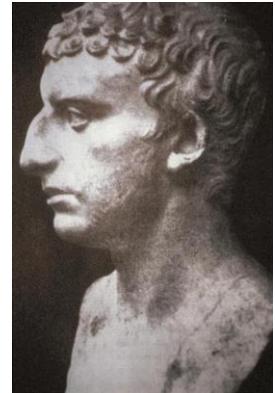
Prostorna rekonstrukcija hebrejsko-izraelske Tablice naroda, najkasnije do 6. st. pr. Kr.

Rekonstrukcija Tablice naroda, oko 2. st. pr. Kr., u Knjizi jubileja. Na židovske tradicije utjecala su u to vrijeme helenistička shvaćanja o zemljopisu i o narodima svijeta.

- Zatim u 1. st. n.e., Josef Ben Matijahu (37–100 n.e.), poznatiji kao Josip Flavije (Titus Flavius Josephus), predstavio je rimskim čitateljima hebrejsko-židovsko gledište o nastanku naroda svijeta.
- U svojim *Židovskim starinama* (= lat. *Antiquitates Judaicae*), Josip je tvrdio da su se Noini sinovi, Šem, Jafet i Ham, rodili stotinu godina prije Potopa.

- Jafetovi sinovi, prema tom obrazloženju, naselili su područje oko Taurusa i brda Amana, i svu Europu od rijeke Tanais (Don) na istoka do Gadira (lat. Gades) na jugu Hispanije.
- Josip je poistovjetio Jafetova sina Gomera s Galačanima, odnosno Galima, zatim Magoga sa Skitima, Madaja s Medijcima, Javana s Grcima (što nije nikada bilo sporno), Tubala s Iberima, Mešaka s Kapadokijcima i Tirasa s Tračanima.
- Što se tiče iduće Jafetove generacije: 1) od Gomerovih sinova, Josip je Aškenaza povezao s narodom "koje Grci nazivaju Regijcima" (zaciјelo "kraljevskim Sarmatima"), Rifata s Rifjcima "koji se danas zovu Paflagonci" i Togarmu s Frigjcima; 2) od Javanovih sinova, Elisa bio bi predak "Elisejaca", tj. Eoljana, Taršiš Tarsijaca i od Kitima nastao bi narod Cipra.
- Potomke Hama, Josip je smjestio dalje od Sirije i Amana (Lebanonskog brda), te u Etiopiji – djecu Kuša; u Egiptu – djecu Misrajima; u Libiji – djecu Puta, i "u Judeji" – Hamova sina Kanaana. Nimrod, sin Kuša, tobože se vratio i utemeljio Babilon. Jedan ogranač Misrajimove loze, Filistim, naselio je zemlju, "koju Grci nazivaju Palestinom".
- Petorica Šemovih sinova naselila su zemlju "od Eufrata do Indijskoga oceanu", i na tom prostoru Josip kaže da su od Elama nastali Elamljani "preci Perzijaca", da je Ašur živio u Ninivi i od njega su nastali Asirci, dok je pak Arpakšad bio predak Haldejaca. Od petog sina Luda nastali su Lidijci, i od šestoga, Arama, nastali su Aramejci, "koje Grci nazivaju Siriјcima", i od Luda su nastali Lidijci.
- Svakako je zanimljivo uvrstavanje naroda koji zaciјelo nisi bili Semiti (u smislu jezične pripadnosti), konkretno Elamljane i Lidijke, u rodoslovno stablo Šema.
- Josip izričito kaže da je Arpakšadov unuk Eber (Heber) bio praotac Hebreja.
- U nastavku, Josip iznosi na latinskom jeziku priču o Abrahamu, i zanimljivo je da se pozvao na jedan komentar babilonskog svećenika Berosa (3 st. pr. Kr.) da bi utvrdio povijesnu istinost Abrahama.
- Naime, prema Josipu, Beros je spomenuo Abrahama – iako ne poimenice – kada je zapisao da je 10. naraštaju poslije Potopa među Haldejcima živio pravedan i velik čovjek, vješt u nebeskim znanostima.
- Josip je sažeо Abrahamovu povijest – i njegovo nasljedstvo. Pritom je spomenuo da su potomci Abrahamova sina Išmaela (od majke Hagare) naselili području od Eufrata do Crvenoga more, "u zemlji koja se naziva Nabatenija", i da su od njih nastali arapskih naroda.
- Razumije se, Izraeličani su potomci Abrahamova sina Izaka, koga je rodila Sara, (tj. točnije od Jakova, Abrahamova unuka preko Izaka), dok su pak djeca rođena od Abahamove žene Kture naselila područja u zemlji "Troglodytis" i u Sretnoj Arabiji (Arabia Felix), sve do Crvenoga more.
- Dva stoljeća nakon Josipa Flavije, u već kršćanskom kulturnom okviru, Euzebij Cezarejski (263–339 n.e.), biskup Cezareje na obali Palestine, osvrnuo se na iste teme u svom Kronikonu. No Euzebij je iznosio tek svoje viđenje vremenovanja, i nije ulazio u detalje. Primjerice, ustvrdio je da se starozavjetni Potop morao dogoditi 1200 prije Ogigovog potopa i 250 godina prije Deukalionovoga.
- Međutim, i Euzebij je povezao Elama s Perzijcima, Arpakšada s Haldejcima, Luda s Lidijcima i Ebera s Hebrjima.

Josip Flavije

Srednji vijek

- Modeli o podrijetlu naroda koji su postojali na kraju staroga vijeka nastavili su se tijekom europskog sredovjekovlja, pod utjecajem dviju ključnih ideooloških i/ili kulturnih i političkih odrednica.
- Prvo, europski srednji vijek je epoha uspona kršćanstva, i biblijska tumačenja su sve to vrijeme bila osnovna polazišta.
- Drugo, od kasne antike, kao i poslije sloma Rimskoga carstva, zamisao o carstvu kao i rimske ili rimsко-grčke tradicije nadopunjavale su biblijska tumačenja.

- Stoga su i Tablica naroda i rimski trojanski mit doživjeli nove razrade tijekom srednjovjekovlja.
- Dakako, za kasnu antiku i srednji vijek tipično je da se dotad "nepoznati" narodi pojavljuje na povjesnoj pozornici.
- I trebalo je objasniti podrijetlo tih "novih naroda" da bi ih se shvatilo i integrirali u opći svjetonazor.
- Kelti ili Gali, primjerice, dobivali su rodoslovla još u antičkom razdoblju – i to uglavnom iz grčko-rimskog mitoslogije, ali u 4. stoljeću n.e. Amijan Marcellin (325–391) spomenuo je i "trojansku vezu" za taj narod.
- Prema Amijanu, neki kažu da su Kelti (tj. Druidi) indigeni u svojoj zemlji, dok drugi tvrde da su podrijetlom Dorani, koji su slijedili Herakla, a treći da su se nakon pada Troje neki Trojanci, u bjegu pred Grcima, raspršili po svemu svijetu i naselili također galsko područje, koje prije nije imalo stanovnike (XV, 1-6).
- Doduše, Kelti su ipak odavno bili poznati antičkom svijetu – što se nije moglo reći za druge narode, koji su se pojavili na kraju antike.
- Primjerice, Amijan je naznačio problem utvrđivanja podrijetla Hunu, jer oni žive u kolima i stalno se kreću, pa: "nitko od njih, ako ga se pita, ne može odgovoriti odatle potječe, jer je začet na jednom mjestu, rođen na drugom mnogo dalje i odgojen još dalje" (... nullusque apud eos interrogatus respondere, unde oritur, potest, alibi conceptus, natusque procul, et longius educatus, XXXI, 10).
- Huni su barem na prijelazu u srednji vijek bili narod nejasna podrijetla, i to je značilo da su bili ujedno i vrlo opasan narod, jer nisu ulazili u postojeće modele svijeta.

Goti – i model *Origo gentis* (Kasiodor, Jordanes)

- I to će se donekle odnositi na Gote, premda ih je sv. Ambrozije (337–397), još 378. pokušavao poistovjetiti s Jafetovim sinom Magogom.
- Sv. Jeronim (347–420) odbio je mogućnost takve identifikacije Gota, i umjesto toga ih povezao s nekadašnjim Getima, drevnim narodom među Tračanima, koji je doživio svoj uspon u 3. stoljeću pr. Kr.
- Ta identifikacija stekla je više pobornika, sve do kraja srednjovjekovlja.
- Goti su na stanovit način postali odličenja novih naroda, koji su se pojavili u srednjem vijeku, i upravo su na njihovom primjeru izrađene i prve "etničke povijesti", prema shemi *Origo gentis*, "podrijetlo naroda".

Kasiodor, naslovica djela *Gesta Theodorici*, Fulda, 1176.

- Najstariji takav tekst sastavio je Kasiodor (Favius Magnus Aurelius Cassiodor Senator, 490–585), koji je već oko 519. isticao važnost Gota u svojoj Kronici.
- Vjerojatno oko 523. (nakon smjene Boecija), Kasiodor je stekao visok položaj na dvoru ostrogotskoga kralja Teodorika (vl. 471–526), i zadržao ga je i za vladavine Teodorikova nasljednika Atalarika (vl. 526–534).
- Za vrijeme Atalarika, po svoj prilici, sastavio je svoje najvažnije djelo, "Povijest Gota" (*Historia Gothorum*, ili alt. *Historica Gethica*), koje nažalost nije očuvano u izvorniku, nego samo u sažetku koji je oko 551. n.e. u Carigradu sastavio istočnorimski činovnik Jordanes.
- Jordanes je navodno sastavio svoj sažetak za svega tri dana – no taj njegov rad, poznat pod naslovom *De origine actibusque Getarum*, ili skraćeno kao *Getica*, zacijelo je uključivao dodatne informacije.

- Naime Jordanes je imao i osobnu povijest dodira s Gotima, jer je bio podrijetlom iz alanske obitelji koja je imala veze s gotskim kraljevskim rodom (Jordanes kaže da je i sam bio tajnik Guntigisu, iz roda Amala).
- Glavni detalji priče o Gotima, prema Jordanesu i Kasiodoru, mogli bi se ukratko sažeti ovako:
  - Goti su nastali u zemlji Skandza (Scandza), "tvornici plemena ili maternici naroda". Ali Skandza, prema Jordanesu, nije bila gostoljubiva ni za ljudi ni za životinje: nije bilo meda ni sunčane svjetlosti i ljudi su živjeli kao zvijeri u spiljama, hraneći se mesom i jajima, bez žitarica.
  - I onda su iz Skandze, Goti migrirali odavno pod kraljem Berikom. Čim su se iskrcali na europsko kopno... dali su ime zemlji... zvali su je Gothiscanzia. Odatle su krenuli prema naselju Ulmeruga... tada su pokorili svoje susjede Vandale i svojim pobjedama prisilili ih da se pridruže gotskom plemenu.
  - Nakon pet naraštaja u Gothiscanzi, kralj Filimer poveo je Gote u prikladnije stanište – u zemlju Oium u Skitiji. Na putu, *neki je most na rijeci puknuo pod gotskom vojskom i trajno ih podijelio u dva dijela*: zaostali Goti nestali su bez traga, pa je tako jedna neprobojna barijera odvojila skitske Gote od skandzijskog zaleđa.
  - Zatim negdje do sredine 4. st. n.e. Goti u središtu Skitije, odnosno Greutunzi ("žitelji stepa ili kamena"), oblikovali su svojevrsnu plemensku konfederaciju pod vlašću Ermanarika, dok su skupine na jugu, Tervinzi ("šumski narod") ili Vesi, oblikovali svoje zajednice uz dunavsku granicu s Rimskim carstvom.
  - Oko 375. slomila se Ermanarikova država, pod udarcima Huna, pa je veći dio Greuntunga ušao u hunski savez, dok su Tervinzi zatražili utočište u Rimskom carstvu, na području južno od Dunava (376).
  - Preseljenje na područje Carstvo, završit će sukobom s Rimljima, nakon što je glad prisilila Gote na pobunu, i napokon je u boju kod Adrianopola (378) poginuo rimski car Valens (vl. 364–378).
- Daljnji opisi povijesti Gota prate odlazak njihovog zapadnog ogranka, Tervinga ili Vesa, preko Balkana u Italiju, gdje će njihov kralj Alarik 410. n.e. osvojiti i opljačkati Rim.
- Slijedilo je povlačenje prvo u Akvitaniju i zatim u Hispaniju, gdje će zapadni Goti napokon preuzeti etnonim "Vizigoti".
- Za to vrijeme Istočni Goti ili Greutungi – poslije poznati kao Ostrogoti, prodirali su s Istoka, najprije u sklopu hunske akcije i zatim samostalno (nakon nedavske bitke 454. godine u kojem su germanski podanici Huni, pod vodstvom Gepida, porazili Atiline sinove).
- Najslavniji ostrogotski vođa, Teodorik, rodio se malo poslije osamostaljivanja istočnih Gota od Huni – i upravo će on (prvo uz bizantsku podršku) poraziti Odoakrove Germane i preuzeti vlast u Italiji (do 493. godine).

Britanija i Francija (Gildas i Grgur iz Toursa)

- U 6. st. nastala su i dva druga dijela, koja djelomično – iako ne u smislu *Origo gentis* – govore o "novim narodima".
- Prvo treba spomenuti rad "O slomu i osvajanju Britanije" (lat. *De Excidio et Conquestu Britanniae*) britskoga redovnika Gildasa (500–570).
- Gildas nije nam dao podroban opis nastanka naroda Britanije, ali je spomenuo njezinu etničku raznolikost, koju čine Briti, ostaci Rimljana, Škoti i Picti. Njegovo djelo govori o vremenu kada su Rimljani već napustili Britaniju, i kada više nisu mogli pomoći Britima u borbi protiv škotskih i piktskih napada.
- Prema Gildasu, Britanija je prekrasan otok, ali je narod zao i vladari su tirani, i čim su rimske legije zauvijek otišle, Picti i Škoti, "kao crvi u popodnevnoj žegi izišli su iz svojih rupa", i pojačali napade na Brite. I to je navela jednog britskog vođu, Vortigerna, da pozove u zemlju Saksonce (Sase):

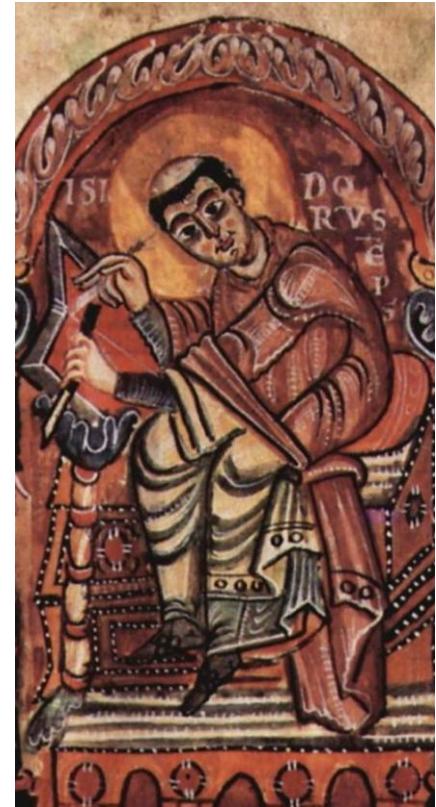
I onda svi savjetnici, zajedno s ponosnim tiraninom, bili su toliko osligepljeni da su, da bi zaštitili svoju zemlju, zapečatili njezinu propast pozivajući među sebe, divlje i bezbožne Saksonce, rasu mrsku Bogu i ljudima, kao vukove u ovčji tor, da bi odbili napast sjevernih naroda.

Dum omnes consiliarii una cum superbo tyranno caecantur, adinuenintes tale praesidium, immo excidium patriae ut ferocissimi illi nefandi nominis saxones deo hominibusque inuisi, quasi in caulas lupi, in insulam ad retundendas aquilonales gentes intromitterentur.

- Gildas je spomenuo i pobjedu koju je nad germanskim napadačima izvojevaо Aurelije Aurelijan, "skromni čovjek koji je bio jedini preostali od rimskoga roda". I upravo će taj vojskovođa poslije biti identificiran s mitskim Arturom, koji je imao osobitu ulogu u izrađivanju britske etničke svijesti.
- No žestoka kritičnost Gildasa prema Britima nestat će u kasnijim radovima.
- Zatim u zadnjem dijelu 6. stoljeća, nastala je i prva povijest Franaka, *Historia francorum*, iz pera sv. Grgura iz Toursa (538–594),
- Grgurova povijest počinje vrlo tipično, s opisima iz Biblije i komentarom o Noinim sinovima. U tom sklopu, zanimljiva je njegova opaska da je Hamov sin Kuš prvi izumio magiju i idolatriju, podučen vragom, i da je poslije otisao u Perziju, gdje su ga Perzijci nazvali Zorošter...
- Inače, kao što ni Gildas nije opisao podrijetlo Brita, ni Grgur zapravo nije ušao u detalje oko nastanku svoga naroda (ni u odnosu na Tablicu naroda).
- Ali ipak, zapisao je da: "Mnogi kažu da su [Franci] došli iz Panonije i da su svi prvo živjeli na obali Rajne, te da su zatim prešli Rajnu i ušli u Turingiju i među selima i gradovima imovali dugokose kraljeve da prvi vladaju nad njima..."
- Međutim, Grgurova povijest je važna i u drugom pogledu. Naime, Grgur opisuje put Franaka u kršćanski svijet, tj. povijest do pokrštenja kralja Klodviga (datum tog događaja različito se tumači: 496., 498. ili 506. godine)
- I zapravo taj *ulazak u kršćansku zajednicu* naroda, prema srednjovjekovnom shvaćanju, ujedno je i ključni proces u etnogenezi.

Izidor Sevilski

- Nema dvojbe da je jedan od najvažnijih osoba u oblikovanju srednjovjekovnih shvaćanja o svijetu bio sv. Izidor Sevilski (560–636).
- Izidor se rodio u Kartageni, u Vizigotskom (hispanskom) kraljevstvu, i 587., još dok je bio mladić, doživio je prelazak Vizigota s arianstva na katoličanstvo, za vladavine kralja Rekareda (586–601).
- Taj događaj vjerojatno je utjecalo na njegovo vrlo pozitivno ocjenjivanje vrednosti Gota u svjetskoj povijesti.
- Izidor je svakako najpoznatiji po svom djelu "Etimologije" (*Etymologiae*) ili "Podrijetla" (*Origines*) u kojem je sažeо sve postojeće znanje svoga doba. No osim toga napisao je povijest gotskih, vandalskih i svevskih kraljeva (*Historia de regibus Gothorum, Vandalarum et Suevorum*), opću kroniku svijeta, i različite teološke, astronomске i prirodoslovne traktate.
- Knjiga IX Izidorovih "Etimologija" za nas je zacijelo najzanimljivija, jer u njoj on opisuje podrijetlo jezika i naroda (kao i podrijetla kraljevstava, vojske, građanstva, itd.).
- U opisu nastanka jezika, Izidor polazi od starozavjetne priče o babilonskom tornju, te zaključuje da su različiti jezici nastali nakon rušenja tornja – ali da je prije toga, odnosno prije Potopa, postojao sam jedan jezik.
- Međutim, on specificira da je taj jezik – bio hebrejski!
- Izidor zatim tvrdi da postoje samo tri sveta jezika – hebrejski, latinski i grčki, jer su to bili jezici na kojima je Pilat dao napisati naslov koji je bio prikovan na križu iznad Isusove glave.

Izidor Sevilski, u rukopisa iz 10. stoljeća u samostanu Einsiedeln u Švicarskoj.

- Poslije se Izidor upušta u lingvistiku, te opisuje razlike u grčkom jeziku: koine, pa atički, jonski i eolski, kao i u latinskom: "drevni" jezik, "latinski" (u užem smislu), "rimski" i "mješovit" jezik.
- "Drevni" jezik, prema njemu, rabio se u Italiji u doba Junone i Saturna, "latinski" se govorio za vladavine Latina i etruščanskih kraljeva (i na njemu su napisani zakoni 12 pločica), "rimski" je bio jezik rimskih oratora i pjesnika, a "mješovit" jezik počeo se koristiti nakon pada Carstva, kad su barbari prodrli na rimsko područje.
- Zanimljiva je opaska da svi istočni jezici, poput hebrejskoga i sirijskoga, imaju grlene glasove, da svi sredozemni jezici, poput grčkoga i "aziskog", imaju nepčane glasove, i da svi zapadni kezici, poput italskoga i hispanskog, imaju zubne glasove.
- Prelazeći zatim na komparativnu lingvistiku, Izidor zaključuje da su sirijski i haldejski (jezik Abrahama) najbliži hebrejskomu.
- Slijedi komentar o jeziku na kojem je Bog prvi put izgovorio "fiat lux", pri čemu Izidor zaključuje da je to bilo još prije nego što su uopće postojali jezici, ali da je Božji jezik bio takav koji bi bio svim ljudima razumljiv.
- Nadalje, Izidor ocjenjuje komentar sv. Pavla o ljudskim i "anđeoskim jezicima" (1 Kor 13,1) kao stilističko pretjerivanje (*hoc per exaggerationem dicitur*), dok pak o budućnosti jezika prihvata Pavlove riječi da će na samom kraju vremena jezik i jezici prestati postojati (1 Kor 13, 8).
- Dakako, najzanimljivija za nas je Izidorova tvrdnja da su prvo nastali jezici, i tek zatim narodi, jer su narodi nastali od jezika, i ne jezici od naroda: *qui ex linguis gentes, non ex gentibus linguae exortae sunt.*
- I s tom konstatacijom, Izidor prelazi na raspravu o narodima.
- Prvo on definira narod kao mnoštvo nastalo od prvonačelnog rođenja, koje je osobito prema svakom drugom takvom skupu, kao što su Grci osobiti od Azijaca.
- Naglasak je u njegovom opisu na rođenje, na *gens*, koji odgovara njegovom shvaćanju naroda: *Gens est multitudo ab uno principio orta, sive ab alia natione secundum propriam collectionem distincta, ut Graecia, Asiae.*
- Slijedi opis nastanka naroda svijeta – i tu Izidor prati klasičnu Tablicu naroda, ali dodajući i vlastita objašnjenja.
- Ne ulazeći u sve detalje, možemo spomenuti neke zanimljivosti:
  - Izidor prihvata prijašnju tezu da su od Šemova sina Elama nastali Elamljani, koji su "prvi Perzijci", te da je Heber, unuk Šemova sina Arpakšada, bio rodonačelnik Hebreja.
  - Od Išmaela su navodno potekli Saraceni, jer je njihova ime korumpirano od imena Sare i Agarene (tj. Hagare).
  - U opisu Hamovih sinova, Izidor ne iznosi nešto osobito, i isto tako za većinu Jafetovih sinova prihvata tumačenja, koja su već postojala – ali kada je riječ o Magogu, tu on kaže da je on praotac i Skita i Gota.
- Poslije, kada Izidor razmatra podrijetlo raznih etnonima, ponovno će istaknuti da su Goti podrijetlom od Magoga sina Jafeta, zbog sličnosti zadnjeg sloga u imenu. Ali on dodaje da je ime takvo jer je prije bilo magis Getas, tj. "snažni Goti", jer su oni jak narod, s moćnim tijelom i strašnim oružjem (*Gothi a Magog filio Iaphet nominati putantur, de similitudine ultimae syllabae, quos veteres magis Getas quam Gothos vocaverunt; gens fortis et potentissima, corporum mole ardua, armorum genere terribilis.*).
- Izidor, u nastavku, tumači značenje inih etnonima. Primjerice, Gepidi (Gipedes) se tako zovu, jer su više pješaci nego konjanici... Alani su nazvani po rijeci "Lanus" dalje od Dunava, Alamanni isto tako prema rijeci "Lemannum"... Langobardi su tako nazvani "po dugim neobrijanim bradama"... Vandali su dobili ime po potoku Vindilicus na kraju Galije, Burgundi po gradu "burgos" na rimskom području... Sasi se tako zovu, "jer su tvrdi", Franci su nazvani po svom vojvodi, itd.
- Izidor navodi nekoliko desetaka takvih objašnjenja za etnonima, od kojih treba još spomenuti komentar da su Britima (Britoncima) ime dali Latini, jer su glupi (*quod bruti sint*).

- Izidorove "Etimologije", dakako, sadrže poprilično mnogo kurioznih tumačenja, ali svjedno je njihov utjecaj bio vrlo jak do kraja srednjeg vijeka. I od svih gore navedenih primjera, *čini se da je najinventivnija bila Izidorova tvrdnja da narodi nastaju iz jezika i ne obratno*.
- Što se tiče djela *Historia de regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum*, treba reći da nećemo u toj kratkoj povijesti naći neke dodatne informacije u odnosu na Kasiodorovu ili Jordanesovu povijest Gota. Uglavnom se sažima politička povijest Vizigota (odnosno njihovih prethodnika) do Izidorova vremena (komentari o Vandalima i Suevima su vrlo kratki)
- Ipak, Izidorova povijest pomogla je u izgradnji vrlo pozitivne slike o Gotima, s kojima je on povezivao uspjeh Španjolske.

Origo Gentis Langobardorum

- Riječ je o vrlo kratkom spisu, nastalom vjerojatno za vrijeme langobardskog kralja Rotarija (626–652).
- Na kraju 8. stoljeću, Pavao Đakon (720–799) bitno će proširiti i razraditi ovu materiju, u svojoj povijesti Langobarda (*Historia Langobardorum*), no za nas je možda ovaj fragment zanimljiviji od Pavlova djela, jer najvjerojatnije odražava izvorne predaje o nastanku Langobarda.
- Prema sažetku: u početku su Langobardi živjeli na otoku Skandanu (*insula qui dicitur scadanan*) i tada su se zvali Winnili. Nad njima je vladala žena imenom Gambara, zajedno sa svojim sinovima Yborom i Agionom. Vladari Vandala, Ambri i Assi, tražili su danak od njih, što su Winnili odbili.
- Ambri i Assi su pošli Godanu (= Wotanu) i zatražili da im udijeli pobjedu, a on je rekao da će dati pobjedu onima koje prve ujutro ugleda.
- Istovremeno su Gambara i njezini sinovi pošli Godonovoј družici Freji i pitali je također za pobjedu, a ona im je rekla da neka žene Winnila vežu svoju kosu naprijed poput brade i pridruže se muškarcima u boju.
- Ujutro je Freja okrenula krevet svoga muža prema istoku, tako da je pri izlasku prvo ugledao žene Winnila – i tada je pitao: "Tko su te duge brade" (*Qui sunt isti longibarbae*). I Freja je odgovorila: "budući da si im dao ime, daj im i pobjedu", pa se od tada Winnili nazivaju Langobardima (*Ab illo tempore winnilis langobardi vocati sunt*).

Emil Doepler (1855–1922). Žena naroda Winnila s kosom povezanom nalik na brade (1905)

- Tekst nastavlja i kaže da su se Langobardi poslije preselili u zemlju Golaidam (možda na Odri), poslije u zemlje Aldonus, Anthaib (možda u Bavarskoj), i Bainab (ili Banthaib, možda Bohemija), te u Burgundaib ("zemlja Burgunda").
- Kada su Rugi bili poraženi u Donjoj Austriji, preuzeli su njihove zemlje (za vrijeme kraljeva Klafa, Tata, Waha i Waltarija), i zatim su se za vladavine kralja Audina proširili u Panoniju.
- Audinov sin Albuin preuzeo je vlast poslije oca; ubio je Kunimunda kralja Gepida (Gippidija) i uzeo njegovu kćer Rosamundu za ženu.
- Sve u svemu, Langobardi su živjeli u Panoniji 42 godine, i tada ih je Albuin poveo u Italiju.
- Tekst nastavlja s kratkim komentarima o idućim vladarima u Italiji, sve do Rotarija, koji je navodno slomio moć Rimljana i u boju ubio 8000 Rimljana

- Ukoliko je tekst doista nastao u vremenu Rotarija, kratki komentari o idućim vladarima, Aripertu i Grimoaldu, morali su biti ubačeni naknadno.
- Zanimljivo je da tekst nigdje ne spominje važne elemente koje je poslije istaknuo Pavao Đakon. Primjerice, nema spomina o odnosima s Avarima u Panoniji, koji su zacijelo utjecali na odluku o odlasku u Italiju, niti o sukobima s Bizantom. Isto tako, nije naznačena niti drama koja je nastala između Albuina i gepidske princeze Rosamunde, nakon što ju je Albuin (ili Alboin kod Pavla) prisilio da pije iz čaše napravljene iz lubanje njezinog ubijenog oca.

Historia ecclesiastica gentis Anglorum

- Rad po gornjim naslovom, koji je završio engleski monah Bēda Venerabilis (672 –735) negdje oko 731. n.e., ponovno ilustrira model koji je bio prisutan kod Grgura iz Toursa, tj. o vezi između kristijanizacije i afirmaciji naroda.
- Beda kaže da u njegovo vrijeme Britanski otok naseljavaju ovi narodi: Englezi (točnije Angli), Briti, Škoti, Piki i Latini.
- Briti su stigli kao prvi naseljenici, dok su Škoti naselili susjednu Irsku. I onda su Piki stigli "iz Skitije", i na poticaj Škota naselili sjeverni dio Britanije.
- Poslije su iz Irskog stigli također i Škoti, zatim Latini za vrijeme rimske osvajanja i napokon Englezi.
- Beda ponavlja više-manje iste podatke o dolasku Saksonaca/Engleza, koje je prije naveo Gildas... prva dvojica vođa bili su Hengist i Horsa, sinovi Vekte, sina Wodena, koji su stigli na poziv Vortigerna, ali su zatim počeli harati Britanijom, dok ih nije porazio Ambrozije Aurelije (= Aurelijan, u drugim izvorima).
- Međutim, u nastavku Beda priča kako se kršćanstvo postupno širilo među germanskim vladarima, pa i među Piktima i Škotima, dok se sav otok nije kristijanizirao, pa je na kraju 285 godina od dolaska prvih Germana u zemlji uspostavljen mir kao i jedinstvo s čitavom katoličkom crkvom.
- Beda primjećuje da se među Britima i dalje javlja otpor ("zbog urođene mržnje prema engleskoj naciji"), ali da taj otpor ne može više prevagnuti.
- Zapravo, u godini 731., Beda je bio optimističan u pogledu budućnosti Engleske, i doista u Engleskoj se dotad uspostavila stanovita ravnoteža i jezgra engleske "nacije" se oblikovala. Tek će vikingški napadi od kraja istoga stoljeća unijeti nove nemire i nestabilnosti.

Franački trojanski mit

- Vidjeli smo da Grgur iz Toursa nije osobito obrazložio podrijetlo Franaka, osim što je spomenuo da neki tvrde da im je podrijetlo bilo u Panoniji.
- Međutim, od sredine 7. i u 8. stoljeću, korak po koraku se razvijao trojanski mit o podrijetlu Franaka.
- U tzv. Fredegarovom ljetopisu kaže se sljedeće:

Prvi kralj Franaka bio je Prijam. Kada je Troju prijevarom uzeo Uliks, otišli su. Poslije im je vladar bio Frig... i od Francija (nasljednika Fige), Franci su dobili ime. Poslije, pod svojim vojvodama, uvijek su odbijali tuđe vladare...

I kada su vojvode nestali, Franci su opet izabrali kraljeve iz obitelji prijašnjih... Franci, marljivo tražeći dugokosoga kralja za sebe, kao što su to činili prije, iz loze Prijama, Friga i Francija, izabrali su Teudemera za kralja, sina Reihimera, koga su ubili Rimljani... I njegov sin Hlodion, najprikladniji čovjek iz svoga plemena, preuzeo je njegovo mjesto u kraljevstvu".
- Taj mit je oko 727. bio razrađen u djelu *Liber Historiae Francorum*, u kojem će se spomenuti Teudemera poistovjetiti s legendarnim Faramondom.
- Ukratko, prema ovoj verziji, poslije pada Troje 12.000 Franaka, pod vodstvom Prijama i Antenora, preselilo se do rijeke Don, gdje su na Azovskom moru osnovali grad Sikambriju. Poslije su krenuli u Panoniju. I zatim u samo dvije generacije (sic!) nakon pada Troje, odnosno u 4. stoljeću pr. Kr., ti Sikambri su stigli na Rajnu.
- Neovisno o povjesnoj neodrživosti ove kronologije, činjenica je da se jedan od franačkih naroda na Rajni zvao Sikambrima, i da se to ime rabili katkad kao uzvišeni naziv za sve Franke.

- Međutim, najvažniji element u franačkom trojanskom mitu je ideološki pokušaj da se preuzme rimska nasljeđe. Sasvim je jasno da se mit afirmirao usporedo s izgradnjom franačke moći i da je trebao potvrđivati pravo Franaka nad rimskom zemljom, koju su preuzimali.

Nennius

- Djelo *Historia Brittonia*, koje je vjerojatno bilo zapisano na početku 9. stoljeća, u uvodu pripisuje svoj sadržaj britskom (velškom) redovniku, po imenu Nennius (redigirao ga je, navodno, "pustinjak Marko, sveti biskup naroda").
- O samom Nenniusu postoje vrlo mutne informacije. Prema ljetopisu *Annales Cambriae* umro je 809. godine, no postoje i predaje po kojemu je živio još u 7. stoljeću. Bilo kako bilo, danas se smatra da je *Historia Brittonia* bila priređena između 828. i 830. godine za kralja sjevernovelške državice Gwynedd.
- Nennius, prihvatimo li tradicionalno gledište, uveo je nekoliko bitnih novina u tumačenju podrijetlo Brita i drugih europskih naroda.
- Prvo, nakon spomena šest doba svjetske prošlosti od Adama, predstavio je dvije verzije priče o trojanskom podrijetlu Brita, od Enejinog potomka Bruta:
  - Prema prvoj verziji, "konzul Brut" potekao je od Eneje i njegove žene Lavinije, preko njihova sina Silvija. Brut je osvojio Španjolsku i pretvorio je u rimsku pokrajinu i zatim je podredio otok Britaniju, pa su Briti nastali iz roda Bruta.
  - Prema drugoj verziji priče, Enejin sin Askanije užeо je ženu i kad je začela, Eneja je pozvao čarobnjaka da dozna bude li dijete muško ili žensko. Čarobnjak je rekao da će dijete biti muško, i da će biti najhrabriji od svih Italja i najomiljeniji među svim ljudima. Askanije je dao čarobnjaka ubiti – i žena mu je umrla nakon što mu je rodila sina komu je dala ime Brut. Poslije, u igri, Brut je ranio svog oca strelicom, i bio je prognan na tirenske otoke, navodno zato što je Eneja ubio Turna. Zatim je Brut stigao među Gale, gdje je podigao grad Turon, poslije Turn... i poslije mnogo vremena stigao je u Britaniju i naselio otok svojih potomaca.
- Prema Nenniusu, Briti su naselili Britaniju u trećem dobu svjetske povijesti (tj. u vremenu između Abrahama i Davida). Zatim "namanje 800 godina poslije" stigli su Picti, i "mnogo poslije" Škoti su se preselili iz Španjolske u Irsku.
- Nenniusov opis naseljavanja Škotske sadrži elemente iz irske tradicije o dolasku raznih doseljeničkih skupina u Irsku, ali ne spominje svih pet ili šest migracija o kojima govori, primjerice, "Knjiga o osvajanju Irske" (*Lebor Gabála Érenn*).
- Označio je samo četiri migracije: 1) "prvu" seobu koju je vodio "Partholomus" (ir. Partholón), 2) migraciju pod vodstvom Nimetha (ir. Nemed), 3) dolazak sinova "hispanskog vojnika", i 4) dolazak "Damhoctora" (Hoctora).
- U dalnjem komentaru, Nennius se poziva na povijest koju je doznao od "učenih Škota". I navodno, prema njihovoj prići, Irska je bila još nenaseljena pustinja u vrijeme kada su Djeca Izraela pošla preko Crvenoga mora. Među Egipćanima se tada nalazio plemeniti Skit, koji je bio prognan iz Skitije i koji se nije pridružio Egipćanima kada su krenuli za Izraeličenima. Nakon propasti njihove vojske u Crvenom moru, Egipćani su prognali Skita, koji je onda lutao četrdeset i dvije godine po Africi i Sredozemlja, dok se nije naselio u Španjolskoj. Tu mu se rod namnožio, i na kraju – 2002 godine nakon što su Egipćani propali u Crvenom moru – ti su ljudi pošli u Irsku, i u okrug Dalrieta (ir. Dál Riata ili Dál Riada, u Škotskoj), i to upravo u vrijeme kada je konzul Brut "vladao nad Rimljanim".
- Nennius je dodao da se taj dolazak Škota u Irsku dogodio u četvrtoj epohi svijeta (i vidjeli smo da je dolazak Brita i Picta datirao u trećoj epohi svijeta).
- Nakon komentara o Irskoj, Nennius je iznio ovakav rodoslov europskih naroda:
  - Prvi čovjek koji je stigao u Europu bio je Alan ("Alanus") iz roda Jafeta. Alan je imao tri sina: Hesitiona (Hisiciona), Armenona i Neguea. Hesition je imao četiri sina, Franka, Romana, Brita i Albana. Armenon je imao pet sinova: Gota, Valagota, Gebida, Burgunda i Langobarda, i Negue je imao tri sina, Vandala, Saksa i Boguara.
- I tako je od Alanova sina Hesitiona nastali Franci, Latini, Briti i Albani, od Armenona su nastali Goti, Valagoti (= Vizigoti), Gepidi, Burgundi i Langobardi, i od Neguea – Boguari, Vandali, Saksonci i Turinzi.

- Prema izvorniku (prema redakciji Theodorea Mommsena):

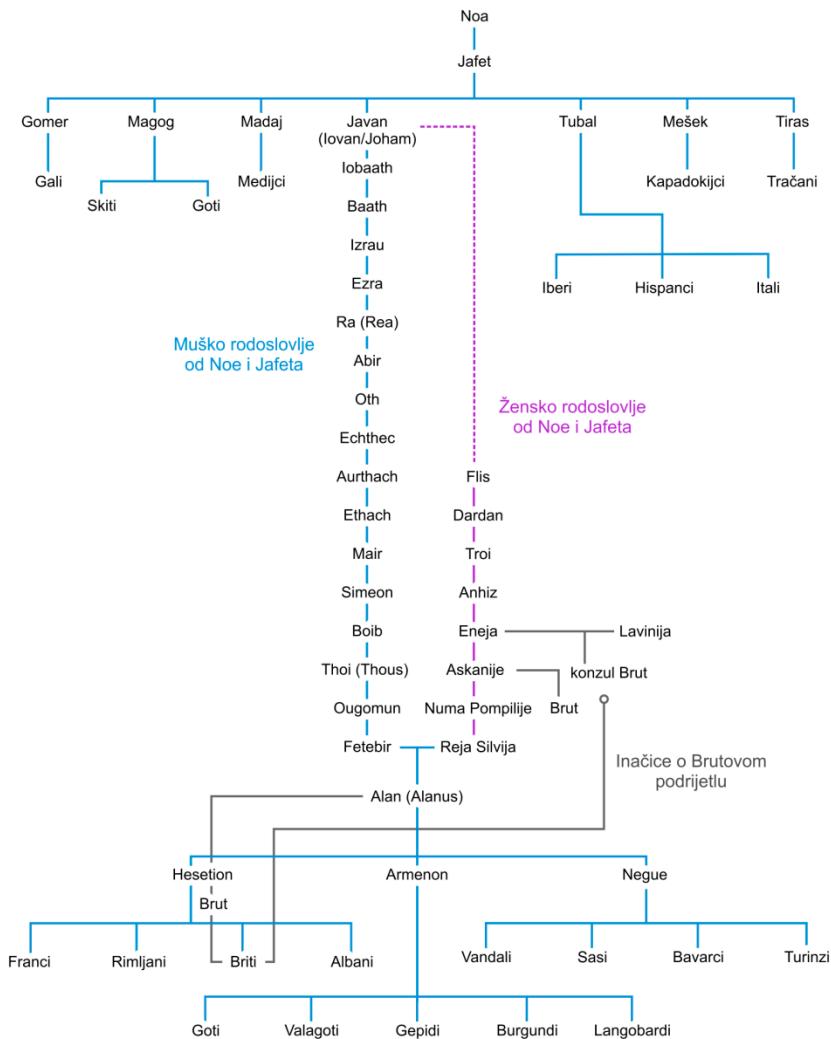
Primus homo venit ad Europam de genere Iafeth Alanus cum tribus filiis suis, quorum nomina sunt Hessitio, Armenon, Negue. Hessitio autem habuit filios quattuor: hi sunt Francus, Romanus, Britto, Albanus. Armenon autem habuit quinque filios: Gothus, Valagothus, Gebidus, Burgundus, Longobardus. Negue autem habuit tres filios: Vandalus, Saxo, Boguarus. ab Hisitione autem ortae sunt quattuor gentes Franci, Latini, Albani et Britti. ab Armenone autem quinque: Gothi, Valagothi, Gebidi, Burgundi, Longobardi. a Neguio vero quattuor Boguarii, Vandali, Saxones et Turingi.
- Smatra se da je Nennius, u imenu "Alanus" iskrivio oblik "Mannus", koji je još u 1. stoljeću n.e. zapisao Kornelije Tacit (56–117) u svojoj *Germaniji*.
- Naime, prema Tacitu, stare germanske pjesme slave zemaljskog boga Tuista, čiji je sin Man(nus) imao trojicu sinova od kojih potječu germanski narodi Ingveoni (uz Sjeverno more), Herminoni (Irminoni oko rijeke Labe) i Istveoni (uz Rajnu):

Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est, Tuistonem deum terra editum. Ei filium Mannum, originem gentis conditoremque, Manno tris filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Herminones, ceteri Istaevones vocentur (Germania, I,2).
- Podudarnosti postoje i u imenima sinova Alana/Mana: Hesition ili Hisicion = Istveon, Armenom = Herminon, i (uz malo veći pomak) Negue = Ingevon.
- No za razliku od Tacita, Nennius je uopće potomstvo Alana na glavne europske narode koje su mu bili poznati (ne samo na Germane), i kao kršćanski redovnik potrugao se da uklopi Alanovo rodoslovlje u Tablicu naroda.
- Stoga je Alanova podrijetlo prikazano od Adama do Jafeta (u skladu s biblijskom shemom), i zatim od Jafeta po ovakvom slijedu: Jafet > Iovan > Iobaath > Baath > Izrau > Ezra > Ra > Abir > Oth > Echthec > Aurthack > Ethach > Mair > Simeon > Boib > Thoi > Ougomun > Fetebir > Alanus.
- U traženju neke osnove za ova imena, koja nisu poznata iz drugih izvora, jedino je jasno da Iovan (ili u nekim vezijama Joham) odgovara Javanu iz starozavjetne Tablice naroda.
- No odmah nakon navođenja podrijetla Alana od Jafeta, Nennius ponavlja da je Brut bio sin Hisitiona i Alanov unuk, ali da je sam Alan bio sin Reje Silvije, koja je navodno bila praunuka Eneje!
- Najdalje, Nennius izvodi i to "žensko podrijetlo" Alana i Bruta od Jafeta, ovaj put prema slijedu: Jafet > Juvan (dakle, opet biblijski Javan) > Flis > Dardan > Troi > Anhiz > Eneja > Askanije > Numa Pompilije > Reja Silvija > Alan > Brut.
- Razumije se, Nenniusov rodoslov Reje Silvije – majke Romula i Rema – uopće ne odgovara rimskej legendi, u kojoj je Reja Silvija kći Numatora, kralja Alba Longe u 12. naraštaju poslije Silvija, sina Eneje i Lavinije. Nennius je umjesto Numatora postavio Numu Pompilija, tobožnjeg sina Enejinog sina Askanija, premda je u antičkim izvorima Numa bio drugi rimski kralj – poslije Romula!
- I odmah nakon što je ponudio svoje žensko rodoslovlje Alana i Bruta, od Jafeta do Reje Silvije, Nennius – ili sastavljač njegova djela – iznio je i vrlo tipičan opis rodoslovlja Jafetovih sedam sinova, očito prema tumačenjima Josipa Flavija i Izidora Sevilskoga: od Gomera su potekli Gali, od Magoga Skiti i Goti, od Madaja Mediji, od Javana Grci, od Tubala Iberi (Hiberei), Hispanci i Itali, od Mešaka Kapadokijci, od Tirasa Tračani.

Carl Larsson (1853–1919), "Sinova Mana" (drvorez, 1893).

Različita rodoslovja kod Nenniusa (shema sadrži i proturječja)

- U nastavku, *Historia Brittonia* više-manje slijedi historiografsku tradiciju od Gildasa do Bede, i spominje rimske osvajanje Britanije, pokrštenje Brita, napade Škota i Pikta, odlazak Rimljana iz Britanije i dolazak Germana.
- Spomenuto je i preseljavanje dijela Brita u Armoriku u sjevernoj Galiji, navodno za cara Maksima (= Magnus Maximus, 335–388). U jednoj verziji rukopisa, to je opisano ovako:

Sada, armorički Briti, koji žive preko mora, pošli su tamo u pohod s tiraninom Maksimom. Pošto nisu htjeli se vratiti, opustošili su zapadne dijelove Galije i ne ostavili na životu nikoga tko mokri uz zid. I uzevši njihove žene i kćeri za družice, svima su odrezali jezike, tako da nitko od njihovih nasljednika ne bi usvojio svoj materinski jezik. Zato ih mi nazivamo, na našem jeziku letewicion (= lledewigion), što znači polutihu, jer govore nejasno.
- Inače, Nennius daje donekle drukčiji naglasak od Gildasa u svom komentaru o odlasku Rimljana iz Britanije, i o dolasku Germana: Rimljani su otišli jer su Briti prezirali njihovu vlast i odbili im danak, a Horsa i Hengist stižu kao prognanici iz Germanije. Britski vladar Vortigern primi ih kao prijatelje i opskrbljuje odjećom i namirnicama, pod uvjetom da se bore protiv neprijatelja zemlje.
- Što se tiče podrijetla Horse i Hengista, i Nennius kaže da su potekli od Wodena (*Hors et Hengist... filii Guictglis, filii Guigta, filii Guechta, filii Woden...*), ali on nastavlja i Wodenovu lozu sve do Geta, "za koji kažu da je bio sin boga, ali ne svemoćnoga Boga i našega gospodina Isusa Krista".

- Vortigern, dakako, sve će se više nalaziti u položaju slabosti prema Saksoncima, i na to je – prema Nenniusu – nadodao grijeh kada je oženio vlastitu kćer i s njom dobio sina, zbog čega ga je osudio sav crkveni sinod.
- I zatim Nennius uvodi u svoju priču lik Ambrozija – uz jednu bitnu novinu.
- Ambrozije se pojavljuje kod Nennusa kao dječak koji predviđa sudbinsku borbu između crvenoga i bijelog zmaja:

Prvo je Vortigern – prema preporuci svojih 12 savjetnika htio sagraditi utvrdu u dalekoj pokrajini, kako bi se mogao zaštititi od opasnih ljudi koje je privatio. Ali gradnja nije uspjela. Materijal je svaki dan nestajao, pa su savjetnici rekli kralju da mora žrtvovati dječaka bez oca i poprskati tlo njegovom krvljom.

I našao se dječak, čija se majka zaklela da nikada nije općila s muškarcem. Dječak je rekao savjetnicima da će pod zemljom na kojoj kralj želi sagraditi svoju utvrdu naći jezerce, u jezercu dvije posude, u posudi šator i u šatoru dvije zmije, jednu bijelu i jednu crvenu. I našli su dvije usnule zmije, koje su se probudile i odmah se počele boriti međusobno. Dječak je onda rekao kralju da jezerce predstavlja svijet, da šator predstavlja njegovo kraljevstvo, da je crvena zmija kraljev zmaj, a bijela je zmaj naroda koji je već zauzeo velik dio Britanije. Dječak je predvidio da će ipak na kraju Briti protjerati Saksonce preko mora odakle su i došli.

Kralj je upitao dječaka kako se zove, i rekao je da se zove Ambrozije, i da mu je otac bio rimski konzul. Vortigern mu je onda predao grad (tj. mjesto utvrde), zajedno sa svim zapadnim pokrajinama Britanije.

- Ovaj opis već se uvelike razlikuje od prijašnjih spomena Ambrozija (Aurelijana) kod Gildasa ili Bede, i doista – Nennius nije izričito opisao Ambrozija kao vođu otpora protiv germanskih napadača.
- Tu borbu predvodit će prvo Vortigernov sin Vortimer, a poslije će je nastaviti Artur, ratni vođa (*Tunc Arthur pugnabat contra illos in illis diebus cum regibus Brittonum, sed ipse erat dux bellorum...*).
- Nennius nabraja 12 bitaka u kojima je Arthur porazio Saksonce, pa tako i veliku bitku kod brda Badon (*monte Badonis*), koju je Gildas svojedobno pripisao Ambroziju Aurelijanu.
- Međutim, Saksonci/Sasi su dovodili pojačanja iz prekomorja, i na kraju Nennius prelazi na kratke opise vladarskih loza i uspona germanskih kraljevstava.

I što sada reći općenito o Nenniusovoj povijesti?

- Kao prvo, autor ili redaktor teksta jako se potruđio da dokaže rimsко-trojansko podrijetlo Brita, i da to podrijetlo uklopi u biblijsku shemu Tablice naroda.
- Drugo, autor ili redaktor poznavao je antičke i ranosrednjovjekovne izvore, ali u nepotpunim preradama.
- U tom smislu, čini se da je polazio od tzv. "Franačke tablice naroda", tj. od jedne hipotetske genealogije, na temelju Tacitove podjele Manuovih sinova, za koju se smatra da je mogla nastati u Bizantu negdje oko 520. godine.
- Međutim, tipično je da *Historia Brittonia* sadrži više proturječja.
- S druge strane, Nennius ili redaktor teksta najvjerojatnije se oslonio i na velške i irske narodne predaje, i to zacijelo u opisu naseljavanja Irske, možda i u opisu prelaska Brita u Armoriku – i zacijelo u prikazu Artura kao vođe britskog otpora.
- Naime, ima razloga prepostaviti da je Artur bio poznat u britskim folkloru već u 6-7. stoljeću, iako je *Historia Brittonia* prvi povjesni tekst koji ga spominje.
- Napokon, *Historia Brittonia*, koliko god bila nesavršena u povjesnom smislu, svjedoči o jačanju britske ili velške svijesti, u doba kada je Britanija uvelike već pala pod vlast potomaka germanskih osvajača.

Galfrid iz Monmoutha i legenda o kralju Arturu

- Tri stoljeća nakon Nenniusa, u visokom srednjem vijeku, veliki klerik Galfrid iz Monmoutha (1100–1155) sastavio je svoju "Povijest kraljeva Britanije", *Historia regnum Britanniae*, u kojem je doradio i uvelike proširio Nenniusovu knjigu.
- Galfrid je, dakako, koristio i druge izvore: pozvao se izričito na "drevnu knjigu na bretonskom jeziku" i, kao i Nennius, uveo je motive iz narodnih pjesama i priča.

- *Historia regnum Britanniae* isto kreće od Eneje, tj. od njegova "praunuka" Bruta (tj. kod Galfrida Brut je unuk i ne Enejina sin Askanija), koji je u prognanstvo doveden do Britanije uz pomoć božice Dijane. Galfrid zatim govori o drevnim kraljevima Britanije, od Lokrina i Gwendolene (koja je tobože vladala u 11. st. pr. Kr.) do kraja Leara (u doba osnutka Rima), i sve dalje, povezujući svoju povijest sve više s nekim stvarnim povjesnim događajima.
- U vrijeme Marija – mitskog kraja Britanije u doba rimske vlasti – Picti su stigli u Britaniju "iz Skitije" (što odgovara Bedinom opisu). Picti su uzeli žene iz Irske, i u dalnjem slijedu postali su neprijatelji Brita.
- Napokon Galfrid opisuje Vortigernov poziv Sasima, dolazak Horse i Hengista, i sukob između Brita i germanskih došljaka, tj. između crvenoga i bijelog zmaja. I to će postati pozadina za razradu legende o Arturu, u kojoj će se pojaviti i tako znakovita ličnost poput čarobnjaka Merlina (prema velškom imenu Myrddin).

Crveni i bijeli zmaj

Slika iz kasnosrednjovjekovnog rukopisa Galfridove povijesti (desno).

Galfrid je preuzeo i Nenniusovu priču o dječaku Ambroziju, koji je otkrio Vortigernu tajnu o dvjema zmijama pod zemljom na mjestu gdje je kralj htio sagraditi svoju utvrdu, ali s tom razlikom da je dječak u njegovoj verziji bio mladi Merlin.

Smatra se da je Galfrid preinacio izvorno velško ime "Myrddin" u lat. "Merlinus" (Merlin), da bi izbjegnuo nezgodno konotacije izravne latinizacije, koja bi dala oblik "Mirdinus", ili još gore "Merdinus".

- Dakako, Galfrid ipak nije bio prvi autor koji je poslije Nenniusa opisao Artura i njegovu družinu. Artur i Myrddin spomenuti su također u tzv. "Crnoj knjizi iz Carmarthena" (*Llyfr du Caerfyrddin*), najstarijem sačuvanom djelu na velškom jeziku, koja sadrži pjesme nastale vjerojatno u 11. i 12. stoljeću (iako je knjiga bila zapisana tek oko 1250. godine).
- No Galfridov rad uvelike je popularizirao tu tematiku.
- Poslije su je pjesnici i trubaduri doradili i prenijeli diljem Europe – Chrétien de Troyes (1135–1185) dodao je motiv Svetoga grala, likove Percevala i Lancelota, te smjestio Artura u Kamelot; anglonormanski pjesnik Wace (1115–1183) razvio je ideju o okrugлом stolu, itd.
- Sve u svemu, arturijanska legenda postala je dijelom opće europske kulture, ali je imala i važnost za "nacionalne" identitete (u srednjovjekovnom smislu).
- Kao prvo, nema dvojbe da je poticala ponos Velšana i Kornvalaca, koji su se sve do početka 12. stoljeća često i dalje nazivali Britima (*Brythoniaid*).
- Štoviše, može se reći da je do sredine 13. stoljeća Wales bio u usponu, pa je stoga legenda o Artura mogla poticati osjećaj privrženosti domovini (sve do sloma na kraju 13. stoljeća kada je engleski kralj Eduard I. pokorio velške zemlje).
- Nadalje, za kontinentalne Brite, tj. Bretonce, arturijanski ciklus bio je ključan, jer su iz Nenniusove, Galfridove i inih knjiga mogli iščitavati vlastito podrijetlo.

- Spomenuli smo već kako je *Historia Brittonum* objasnila nastanak Bretanije.
- I prema Galfridu, rimske vladar Maksimijan (= Maksim) osvojio je Armoriku u Galiji (na kraju 4. stoljeća), te naumio je naseliti je iz Britanije.
- Za to je pozvao vođu Conana Meridiadoca (= Conanus Meridiadocus), rekavši mu: "Ovo će biti druga Britanija, i jednom kada pobijemo starosjedioce, naselit ćemo je svojim rodom". I Briti su navodno poubijali sve muškarce, sagradili gradove i dvrce i naselili Bretaniju svojim ljudima (*Historia regnum Britaniae* V: 12-139).
- Inače, Galfrid, za razliku od Nenniusa, ne spominje rezanje jezika žena. No i ta se tema održala u velškoj pjesmi *Breudwyd Maxen Wledig* (= san Magnusa Maksima), koja kaže da su braća Cynan ap Eudaf i Gadeon osvojili dio carstva (= Armoriku) i odrezali jezike domaćih žena koje su trebale postati supruge njihovih vojnika, da ne bi pokvarili britski jezik muškaraca.
- Cynan ap Eudaf odgovara Conanu Meridiadocu u Galfridovom djelu, i smatra se legendarnim utemeljiteljem Bretanije.
- Ali Bretonci su imali i vrlo blisku vezu s epilogom priče o Arturu. Galfrid kaže da Artur nije umro na bojištu, nego je bio poveden na čudesan otok Avalon da liječi svoje rane. I napokon, kad je britski otpor oslabio i neprijatelj je osvojio zemlju, posljednji potomak Bruta, kralj Cadwallader, povukao se u Bretaniju.
- Galfrid kaže da je kralj poslije naumio sa svojim ljudima opet zauzeti Britaniju, ali mu je anđeoski glas rekao da Bog više ne želi da Briti vladaju otokom, sve dok se Artur ne vrati.
- Glas mu je naredio da pođe u Rim do pape Sergija – i zatim je čuo obećanje da će jednom u budućnosti Briti opet zauzeti svoj otok. Pošao je u Rim, gdje je mu papa udijelio svetu potvrdu – i onda je umro, "u godini 689. od utjelovanje Gospodina".
- Prema obećanju danom Cadwalladeru, u Bretaniji, više nego u drugim britskim područjima, osobito se snažno izrazio *mythomoteur* o povratku Artura. Razlog zacijelo treba tražiti u pritiscima od strane susjednih država, koji su ugrožavali položaj bretonskih elita.
- U svakom slučaju, kako je svojedobno istaknuo talijanski pjesnik i profesor književnosti Arturo Graf (1848–1913), izreka *Arturum expectare*, bila je označena kao *speranza brettone* (tj. "bretonska nada") i jedno i drugo imalo je značenje "uzaludno očekivanje".
- No možda je znakovito da su Bretonci doprinjeli velik broj vojnika Normanima prilikom njihova osvajanja Engleske 1066. godine.
- Bilo je to nekoliko desetljeća prije rođenja Galfrida iz Monmoutha, ali moguće je pretpostaviti da su klice arturijanske tradicije već tada postojali. I uostalom, Normani su djelovali kao neka vrsta osvetničke sile protiv nasljednika Horse i Hengista.
- Na kraju su i Normani u Engleskoj prihvatali tradiciju o Arturu, koja je zajedno sa svim drugim implikacijama koje je poprimila, pomogla im, na stanovit način, da učvrste svoj legitimitet.

Lebor Gabála Érenn

- "Knjiga o osvajanju Irske" (*Lebor Gabála Érenn*), ili češće "Knjiga o najezdama", još je jedno djelo koje se može smatrati i etnogenetičkim mitom i legitimacijom osvajanja novih zemalja.
- To je djelo zapisao nepoznat sastavljač u 11. stoljeću, iako je vrlo vjerojatno da se njezin sadržaj vrlo dugo razvijao.
- Uostalom neke teme javljaju se oko tri stoljeća prije kod Nenniusa, dok su druge možda bile razrađeni na početku (irske) kršćanske ere. Štoviše, iako se u tekstu nalaze tipični kršćanski motivi, ima i odjeka pretkršćanskih vjerovanja, što bi govorilo o utjecaju najstarijih irskih tradicija (tj. usmenih predaja)
- U svakom slučaju "Knjiga o najezdama" govori o pet naseljavanja otoka prije dolaska konačne populacije: Prve dvije seobe stigle su pradavno, treći je vodio Nemed mac Agnomain, četvrtu su zajedno izveli narodi Fir Bolga, Fir Gálioin i Fir Domnann. U petoj su doplovila Plemena božice Danú

(*Túatha Dé Danann*), a u šestoj sinovi Míla Espanea.

- *Prva seoba* smještena je u vrijeme malo prije Potopa. Noa je navodno imao i sina Bitha, koga nije pustio u korablj, pa je Bithova kći, Cessair, savjetovala oca da podigne idol i da ga upita što treba učiniti. Idol im je rekao da trebaju napraviti vlastitu lađu da bi izbjegli Potop. Zatim su Bith, Cessairin muž Fintan i vodič Ladra, zajedno s 50 žena, krenuli u Irsku pod vodstvom Cessair. Međutim svi su poginuli u Potopu, osim Fintana, koji se pretvorio u losos.
- *Drugu seobu*, tri stoljeća nakon Potopa, vodio je Partholón, sina Srua, koji je bio potomak Noina sina Jafeta i unuka Magoga (o njemu je pisao i Nennius). Plovio je sa svojom družinom preko Sredozemlja, te oko Gotije i Hispanije do Irske. Donio je u Irsku prve plugove i goveda. Ali nakon što se naselio, morao je ratovati s divovskom Fomorima, koji su napadali njegove ljudi s mora. Pobijedio je Fomore, ali je poslije izbila kuga. Partholón i svi njegovi ljudi ubrzo su umrli, osim jednog čovjeka Tuana, koji je poslije preuzimao različita obličja životinja i tako uspio preživjeti do dolaska kršćanstva na otok.
- *Treću seobu*, trideset godina poslije, vodio je Nemed, sin Agnomaina iz Skitije (i njega je spomenuo Nennius). Njegovi ljudi krenuli su u četiri lađe preko Kaspije, ali samo je jedna lađa stigla do Irske. U Irskoj su ih napali Fomori, pa je Nemed morao napustiti zemlju, i tek se njihovi daljnji potomci uspjeli naseliti otok.
- *Četvrta seoba* je uslijedila dvije stotine godina poslije odlaska Nemeda: tada su na otok doplovili Fir Bolga, Fir Gálioin i Fir Domnann, koje se dovode u vezu s Belgima, Galima i Damnonima (ili Dumnonima).
- *Peti doseljenici*, Túatha Dé Danann, Nemedovi potomci, porazili su najprije Fir Bolge, a poslije, uz pomoć boga Luga koji je doputovao iz prekomorja da ih vodi, svladali su i protjerali Fomore.
- *Na kraju* je i Danuin narod morao ustupiti mjesto pred naletom Míl Espaneovih sinova, koji su, prema predaji, krenuli iz Iberije nakon što su s vrha "Breogánova tornja" ugledali Irsku.
- Míl Espane isti je onaj "hispanski vojnik" odnosno "vojnik Hispanije" (*miles Hispaniae*) o kojem je pisao Nennius. Prema irskim izvorima, njegovo pravo ime bilo je Golam ili Galamh, i umro je u Hispaniji prije nego što njegovi sinovi pošli na put.
- Kaže se da su njegovi sinovi ugledali zelene livade Irske s vrha tornja koji je keltski kralj Breogán podigao na sjeveru iberijske Galicije.
- Zapravo je riječ je o tzv. Heraklovom toranju (španj. Torre de Hércules), rimskom svjetionik iz 2. st. n.e., nedaleko od grada La Coruña.
- Nakon dolaska u Irsku, Mílovim sinovima pristupile su tri eponimne božice otoka: Banba, Fódla i Ériu.
- Amhairgin, враč ili pjesnik doseljenika, uvjario je Ériu da će Irska zauvijek nositi njezino ime, a ona je zauzvrat obećala da će zemlja zauvijek pripadati Gaelima (potomcima Mílovih sinova).
- No vrlo je važno mitsko tumačenje daljnje sudbine Plemena božice Danú.
- Prema "Knjizi o najezdama" i ona su bila prognana iz Irske, ali jedna druga i starija narodna predaja premjestila ih je u čaroban svijet prapovijesnih grobnih humaka, na irskom *síd*.
- Tu su se preobrazili u vilenski narod *aes sídhe* (novoirski *aos sí*), koji je katkad štitio i pomagao glavne junake staroirskih epova.

"Heraklov toranj". Zgrada je bila obnovljena 1791. i danas je najstariji (rimski) svjetionik koji je i dalje u uporabi (foto: Alessio Damato, 2007).

- Riječ je o vrlo jasnom primjeru psihičke i ideološke adaptacije. Da bi se lagodno osjećali u zemlji koju su osvojili, posljednji doseljenici morali su nekako morali "prisvojiti" i magično ozračje, koje su nad tom zemljom ostavili njezini prijašnji žitelji.

Nordijski svijet (Saga o Ynglinzima)

- Vidjeli smo da je Jordanes opisao Skandzu, tj. Skandinaviju, kao "tvornicu i maternicu naroda" (*officina gentium aut certe velut vagina nationum*).
- Iz te zemlje, prema različitim autorima, krenuli su preci Gota, Gepida, Burgunda, Ruga i drugih narodija.
- Izvori sadrže mnogo podataka o seobama (realnim ili fiktivnim) u stoljećima između kasne antike i početka srednjega vijeka, no kako smo vidjeli iz Bedinoga opisa stanja u Engleskoj u godini 731. – dotad su te seobe uglavnom prestale i dobar dio Europe se već smirio pod okriljem Crkve. Štoviše, iduće godine Karlo Martel (688–741) zaustavio je i "Saracene" kod Poitiera, što je sve nekako najjavljivalo mirnija vremena.
- Riječ o prvom vikinškom pohodu na Englesku, koji se često uzima kao početak nove ere napada iz europske periferije.
- Poslije Saracena, dakle, Vikinzi su krenuli u redovito pljačkaške i katkad također osvajačke akcije uz europske obale i rijeke. Dakako, u 10. stoljeću veliko područje zapadne i srednje Europe strdat će i od mađarskih napada, ali Mađari su se do kraja istoga stoljeća već etablirali u Panoniji, dok su vikinški napadi trajali više-manje dva-tri stoljeća – i u Škotskoj, navodno, sve do 13. stoljeća.
- Vikinzi su bili pomorske družine blisko srodnih sjevernogermanskih naroda, od kojih potječu etničke jezgre današnjih Norvežana, Šveda i Danaca, Islandžana i Ferojaca.
- Ali treba dodati da je stnord. riječ *vikingr* najvjerojatnije značila tek "pomorski nalet", i poznato je da su u vikinškim akcijama katkad sudjelovali i drugi narodi, primjerice zapadni i istočni Slaveni, Balti i Finci (prema jednoj tezi, Slaveni su oblikovali riječ "vitez", stcslav. витазъ/vitęzъ upravo prema obliku "viking", što bi odgovaralo i glasovnoj promjeni kod Adama iz Bremena: *piratae quos illi witingos appellant* – 11. stoljeće).
- No družine iz redova sjevernogermanaskih naroda bili su poznati i pod drugim imenima: 1) *væringjar* "zaprisegnuti (ratnici/trgovci)", što je dalo strus. варяги i grč. Βάραγγοι ili Βαριάγοι; 2) *rodsmenn "veslači", usp. fin. *ruotsi* "Švedi", i strus. Рузы, "Rusi, Rusija", dok su na zapadu često bili poznati tek kao 3) "Sjevernjaci", stengl. *norpman*, lat. *normannus* (usp. *norðvegr*, "sjeverni put, Norveška").
- Ime "Normani" označit će od 10. stoljeća također vikinške naseljenike i njihove potomke (i sve domaće ljudi) na području stare crkvene župe Rouena na sjeveru Franačke, koju je danski ili alt. norveški vođa Hrólfr (lat. Rollo, 846–932, kršten Robert) stekao 911. od franačkoga kralja Karla III. (vl. 898–922, nekada poznat u hrv. historiografiji kao Karlo Glupi).
- Što se pak tiče etnogenetskih predaja, može se reći da su prva rodoslovija u sjevernih Germana bila opjevana u narodnim pjesama upravo u vikinškom razdoblju, iako su se zacijelo temeljila i na prapovijesnim pretečama.
- U svakom slučaju, najstarije epske priče, ili "sage", nastale su na Islandu od 9.-10. stoljeća, u vremenu naseljavanja otoka. I to je i logično, jer su u novoj zemlji Islandžani očito osjećali potrebu da utvrde svoje podrijetlo. Taj je kulturno-psihološki sklop zapravo sasvim u skladu s Chadwickovom tezom da migracija rađa epiku. I Islandžani su opjevali svoje junake i rodove koji su naselili otok, ali su se isto tako okrenuli prema svojoj izvornoj domovini.
- Doduše, smatra se da je davnu povijest Skandinavije prvi opjevao norveški skald Þjóðólfr iz Hvinira (oko 900 n.e.), premda se njegov *Ynglingatal* očuvao samo u mlađim radovima: u "Knjizi o Islandžanima" (*Íslendingabók*), u "Povijesti Norveške (*Historia Norwegiæ*) iz 12. stoljeće i u ciklusu saga *Heimskringla*, "Krug zemlje", koji je u 12.-13. stoljeću sastavio islandski pjesnik Snorri Sturluson (1178–1230).

U nastavku ćemo pratiti Snorrijev opis.

- Snorri prvo kaže da se sva prošlost dijeli na "vijek spaljivanja" (*brunaöld*) i "vijek grobova" (*haugsöld*), koji je počeo nakon što se Frej dao sahraniti pod grobnim humkom u Uppsalu, što je poslije učinio i danski kralj Dan Ponosni. Pa ipak, čak i poslije toga, Nordijci su navodno dugo spaljivali svoje mrtve.
- Nadalje, Snorri opisuje svijet: "krug zemlje" okružuje ocean, i mora se urezju u kopno. Istočno od Crnoga mora (od rijeke Tanaisa/Tanakvisle) nalazi se Azija, na zapadu Europa (ili Eneja), i na sjeveru se prostire "Velika ili Hladna Švedska" (isl. *Svíþjóð*), koju je Snorri najvjerojatnije povezao sa Skitijom, za razliku od "Male Švedske", tj. Švedskom u Skandinaviji.
- U svakom slučaju, u Aziji se nalazila zemlja Asa (*Æsir*), i njihova prijestolnica Asgard (*Ásgarðr*), u kojoj je vladao Odin. Iz Asgarda Odin je poveo svoje Asa u napad na zemlju Vana (*Vanaland*), ali su Vani (*Vanir*) bili spremni za udar i rat je završio sporazumom. Suprotstavljeni strane razmjenile su taoce, i u toj razmjeni Vani su dali Asima Njorda (*Njörðr*) i njegova sina Freja (*Freyr*).
- Zatim, u doba kada su Rimljani osvajali svijet, Odin je napustio Asgard i krenuo na put: prvo je pošao u Gardariku (*Garðaríki*), nakon toga u zemlju Sasa, koju je osvojio i posvuda postavio svoje sinove za vladare. Poslije se naselio na otoku Fyn (dan. Odense), i napokon kod Stare Sigtune, uz jezero Lög (*Mälaren*).

Odin

Lik konjanika s kacige iz 7. stoljeće, nađene u švedskom Upplandu, koji se obično tumači kao rani prikaz Odina.
Riječ je o predmetu iz vendelske ere (550-793), zadnjeg razdoblja (željeznodobne) prapovijesti Skandinavije prije početka vikinge epohe.

- Istodobno Njord se naselio u Noatuni, Frej u Uppsalu, Heimdall (Heimðallr) iz družine Asa u Himinbjörgu, Odinov sin Tor (*Þórr*) u Trudvangi i njegov drugi sin Baldr u Breidabliku (Breiðablik).
- Snorri, kao kršćanin, nije mogao napisati da su Asi i Vani bili bogovi, ali je rekao da su ljudi prizivali Odina kada bi bili u nevolji – i opisao je Odinove čudesne sposobnosti: mogao je stvoriti strašne ratnike (= berserkere); mogao je preuzeti obliče ptice, zvijeri, ribe ili zmije; imao je dva gavrana (= Huginn < stnord. *hugr* "misao", i Muninn < *munr* "pamet, um"), koje je naučio govoriti i koji su mu svašta pričali; poznavao je rune, čarolije i sudbine ljudi.
- I zbog svega toga narod ga je štovao kao boga, i on mu je donosio zakone, i učio kako trebaju spaljivati mrtve da bi dospjeli u Valhalu.
- Ljudi su navodno plaćali Odinu danak da bi zaštitio zemlju i prinosio žrtve za urod. A kada je umro u Švedskoj, "od bolesti" prema Snorriju, povjerovali su da se vratio u Asgard, gdje živi vječno.
- *Poslije Odina*, vlast je naslijedio Njord i zatim Frej, koji je podigao veliko svetište u Uppsalu. I tu Snorri dodaje da se Frej zvao i Yngvi, pa tako doznajemo zašto se iskonska dinastija skandinavskih kraljeva nazivala *Yngling*.

- Inače, ime "Frej", prema jednoj tezi, znači samo "gospodar", pa su komentatori predložili da je Frejova prvo ime bilo Yngvi, što bi odgovaralo pragerman. obliku *ingwaz, potvrđenom u Tacitovom etnonimu Ingevona (potomaka Manna).
- I osim toga, na jednoj gotskoj ogrlici (ili torku) iz Pietroasse u Rumunjskoj iz 4. st. (tzv. "Prsten iz Pietroasse") nađen je runski natpis, koji je bio protumačen kao: gutanī [i(ng)]wi[n] hailag, "Ingwinu (= Yngviju), gotskom. Svetu".
- U nastavku Snorri se usredotočio na zgode kraljevskih nasljednika Yngvija, i taj se dio "Kruga zemlje" stoga naziva "Saga o Ynglinzima" (*Ynglinga sada*).
- Ta saga sadrži vrlo mnogo zanimljivih detalja, no za naše svrhe treba spomenuti samo neke:
  - Poslije Freja-Yngvija, 7. kralj u Uppsalu bio je Domar (Dómarr), koji je oženio sestru Dana Ponosnoga, po kojemu je Danska dobila ime
  - Deveti kralj bio je Dag, koji je znao ptičji jezik i imao vrapca koji mu je svašta pričao. Ali jednom je netko u primorju ubio vrapca, i "u osveti" Dag je razorio zemlju Gota i otjerao njihov narod.
  - Već od 13. naraštaja poslije Yngvija spominju se odlasci ljudi u vikinške pohode, i u jednom takvom napadu na zemlju Esta navodno je umro 20. kralj, Ingvar.
  - Ingvarov sin, Enund (Önundr), 21. kralj poslije Yngvija osvetio je oca i razorio zemlju Esta, no Snorri kaže da se u njegovo vrijeme narod već jako namnožio i da je Enund, da bi raširio narod, počeo krčiti šume i graditi putove kroz šume, močvare i gore, pa je zato bio nazvan "Anund krčitelj" (*Brautönundr*). Kaže se da je podizao dvorove diljem Švedske
  - I to je nekako dovelo do uspona zasebnih vladara i do podjele u zemlji. Zato je 22. Ynglingovac, Enundov sin Ingjald (čije ime znači dosl. "loš vladar"), pokušao učiniti preokret. Pozvao je sve švedske vladare u Uppsalu na gozbu, i dok su poslije ležali pijani po dvoru, dao je dvor zapaliti. Ubio je tako dvanaest vladara i stekao ime "Ingjald Podmukli". No uslijedila je pobuna u kojoj je Ingjald stradao na sličan način – sažgan u svom dvoru u Uppsalu.
- I tako se, prema Snorriju, okončilo dugo razdoblje navlasti Ynglinga u Uppsalu, i počela je povijest Norveškoga kraljevstva.
  - Naime, kada je vođa pobune, Ivar "Širokih Naručja" iz Skanije, osvojio Švedsku, Ingjaldov sin Olaf – 23. Yngling po redu – doznavši za očevu smrtu te da većina Šveda želi protjerati Ynglinge, skupio je svoju družinu i pošao u zemlju između jezera Vänern i Norveške, koju su prozvali Värmland. Tu su Olafovi ljudi krčili šumu, zbog čega je Olaf dobio nadimak "Olaf drvosjek" (Óláfr trételgja).
  - Ali kako je Ivar u Švedskoj proglašavao sve više ljudi izvan zakona, mnogi su se pridružili Olafovom narodu, što je dovelo do krize. Jedna loša ljetina dovela je do gladi, i narod je spalio Olafa u svom domu kao žrtvu Odinu.
  - Drugi su zaključili da je glad nastupila zbog previše naroda u Värmlandu, pa su pošli kroz Eidsku šumu i izbili u norveškoj pokrajini Soløyjar (danasy Solør), gdje su za kralja izabrali Olafova sina Halfdana "Bijele Noge" (Hálfdan hvítbeinn). On je poslije proširio svoju vlast na dobar dio okolnih pokrajina (Hedemark, Toten, Hadeland i dio Vestfolda).
- Snorrijeva "Saga o Ynglinzima" završava nekoliko naraštaja poslije Halfdana, i zatim se *Heimskringla* nastavlja kroz sage pojedinačnih norveških kraljeva, sve do Magnusa V., 1156–1184)
- No za nas je važno primijetiti samo da je sedam naraštaja nakon Halfdana "Bijele Noge", njegov izravni nasljednik Harald Ljepokosni (Haraldr hárfagri 850–933) zavladao je u Vestfoldu.
- Harald je negdje tijekom 880-ih porazio svoje protivnike i po prvi put ujedinio sve male kneževine u zemlji u jedno kraljevstvo.
- No u kršćanskoj srednjovjekovnoj shemi to nije označavalo krajnju pobjedu, jer je Norveška još dugo vremena ostala više-manje poganska.
- Tek je Haraldov prapraunuk, Olaf Haraldsson, ili Olaf Debeli (Óláfr Digre, 995–1030), uspio osigurati kristijanizaciju Norvešku, za što je bio proglašen svećem, i 1163. godine Crkva mu je posmrtno dodijelila naslov "vječiti kralj Norveške" (*rex perpetuus Norvegiae*).
- Sve u svemu Snorrijeva *Heimskringla* nudi vrlo široku lepezu događaja i ličnosti iz vremena oblikovanja i uspona sjevernogermanskih naroda, i to u svjetskom kontekstu koji je i vrlo pokretan i obuhvaća golem prostor: Švedsku, Norvešku, Island i Grenland, Englesku, Franačku, Poljsku, Rusiju, itd.

- Snorri je svakako koristio mitsku i/ili folklornu građu, o čemu svjedoči "Saga o Ynglinzima", koja je bila preuzeti uvelike od Þjóðólfa, ali u drugim dijelovima moglo bi se reći da se njegova *Heimskringla*, za razliku od (recimo) mnogih razrada legende o Artura, već uvelike približava "objektivnoj" historiografiji.
- S druge strane, Snorri zapravo nije govorio izravno o podrijetlu naroda, iako je spomenuo dolazak Odinovih Asa iz Azije, ukazao na dodire među različitim područjima, pratio rodoslovija i označio neke razvojne procese.
- U tom smislu, zanimljivo je Snorrijevu shemu razraditi i prema kronologiji.
- Primjerice, ako brojima naraštaje unatrag od Haralda Ljepokosoga, uzevši 900. godinu kao "marker" njegove vladavine, na temelju triju hipotetskih trajanja razmaka između naraštaja: A) 20 godina, B) 25 godina i C) 30 godina, dobili bismo ove usporedbene "kronološke" mogućnosti:

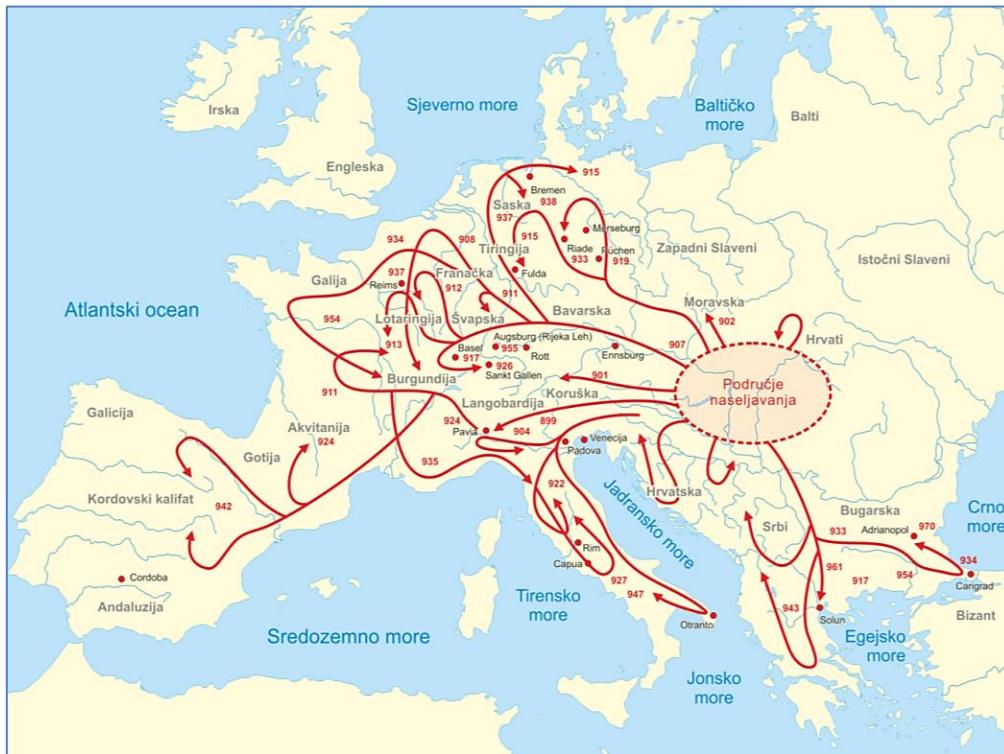
Naraštaji prije Haralda	A (20 godina)	B (25 godina)	C (30 godina)
32. Odin	260. Goti, Kvadi, Sarmati	100 Trajan	-60 Cezar
23. Dan Gordi	440 Atila	325 Konstantin	210 Severi
21. Dag	480 Ostrogoti	375 Huni	270 Alamani
9 Enund krčitelj	720 Karlo Martel	675 Pipin Stari	630 Dagobert
8 Yngyald	740 Poitiers (732)	700 Franci pokorili Frize	660 Zadnji Merovinzi

- Od tih mogućnosti, čini se da je prva (najkraći razmak) najzanimljivija, jer bi smjestila Odinov dolazak u vrijeme markomanskih ratova, kada su Sarmati označili vezu s Istokom, a raspad središnje vlasti Ynglinga dogodio bi se svega 50-60 godina prije početka vikingškog razdoblja.
- Međutim, na kraju treba reći da Snorri nije bio samo povjesničar, nego i pjesnik, ali i političar, koji je proveo mnogo vremena na norveškom dvoru, i u krajnjoj liniji sva priča o Ynglinzima – od Odina ili Yngvija – poslužila je da legitimizira vlast norveških kraljeva. (Uostalom, vidjeli smo da su i anglosaski kraljevi vodili svoje podrijetlo od Wotana = Odina).

Srednjovjekovne zamisli o podrijetlu Mađara

- Mađari, poput Vikinga, pojavili su se u europskoj povijesti kao napadači, koji su poharali veliko područje kontinenta: na sjeveru do Saske i Galije, na zapadu do Akvitanijskog kalifata, na jugu do Apulije i Grčke.
- I zato su u 10. stoljeću mnogi kršćani molili Boga da ih zaštititi ne samo od bijesa Vikinga, nego i "od strelica Mađara" (*sagittis hungarorum libera nos Domine*).
- O ranoj povijesti Mađara možemo čitati iz više suvremenih izvora, primjerice iz djela Regina iz Prüma (u. 915), Liutpranda iz Cremone (922–972), cara Lava VI. (866–912) i Konstantina VII. Porfirogeneta (905–959).
- Liutprand je imao i osobni odnos prema Mađarima, koji su opljačkali i spalili njegovu rodnu Paviju kada je imao svega četiri godine.
- U tim tekstovima, Mađarima se pojavljuju pod različitim imenima. U latinskim spisima rabe se oblici Ungri, Hungri, Ungari i najčešće Hungari, koji su po svoj prilici potekli od slavenske recepcije imena bugarskih Onugora, stclav. җгри (Qgri > polj. Węgrzy, rus. венгры, hrv. Ugri), i asocijacije s imenom Huna, koji su nekoliko stoljeća prije vladali u Panoniji.
- U bizantskim tekstovima također se pojavljuje oblik Οὐγγροι (kod Lava VI.), ali se Mađari u 10. stoljeću češće nazivaju "Turcima" (Τοῦρκοι), iako Porfirogenet dodaje da su se nekada nazivali Σάβαρτοι ἀσφαλοι, što je eventualno povezano s imenom turskih Sabira, koji su živjeli sjeverno od

Kavkaza prije prodora Avara s istoka. Dakako, u nekim tekstovima Mađari su poistovjećeni i s Avarima – koji su također, u svoje vrijeme, bili katkad nazvani "Hunima".

Mađarski pohodi u 10 stoljeću.

- Inače, nema uopće dvojbe da su Mađari koji su stigli u panonsku nizinu bili vrlo mješovit narod, što je bilo tipično za stepske skupine. U mađarskom rječniku su se do danas zadržale mnoge zapadnoturske, tj. (turko-)bugarske pozajmice, što svjedoči o simbiozi s Onogurima i drugih bugarskim skupinama, a smatra da ima i hazarskih i iranskih (sarmatskih/alanskih) posuđenica.
  - Ugrofinska osnova mađarskoga jezika nije bila poznata sve do kraju 15. stoljeća, pa su zato te "turske" jezične veze, zajedno s informacijama o životu Mađara i podacima o njihovom stepskom podrijetlu logično doveli bizantske autore do zaključka da je riječ o "Turcima" – kao što su iste naznake, i sličnosti u imenu i u području naseljavanja potaknuli zapadne autore da ih povežu s Hunima.
  - Prvi sustavan opis korijena Mađara dao je Porfirogenet, u 38. poglavlju djela *O upravljanju carstvom*, koje nosi naslov "O rodoslovlju naroda naroda turskoga i odakle potječe".
  - Prema Porfirogenetu:

Mađari (= Turci) nekada su živjeli blizu Hazarije, u zemlji koja se zvala Lebedija (Λεβεδία), prema imenu njihovog prvog vođe Lebedije (Λεβεδίας). Tada su se još zvali Sabartojasfali. Imali su sedam plemena. Hazarski kagan jako je cijenio Lebedija i dao mu je za ženu plemenitu Hazarku, no dogodilo se da je brak bio bez poroda. Poslije su Pečenjezi napali Hazare, ali su bili potučeni i naselili se u zemlji Mađara. Izbio je sukob s Pečenjezima, i dio Mađara pošao je na istok u Perziju (gdje se "do danas" nazivaju Sabartojasfali), dok su drugi pošli pod vodstvom Lebedija u zemlju Atelkuza (Αελκούζου). Kagan je htio postaviti Lebedija za vladara nad Mađarima, ali je ovaj odgovorio da nije više dovoljan jak za vlast, i predložio je da se ustoliči vojvoda Almoš (Αλμούτζης) ili njegov sin Arpad (Αρπαδής). Mađari su izabrali Arpada za vladara i podigli ga na štit "po običaju i zakonu hazarskom". Poslije su Pečenjezi napali Mađare, pa su se oni preselili u Veliku Moravsku, prognali stanovništva i tu se naselili.
  - Porfirogenetova zemlja Lebedija ostaje do danas nepoznata, premda se obično prepostavlja da se nalazila negdje sjeverno od Hazarije, između Azova i Dona, dok se pak Atelkuza locira na zapadu Pricromorske stepa. Porfirogenet je nabrojio njezine rijeke: Bapoúχ (Dnjepar), Kouβoū (Bug), Troǔllōç (Dnjestar), Bpoǔtoç (Prut) i Σέρετοç (Seret).

- Po svoj prilici, ova priča – iako nije osobita – odražavala je barem neke mađarske predaje, koje je dvor u Carigradu doznao ili izravno od mađarskih informanata, ili posredno od svojih agenata. Uzveš u obzir relativno mali vremenski razmak između vremena doseljavanja u Panoniju i nastanka Porfirogenetova opis, ne bi trebalo previše posumnjati u povijesnost Almoša i Arpada, ili u pretpostavci da su se Mađari oblikovali kao plemenski savez na periferiji hazarske države.
- Druga je stvar, možemo li povjerovati u postojanje vođe pod imenom Lebedije, ili u tvrdnji da su se Mađari nekada zvali drukčije.
- Pa ipak, Porfirogenetov opis u osnovi nije mit, jer doista odražava "mogućnosti vremena".
- Drugdje u svom tekstu car-pisac će spomenuti i događaje koji će poslije ponoviti mlađi ljetopisci – primjerice, da su Pečenjezi napali mađarski tabor dok su se Mađari nalazi na vojnem pohodu, što je potonje navelo na odluku da se presele u Panoniju (*O upravljanju carstvo*, 40).
- Međutim, u Porfirogenetom djelu još nema traga o glavnom srednjovjekovnom mitu o Mađarima kao nasljednicima Atile.
- Mit o nasljedstvu Atile po svoj prilici je nastao iz asocijacije Mađara s Hunima u zapadnim/latinskim izvorima.
- To bi značilo da je riječ o izvanjskom *učenom* utjecaju. Ipak, ne možemo sasvim isključiti mogućnost evolucije među samim Mađarima, i to prije svega zbog bugarskih utjecaja. Uostalom, spomenuli smo utjecaj (turko)bugarskoga jezika na Mađare.
- U *Imeniku bugarskih kanova* prvi kan nazvan je Avitohol, iz roda Dulo, koji je živio 300 godina i zavladao u godini *dilom tvirem*; drugi kan bio je Irnik iz roda Dulo, živio je 108 godina i zavladao u godini *dilom tvirem* [...] Kurt iz roda Dulo živio je 60 godina, i godina mu je bila *šegor vjačem*. Zatim je na Dunav pošao knez Asperuh iz roda Dulo. Živio je 60 godina i godina mu je vereni alem, itd.
- Tekst nam je poznat iz jedne kasne verzije iz 15. stoljeća:

Авитохоль жить лѣть 300, родъ ему Дуло, а лѣть ем(у) диломъ твиремъ.
Ирник жить лѣть 100 и 8 лѣть, род ему Дуло, а лѣть ему дохсь втиремъ. [...]
Куртъ 60 лѣть, дръжа, родъ ему Дуло, а лѣть ему шегоръ вѣчемъ. [...]
И потомъ приде на страну Дуная Исперих князь, тожде я досель
Есперерихъ князь 60 и одино лѣто, родъ ему Дуло, а лѣть ему верени алемъ.
- Razumije se, 15. stoljeća je davno poslije vremena o kojem govorimo, ali odmah se vidi da je tekst jako konzervativan, i da je zadržao (turko)bugarska imena za kalendarske godine: *dilom* "zmija" (= tur. *yılan*), *dohs* "vepar, svinja", *šegor* "vol", *vereni* "vuk".
- Avitohol i Irnik u imeniku odgovaraju Atili i njegovom trećem sinu Ernahu (grč. Ἡρβάχ), Kurt odgovara Kubratu, vladaru Velike Bugarske u Pricrnomorju, dok je Asparuha njegov sin, koji je 680-681. utemeljio Podunavsku Bugarsku.
- I doista ima osnove u tezi da su ostaci Huna našli utočište među Bugarima u Pricrnomorju, nakon što su Atalini sinovi doživjeli poraz od svojih bivših germanskih saveznika u Nedavskom boju (454).
- Jesli li možda Mađari poslike "oteli" od Bugara nasljedstvo od Atile, ili je možda nešto od hunske tradicije prešlo izravno na njih, zbog njihovih veza s bugarskim Onogurima.
- Mađari su razmjerno brzo uspjeli promijeniti mišljenje Europljana o njima. Na početku 10. stoljeća predstavljali su odličenja užasa i nasilja, ali nakon što ih je car Oton Veliki (915–973) porazio u boju na rijeci Lech (955), knez Geza iz roda Arpadovića (945–997) promijenio je taktiku i poduzeo prve mjere da integrira Mađarsku u kršćansku zajednicu.
- Geza nije odmah napustio poganska vjerovanja – premda se krstio, no u njegovo vrijeme kršćanstvo se počelo širiti po Mađarskoj, što će njegov sin Vajk, budući kralj Stjepan I (vl. 1000–1032), dovesti do kraja.
- I s tom promjenom, zabilo se i nešto drugo. Nakon preobraćanja, zamišljena veza Mađara s Hunima prestala je biti oznaka divljaštva i postala je razlog za ponos.

- Atila, "bič Božji", postao je plemeniti predak.
- Točno kada se to dogodilo nije jasno. Možda prije pokrštenja, ukoliko ima neke osnove u bugarskoj vezi, ali je sigurno da je do kraja 12. stoljeću "hunski mit" bio poprilično ukorijenjen.
- Najstariji mađarski ljetopis, *Gesta Hungarorum*, koji se pripisuje "Anonimu", tj. neimenovanom autoru koji je nekada bio u službi kralja Bele III. (1172–1196), polazi i od tog mita, iznoseći osim toga detalje iz poganskih mađarskih predaja, iz kršćanske tradicije, kao i neke podatke poznatih iz starijih izvora.
- Povjesničari su u pravilu vrlo skeptični u odnosu na Anonimov rad, premda je čak i u novije vrijeme katkad poslužio u političke svrhe (ne samo mađarske).
- Na početku svoga djela Anonim spominje da su Mađari, pod vodstvom sedam ljudi nazvanih "Hetumoger" (= mađ. Hétmagyár, "sedam Mađara") krenuli iz Skitije, odnosno iz zemlje koja zove Dentumofer i koja se širi prema istoku do rijeke Dona.
- Na istoku od Skitije živjeli su narodi "Gog i Magog" koje je Aleksandar Veliki tamo zazidao (riječ je o srednjovjekovnoj legendi da je Aleksandar zatvorio Goga i Magoga iza kavkaskih vrata).
- No poslije Anonim kaže da je prvi kralj Skitije bio Magog, sin Jafeta, i da su ljudi prema njemu dobili ime Moger, što će reći Mađari – i da je iz njihova kraljevskog roda potekao "znameniti i veliki kralj Atila", koji je 451. izšao iz Skitije, ušao u Panoniju, protjerao Rimljane i postavio svoj dvor na Dunavu!
- Eto, tu je već mit o Atili i Mađarima naznačen!
- Anonim zatim nastavlja i kaže da je kralja Magoga potekao Vgek (Ügyek), otac kneza Almoša – od koga svi mađarski kneževi i kraljevi potječu.
- Sedam vođa, nakon što su podredili Slavene, navodno su zauzeli grad Hungu, i tu su ostali jedno vrijeme prije nego što su pošli u Panoniju. Almoš je postao knez Hunga, odnosno Hunguara (što odgovara mađ. imenu Ungvár za Užgorod) i od tog naslova postali su poznati kao "Hunguari").
- U nastavku Anonim govori o začeću Almoša, prije odlaska naroda u Panoniju – i po svoj prilici ta priča ima osnove u mađarskim poganskim mitovima.

Kolut koji predstavlja lik Atila, Badenski zemaljski muzej, Karlsruhe (1856).

Turul (9. stoljeće).

- U 819. godini n.e. vođa Vgek iz roda Magoga, uzeo je ženu po imenu Emesa, koja mu je rodila Almoša. Međutim, Anonim kaže da je Emesa prije začeća sanjala da ju je oplodio sokol, i da će iz njezine materice izići silna struja slavnih kralja, ali jedino kada se narod preseli u drugu zemlju.
- Iako to Anonim izričito ne kaže, riječ je o mitskoj ptici "Turul", vjerojatno vrsti sokola ili jastreba (mađ. riječ *turul* turskog je podrijetla i označuje tek "pticu grabilicu"), koja je obično prikazana na vrhu drveta života i koja je postala totem Arpadova roda.
- Emesa je rodila Almoša, i još u staroj postobjbini Almoš se oženio djevojkom iz te zemlje, koja mu je rodila sina Arpada.

- Vođe Mađara odlučili su otići u drugu zemlju, i tada su doznali da je Panonija nekada bila zemlja kralja Atile, "koji je bio iz roda iz kojega je knez Almoš, otac Arpada, potekao".
- I prije odlaska u novu zemlju, sedam mađarskih vođa – Almoš, Eleud, Cundu, Ound, Tosu, Huba i Tuthutum (mađ. Álmos, Előd, Kend, Ond, Tas, Huba and Tétény) zakleli su se na vječitu vjernost Almošu (= Almošovom rodu).
- Godine 884. n.e. krenuli su napokon iz Skitije na zapad prema Panoniji, zajedno sa sedam plemena Kumana i uz pomoć od Rusa (Rutena) i naselili prvo mjesto koje su naselili nazvali su Muncas (Munkács) – i to zbog "muka" koja su morali pretrpjeli u obrađivanju zemlje.
- Slaveni, koji su živjeli u zemljii, uvelike su se preplašili kada su doznali da je Almoš iz roda Atile, pa su mu se dobrovoljno podredili.
- Poslije je Almoš, još za života, predao vodstvo nad Mađarima svom sinu Arpadu.
- Anonim nastavlja svoju priču, dodajući različite fantastične ili anakronične sadržaje (primjerice da su vođe Bulscú, Lél i Botond, prešli "Peturgoz" na rijeci Kupi i stigli do Save, te zauzeli Zagreb, Požegu i Valku = Vukovar).
- No najvažnije elementi u mitu već su spomenuti – i osim jasnog naglaska na srodstvo s Atilom, i magičnog podrijetla Almošovog i Arpadovog roda, možemo prepoznati motive "obećane zemlje".
- Štoviše, hunsko nasljeđe legitimiziralo je osvajanje Panonije.
- Stotinjak godina poslije Anonima, Šimun iz Keze (Simon Kézai) nastavio je mit dalje, u svojoj povijesti pod naslovom *Gesta Hunnorum et Hungarorum* (1284).
- Prema Šimunu, dvojica braće, Hunor i Magor, rodili su se u Skitiji, i bili su sinovi Menrota, tj. biblijskog Nimroda!
- Zatim, put na zapad, u Europu, pokazala im je "životinja vodilja".
- I tu je Šimun preuzet stari motiv:
  - Naime, Još je u 5. stoljeću kršćanski pisac Sozomen (400–450) pisao da su Huni i Goti živjeli jedne kraj drugih na samom kraju svijetu, oko Meotidskog jezera, ali da nisu to znali, sve dok jedan vol, bježeći pred hunskim lovcima, nije pokazao Hunima put preko vode, pa su poveli vojsku i porazili Gote.
  - Poslije je Prokopije (500–566) primijenio tu priču na Bugare, tj. na dva mlada kimerijska lovca (Utrigur i Kutrigur) koja su pratila srnu, i napokon je Jordanes zapisao da su dva hunska lovca slijedila koštu preko Meotide.
- Prema Šimunu, Hunor i Magor pošli su u lov i uočili čudesnoga bijelog jelena, koji im je pokazao put preko Meotidskog jezera.
- I kada su stigli na drugu stranu oženili su dvije kćeri Dule, kralja Alana. Iz braka s Alankama, od Hunora je potekao Atila i od Magora Almoš, Arpadov otac.
- Ova verzija je znakovito, jer ukazuje na stapanje hunske, bugarske i iranske (alanske) utjecaja. Dakako, može se pretpostaviti da su djevojke zapravo trebale biti Bugarke, i ne Alanke, iz kneževskog roda Dulo.
- No Šimun je učinio jednu "ideološku" pogrešku! Pokušavajući uvrstiti Mađare u biblijsku Tablicu naroda, prilično je nezgodno povezao Hunora i Magora (inače Magoga kod Anonima) s Nimrom.
- U Starom zavjetu Nimrod je bio iz roda Hama, i osim toga zbog njegove oholosti (prema kasnijim tumačenjima) ljudi su pokušali podići babilonskog tornja, što je dovelo do jezične podjele čovječanstva.

Hunor i Magor love bijelog jelena (mađ. Fehérszarvas), *Chronicon Pictum*, 1360)

- Međutim, priča koju je ponudio Šimun iz Keze postala je vrlo popularna, i u 14. stoljeću ponovio ju je autor "Oslikane kronike", lat. *Chronica Picta*, ili *Chronica de Gestis Hungarorum* (1360), koji se predstavi kao Marko iz Kalta.
- No u "Oslikanoj kronici" Hunor i Magor nisu sinovi Menrota, tj. Nimroda, nego Jafeta. Takvo je rodoslovje svakako bilo prihvatljivije.
- U 15. stoljeću Ivan iz Turca (Johannes de Thurocz, 1435–1489) uvrstio je hunsко-мађarsku legendu u svoju "Kroniku Mađara" (*Chronica Hungarorum*), a na početku 16. stoljeća István Werbőczy (1465–1541) iskoristio je "skitsko" nasljeđe u svojim hvalospjevima mađarskoga plemenstva i zakona.
- U međuvremenu je Eneja Silvije Piccolomini (1405–1465), od 1458. papa Pio II., iznio pretpostavku da je mađarski jezik srođan jezicima naroda u zapadnom Sibiru, Vogula i Ostjaka (Mansija i Hantija), što je označilo početak ugrofinskog jezikoslovlja – i bitno drukčijeg traženja korijena Mađara.
- Međutim, tradicija o hunskom nasljeđu trajala je sve do 19. i 20. stoljeća!
- Uostalom, tekst današnje mađarske državne himne, koji je 1823. sastavio Ferenc Kölcsey (1790–1823), izričito ističe hunsko podrijetlo, i po toj logici Božjeg prava na panonsku domovinu.
- Prvi sva retka glase "Mađarima, Bože, pruži / Izobilje, radost, steću..." i u prvoj rečenica u drugom stihu kaže se: "Precima si pomogao / Na Karpate stići prvi / Domovinu lijepu dao / Bendeguzovoj si krv..."
- I tko je Bendeguz? Nitko drugi nego otac Atile – Mundzuk, koga su Mađari u srednjem vijeku nazivali "Bendeguz", a Turci "Boncuk".

Povijest minulih ljeta (Nestorova kronika)

- Slaveni nisu osobito dobro prošli u mađarskim ljetopisima, no već negdje na početku 12. stoljeća, u Spiljskom samostanu u Kijevu (Киево-Печерська лавра) nastala je "Povijest minulih ljeta" (*Повесть времяныхъ лѣтъ*), koja je smjestila i Slavene u Tablicu naroda, i opisala kako su se preselili u svoje zemlje.
- Dakako "Povijest minulih ljeta" opisuje ponajprije zbivanjima među istočnim Slavenima, u državi koju danas nazivamo Kijevskom Rusijom.
- Autorstvo teksta pripisuje se redovniku Nestoru (oko 1056–1114), koga je Ruska pravoslavna crkva poslije proglašila svetim.
- Do nas su stigla dva dobro očuvana primjera djela: Lavrentijski rukopis iz 1377. godine, i Ipatjevski koji je nastao 1420-ih godina.
- Nestor počinje svoju priču, kako je bilo uobičajeno, s podjelom svijeta između Noinih sinova Šema, Hama i Jafeta (Симъ, Хамъ, Афетъ).
  - Šem je pošao na istok, do Perzije, Baktrije i Indije, i od istoka na jug njegove su zemlje: Sirija, Midija do rijeke Eufrat, Babilon, Kordun, Asirija, Mezopotamija, "Arabija Starija", Elam, Indija, "Arabija Silna", Koliju, Komagena i sva Finikija. (Tu je osobitost uključivanje Babilona i Finikiju u zemlje Šema.)
  - Hamove su zemlje Egipat, Etiopija ("susjednu zemlju s Indijom", druga Etiopija, Teba, Libija, Marmarija, Surta, druga Libija, Numidija, Masurija, Mauritanija. No Nestor je uključio u Hamovo područje i dio Anatolije (čak i Troadu), kao i otoka Sardiniju, Kreto i Cipar!)
  - Jafetov prostor obuhvaća sjeverne i zapadne zemlje: Midiju, Albaniju, Malu i Veliku Armeniju, Kapadokiju, Paflagoniju, Galaciju, Kohlidu, Bospor, Meotiju, "Dereviju", Sarmatiju, Tauridu, Skitiju, Tračku, Makedoniju, Dalmaciju, Maloziju (sic!), Tesaliju, Lokridu, Peloponez, Arkadiju, Epir, Iliriju, Slavene, Lihnitiju, Adrijatiku i (ili) područje Jadrana. U Jafetovo područje ulaze i otoci Britanija i Sicilija, grčki otoci, porječje Tigrisa, prostor od Punta prema sjeveru, Podunavlje, Ugarsko gorje, Podnjeprovje i zemlje oko Dvine, Volhova i Volge.

Viktor Mihailovič Vasnecov (1848–1926), "Nestor ljetopisac", 1919 (Katedrala Sv. Vladimira u Kijevu).

- U Jafetov rod ulaze i Rusi, Čudi i drugi : Merja, Muroma, Ves, Mordvini, Čudi za prevlakom i Permjac, Pečerci, Jam (= Finci), Ugri, Litvanci, Zimigoli, Korsi, Letgoli, Livi... Lehi i Prusi... i uz "Varjaško more" prema zapadu: Varjazi, Švedi, Normani, Goti, "Rusi", Angli, Galičani, Vlasi, Rimljani, Nijemci, Korljazi, Mlečani, Franci (= Frjagi) i drugi...
- Šem, Ham i Jafet navodno su podijelili svijet ždrijebom, ali čovječanstvo je bilo jedinstveno, sve dok se ljudi nisu skupili u zemlji Šinear (Сенаръ) i stali graditi "stup do neba"... i tada je Bog rekao "Evo jedan su rod i narod jezik" (се родъ единъ и языкъ единъ) i razdijelio je ljudе na 72 "jezika". Jedan od tih jezika bio je, prema Nestoru, slavenski.
- Slijedi Nestorov najvažniji odlomak o podrijetlu Slavena:

I nakon mnoga godina naselili su se Slaveni na Dunavu, gdje je danas zemlja Ugarska i Bugarska. Od tih Slavena raselili su se... [oni] koji su pošli na rijeku Moravu nazvali su se Moravljani, a drugi su se nazvali Čehi. A evo i drugih Slavena: Bijeli Hrvati i Srbi i Horutani (= Karantanci). Kada su Vlasi napadi dunavske Slavene i naselili se među njima, Slaveni su pošli na Vislu i prozvali se Lehima, a od tih Leha su nastali Poljaci, drugi Lehi – Ljutiči i drugi – Mazovšani – i drugi Pomorjani. I tako su se naselili Slaveni i uz Dnjepar i nazvali Poljanima, drugi – Drevljanima, jer su bili u šumi, drugi, između Pripeta i Dvine – Dregovičima, drugi po riječi Poloti, Poločani, oni oko Ilmena, nazivali su se sami Slavenima i izgradili su grad Novgorod, i drugi su se naselili uz Desnu i uz Sejmu i Suli i nazvali se Sjeverjanima. I tako se razšao slavenski narod, a po njegovom imenu i pismu nazivali su se slavenski.

Во мнозѣхъ же времѧнъ суть Словѣни по Дунаеви гдѣ есть ныне Оугорьска земли Болгарьска. И вт тѣхъ Словѣнь разидошасѧ... Яко пришдше сѣдоша на рѣцѣ иманемъ Марава и пазвашасѧ Морава, а друзии Чеси нарекошасѧ. А се ти же Словѣни Хровате Бѣлии и Серебъ и Хорутане. Волхом бо нашедшемъ на Словѣни на Дунауския и сѣдшемъ в них и насилащемъ им, Словени же шви пришдше сѣдоша на Видлѣ и пазвашасѧ Лахове а вт тѣхъ Лѣховъ пазвашасѧ Полине, Лахове друзии Лутини ини Мазовшане ини Поморлне. Такоже ити Словѣне пришдше и сѣдоша по Днѣпру и нарекошасѧ Полине, а друзии Древвлнѣ зане сѣдоша в лѣсъ а друзии сѣдоша межу Припетью и Двинаю и нарекошасѧ Дрегоовичи ини сѣдоша на Двине и нарекошасѧ Полочане рѣчкы ради яже втчеть въ Двину иманемъ Полота. Ст сея пазвашасѧ Полочане. Словѣни же сѣдоше около езера Илмерл и провашасѧ своимъ иманемъ и сдѣлаша градъ и нарекоша и Новъгородъ. А друзии сѣдоша по Деснѣ и по Сѣли и по Сулѣ и нарекоша Сѣверъ. И тако разидесѧ Словѣньский языкъ тѣмже и грамота пазвасѧ Словѣньская.

- Nestor nastavlja s pričom kako je sv. Andrija, brat sv. Petra prvi propovijedao među Slavenima, i zatim kaže da su među Poljanima živjela trojica braća, Kij, Šćek i Horiv (Кии, Щекъ, Хоривъ), koju su imali sestri Libedu (Лыбедь), i podigli grad, koji je dobio ime Kijev po najstarijem bratu.

I bilo je tri brata: jedan po imenu Kij, drugi Šćek i treći - Horiv, a njihova je sestra bila Libed. Kij se smjestio na gori koja se danas zove uzvišica Boričev, a Šćek se smjestio na gori koja se zove Šćekovica, a Horiv na trećoj gori, koja se po njegovu imenu prozvala Horivica. I sagradii su grad u čast starijeg svoga brata, i nazvali ga Kijev. Bilo je oko grada grada šuma i šumaraka i tamo su lovili životinje, a bilo je i mudrih i važnih ljudi, i nazivali su se Poljanima, od njih su Poljani i do danas u Kijevu. Neki pak, ne znajući, govore da je Kij bio skelar. Tada je Kij prevozio s one strane Dnjepra, pa su i govorili: na prijevoz do Kijeva. Da je bio skelar Kij, tada ne bi odlazio u Carograd; i taj je Kij kneževao u svom rodu i kada je pošao caru, kažu, da je primio velike časti od cara, kojemu je pošao. Kada se vraćao pošao je na Dunav, i zavolio je to mjesto i sagradio je mali grad, i htio se naseliti u njemu sa svojim rodom, no nisu mu dali okolni ljudi, pa tako i danas Podunavci nazivao taj gradić Kijevac. Vrativši se u grad Kijev, Kij je tu umro, i njegova braća Šćek i Horiv i sestra Libed također su tu umrli.

И быша .Т. брата . а единому имѧ Кии . а другому Щекъ . а третъему Хоривъ . и сестра ихъ Лыбедь. и сѣдаше Кии на горѣ гдѣже нынѣ оувозъ Боричевъ . а Щекъ сѣдаше на горѣ . гдѣже нынѣ зовется Щековица . а Хоривъ на третъеми горѣ . ѿнуду же прозвасѧ Хоривица . и створиша градъ . во имѧ брата своего старшишаго . и наркоша имѧ єму Киевъ . и блаше школо города лѣсъ и боръ велиකъ . и блаху ловаще звѣрь . и блахутъ мужи мудри и смыслени . и нарицихусѧ Полине . ѿ нихъ же суть Полине . Киевъ и до сего днѣ . Ини же не сведущевѣ рекоша яко Кии бо блаше перевозникъ . оу Києва бо перевозъ блаше тогда съ оноя страны Днѣпра . тѣмъ глаху на перевозъ на Київъ . аще бо бы перевозникъ Кии . то не бы ходилъ къ Црюград . но се Кии кнаажаше в родѣ своемъ и приходившо єму ко ѡрю якоже скажають . яко велику честь прияль есть ѿ ѿрла . при которомъ приходив ѿрли . идущю же ему шпать . приде къ Дунаеви . и възлюби мѣсто . и сруби градокъ малъ . и хоташе сѣсти с родомъ своимъ . и не даша ему близъ живущии . єже и донынѣ нарѣчують Дунци . городище Києвецъ . Києви же пришедшо въ свои городъ Київъ . ту животъ свои сконча . и братъ его Щекъ и Хоривъ . и сестра ихъ Лыбедь ту скончашасѧ.

- Prema jednom tumačenju ta Nestorova priča o trojice braće ima zajedničke korijene sa sličnom legendom iz armenske *Povijesti Tarona* (nastale možda u 6. st.n.e., ali ne kasnije od 8. st.): u toj

armenskoj legendi braća se nazivaju Kuar, Meltei i Horean, a sestra Karapet; braća podižu tri grada nazvana po vlastitim imenima, a zatim "na gori Kurkeji" grade naselje s idolima Hisaneji i Demetru.

Vasilij Zaharovič Borodaj (1917–2010),
"Osnivači Kijeva" (1982) (foto: Aleksander Noskin).

- Nadalje, vrijedi spomenuti i jedan znаменити оdlomak iz Nestora posvećen Bugarima, tzv. "Bijelim Ugrima", i osobito Avarima (= Obrima):

Kada su Slaveni živjeli na Dunavu, prišli su iz Skitije, tj. od Hazara, rečeni Bolgari, i zasjedli na Dunavu i bili su naseljenici na zemlji Slavena. Zatim su prišli Bijeli Ugri i zasjeli zemlju Slavensku i Ugri su se pojavili u vrijeme Heraklige i vojevali su s Hozrojem, perzijskim carem. I u to vrijeme postojali su i Obri koji su ratovali protiv Heraklijia i zamalo ga ne porazili. Ti su Obri ratovali protiv Slavena i pritisnuli Duljebe, koji su isto bili Slaveni. I nasilje su činili duljebskim ženama.... narediše upregnuti žene u kola na tri, četiri ili pet – i tako su mučili Duljebe. Bili su Obri tijelom veliki i umom ponosni i Bog ih je istrijebio i propali su svi, pa u Rusiji postoji poslovica. "Pogibli su kao Obri". I poslije su stigli Pečenjezi, i zatim Crni Ugri posli su pokraj Kijeva, ali to je bilo već u vremenu Olega.

Словѣньську же языку (= народу) якоже рекохомъ жиоуще на Дунаи придоша вт Скуфъ рекше вт Козарь рекомии Болгаре (и) съдоша по Дунаеви (и) населници Словеном быша. Попсемь придоша Оугри Белии (и) наслѣдиша землю Словѣньську. Си бо Оугри почаса быти пр-Ираклии цари иже находиша на Хоздроя цара Перъскаго. Въ си же времена быша и Сѣбрь (иже) ходиша на Аръклия царя и мало его не яша. Си же добрѣ (= Сѣбрѣ) воеваху на Словѣнь и примучиша Дулѣбы сущая Словѣны. И насиље твораху женамъ Дулебпскимъ аще поѣхати будаше Сѣбрину не дадаше выпрачи кона ни вола, но велаше въпрачи г (= 3) ли д (= 4) ли е (= 5) женъ в телагу и повести Обѣрьна. И тако мучаху Дулѣбы. Быша бо Обѣрь тѣломъ велици и оумомъ горди и Богъ потреби я (и) помроша вси и не встаса ни единъ Сѣбринъ. (И) есть притъча в Руси и до сего дне погибуша аки Обѣрь ихже несть племени ни наслѣдъка. По сихъ же придоша Печенѣзи паки идоша Оугри Чернii мимо Киевъ послѣже прі Олзѣ.

- Slavenske seobe su se nastavile, kada su dva brata, Radim (Radimъ) i Vetko, tj. Vjatko (Ватко), koji su se rodili u zemlji Leha, preselili na rijeku Sož, odnosno na Oku, i od njih su nastali Radimići i Vjatići. I Nestor kaže da su poslije toga, Poljani, Derevljani, Sjeverjani, Radimići, Vjatići i Hrvati živjeli u miru:

Иже баху в мирѣ Полане и Деревлане и Сѣверъ и Радимић и Ватичи и Хвате.

- Sve te narode Grci su nazivali "Velikom Skitijom". Ali svaki narod imao je svoje običaje, s time da je Nestor osobito hvalio običaje (kijevskih) Poljana, dok su prema njemu Derevljani "živjeli kao zvijeri, ubijali jedni drugoga, jeli svaku nečist i nisu poznavali brakove", a ni Radimići, Vjatići i Sjeverani nisu živjeli mnogo bolji. Uzimali su žene po dogovoru, katkad dvije ili tri, i kad bi tko umro, priredili bi gozbu, sažgali mrtvaca i skupili njegove kosti u posudu, koju bi objesili na stupu kraj puta – "kako danas čine Vjatići".

Istočna i sjeverna slavenska plemena, i susjedni narodi (Balti na zapadu, većina Ugrofinaca na sjeveroistoku, osim ugarskih/mađarskih plemena na jugu) u doba stvaranja Kijevske Rusije.

- Napokon, za vladavine bizantskoga cara Mihaila III. (840–867), poznat inače kao "Mihail Pijanica", Rusija je dobila svoje ime. I taj događaj bio je vezan za odnose za "poziv Varjazima".
- Naime, Čudi i slavenska plemena na sjeveru plaćali su Varjazima danak, ali je to poslije dovelo do ustanka i do progona Varjaga.
- Ali kada su prognali Varjage, ubrzo su izbile borbe među narodima i rod je ustao protiv roda i međusobno su se borili.
- I zbog tih nevolja, nakraju su odlučili da moraju potražiti kneza koji će vladati nad njima i suditi prema zakonu.
- Nestor to ovako opisuje :

I прогнаše Варяге прео мора и нису им давали данак. И почели су сами владати и nije било у њих правде. Устao је род на рода и био је раздор и почели су међусобно војевати. И рекли су себи: Потрајмо си kneза, који би владао над нама и судио по закону. И пошли су прео мора к Varjazima, к Rusima. И ти Varjazi називaju се Rusi, као што се други називају Шведи, а други Normani и Angli, а још други Goti. И Čudi, Slaveni и Krivići rekli су Rusima: Земља наша је велика и обилна, а poreтка у нjoj nema. Dođite kneževati и владати нама. I izabrali су trojicu braće sa svojim rodima, i ti su uzeli sve Ruse i стigli. Najstariji Rjurik zasjeo је у Novgorodu, drugi Sineus u Bjeloozeru, a treći Truvor u Izboršku. I od тih Varjaga nazvala се ruska земља. I kada су umrli Sineus i Truvor svu vlast preuzeo je Rjurik.

Изъгнаша Варяги за море и не даша имъ дани и почаша сами в собѣ володѣти и не бѣ в нихъ правды и вѣста родъ на родъ и быша в нихъ усобицъ и воевати почаша сами на сѧ. И рѣша сами в себѣ поищемъ собѣ кнѧзѧ иже бы володѣль нами и судиль по праву. И идаша за море къ Варягомъ к Руси. Сице бо сѧ звахутъ и варази суть яко се друзии зъвутся Свое (Свие) друзья же Оурмане Англлане друзии Гъте тако и си. Раша Русь Чудь и Словѣни и Кривичи всѧ земля наша велика и обилна а народа в неи нетъ да поидѣте кнѧжить и володѣти нами. И изъбрашасѧ г братья с роды своими и појаша по собѣ всю Русь и придоша старшишин Рюрукъ (съде Новѣгородъ) а другии Синеоусъ на Бѣлѣвзеръ а третии Изборъстъ Труборъ. И от тес Варяг прозвасѧ Руская земля.

- U idućim stoljećima ovaj odlomak izazvat će vrlo velike kontrovezije, sve do 20. stoljeća. Na neki način potvrđivao je da su Slaveni bili nesposobni da vladaju nad sobom, i zato su morali potražiti strane

vladare, i to iste koje su prije toga prognali. Njemački nacionalisti, prije svega, isticali su takav zaključak. No s druge strane, izgon Varjaga – i poslije toga dobrovoljni poziv govorio je također o načelu slobode i "demokracije". Istočni Slaveni su nadvladali Varjage i poslije ih sami, svojom voljom, izabrali.

Apollinarij Mihailovič Vasnecov (1856–1933), Dolazak Rjurika i njegove braće

- Bilo je i tumačenje da je "poziv Varjazima" bio umetnut naknadno u tekst.
- Primjerice, hrv. povjesničar Miroslav Brandt (1914–2002) prihvatio je tezu da su podaci o ključnoj ulozi Varjaga bili unijeti u rukopis za vladavine novgorodskog kneza Mstislava, koji je bio osobito vezan za skandinavski svijet, jer je bio unuk engleskoga kralja Haralda (rodom Danca), koji je poginuo u boju kod Hastingsa s Normanima, i kojemu je prva žena bila iz švedskoga plemstva, i jednu je svoju kćer udao za norveškoga kralja Sigurđa (poslije za danskoga kralja Eirika) i drugu za kćer Knuta Obodritskoga.
- U biti takva apologetika nije nužna, i Brandt je zapravo slijedio samo svojedobne ruske odgovore na njemačke zaključke da istočni Slaveni nisu bili kadri stvoriti vlastitu državu, bez pomoći od Varjaga.
- Moderna ideologija utjecala je na tumačenju srednjovjekovnih ljetopisa.
- S druge strane, danas je jasno da je područje istočnih Slavena bilo vrlo razvijeno i prije dolaska Varjaga – jer se, uostalom, zemlja zvala Garđariki, dakle "zemlja gradova", i Varjazi ili "Rusi" samo su djelovali kao izvanjski čimbenik, koji je kao slučajna nit povezao Kijevsku Rusiju.
- I rod Rjurika bio je jako plodan: kneževi su se postavljali posvuda – a pošto se taj rod nazivao "Rusima", eto i zemlja se na kraju nazvala "Ruskom zemljom". Gdje god je vladao knez iz Rjurikova roda, zemlja je postala "ruska".
- Nestor je nastavio predaju o ruskim kneževima: Rjurik je imao sina Igora (šved. Ingvara), i Igorov skrbik u dobi maloljetstva, Rjurikov rođak Oleg (Helgi), pošao je na Kijev i dokinuo vlast Askolda i Dira,

dvojice varjaških usurpatora.

- I tako je nastala Kijevska Rusija, jer nakon Olegove akcije, Kijev će biti prvi grad poznat kao majka svih ruskih gradova.
- Ima više odličnih priča iz Nestorova rukopisa: primjerice priča o smrti Olega od "njegova konja", o smrti Igora od Derevljana i osveti njegove žene, knjeginje Olge (= sv. Olge) protiv naroda koji je ubio njezina muža (tri put u Kijevu, i na kraju golubima i vrapcima u prijestolnici Derevljana).
- Tekst se nastavlja ratovima Olgina sina Svetoslava pod Dunavom, sve do njegove smrti – zbog prijevare Bizanta koji je dojavio njegov povrat u Kijev pečenjaškom vođi Kurji, koji ga je dočekao iz zajede, ubio, i iz njegove lubanje napravio času.
- Sin Olge i Igora, Svetoslav (rus. Святослав), bio je prvi ruski knez koji je imao slav. ime, vjerojatno kao prijevod imena njegove majke (Olge, od Helge, "Svete"), ili alternativno u razradi imena kneza Olega (od šved. Helgi, "Sveti").
- Jedini drugi vladar koji je u slavenskom svijetu nosio to ime bio je prvi sin hrv. kralja Držislava, Svetoslav (Suranja).
- Stoga se može zaključiti da su u doba akcija Rusa u donjem Podunavlju postojale savezničke veze između Rusa i jadranske Hrvatske, jer *imena u srednjem vijeku u pravilu nisu slučajno izabrana*.
- Nestorov ljetopis poslije prelazi na priču o pokrštenju Rusije. Glavni je junak, Svetoslavov sin Vladimir, koji je još dok je bio poganin opisan kao vrlo razvratan vladar. Sam Nestor je označio Vladimira prije krštenja kao vrlo pohotna čovjeka, i Dietmar iz Merseburga ga je nazvao: *fornicator maximus*.
- Prema Nestoru:

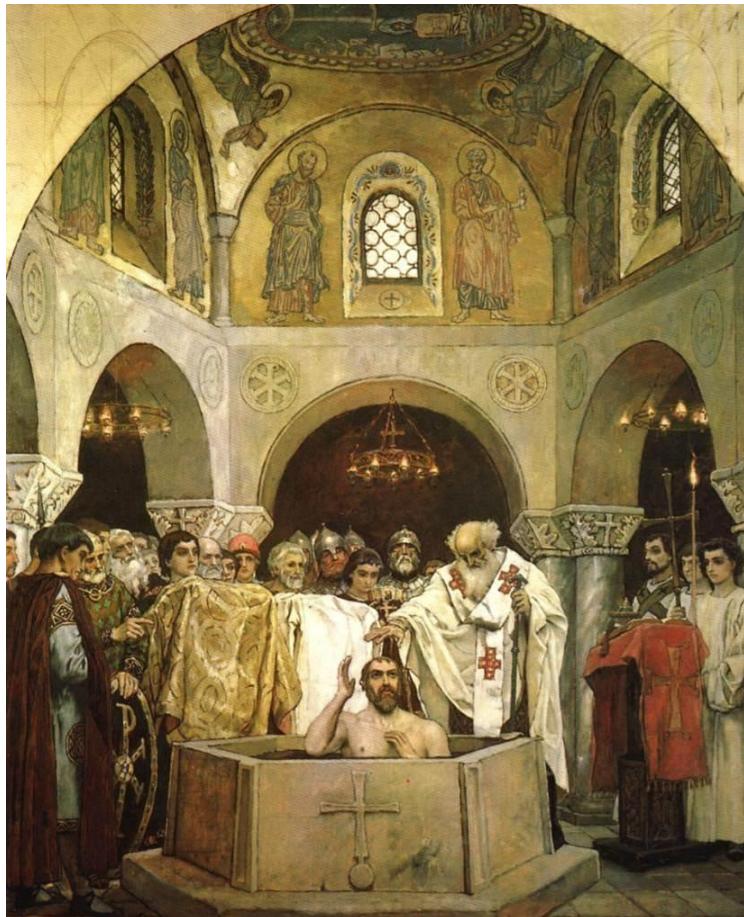
Godine 986. Došli su Bugari muhamedanske vjere, rekavši: 'Ti si kneže mudar i mislen, a zakon ne znaš, uvjeri se u zakon naš i pokloni se Muhamedu'. I pitao je Vladimir: 'Kakva je pak vaša vjera'. Oni su odgovorili 'Vjerujemo u Boga, i uči nas Muhamed tako: obrezati se, ne jesti svinjetinu, ne piti vina, ali zato poslije smrti, rekoše, može se bludit sa ženama. Muhamed daje svakomu po sedamdeset lijepih žena, i bira jednu od njih najljepšu i na nju prelazi ljepota svih; ta i bude njegova žena. Tu pak, rekoše, treba se predati svakom bludu. Ako je tko bijedan na ovom svijetu, bit će i na tom', i svakakve druge laži su govorili o kojima je stidno pisati. Vladimir ih je slušao, *jer je i sam volio žene i svaki blud*, zato ih je njegovo srce slušalo. *Ali evo što nije volio: obrezivanje i uzdržavanje od svinjskoga mesa, i od pića, pa je rekao: 'Rusima je veselo piti: ne možemo biti bez toga'*. Zatim su došli stranci iz Rima i rekli: 'Stigli smo mi, poslanici Pape', i obratili se Vladimиру. 'Tako tebi govori Papa': Zemlja tvoja je takva, kakva je i naša, a vaša vjera nije kao naša, jer je naša vjera – svjetlost; klanjam se mi Bogu stvoritelju neba i zemlje, zvijezda i mjeseca i svega što diše, a vaši su bogovi – samo stabla (drvo). Vladimir ih je pitao: 'Kakav je vaš zapovijed?' 'Post po sili, ' ako tko pije ili jede, to je sve za slavu Božju' – kako je rekao naš učitelj Pavao. Rekao je Vladimir Nijemcima: 'Idite, otkuda ste došli, jer naši očevi nisu to prihvatali'. Čuvši o tomu, došli su hazardski židovi i rekli: 'Čuli smo da su došli Bugari i kršćani, svaki te učeći svojoj vjeri. Kršćani također vjeruju u onoga koga smo mi raspeli, a mi vjerujem u jedinoga Boga Abrahama, Izaka i Jakova'! I pitao je Vladimir: 'Kakav je vaš zakon?' Oni su odgovorili: 'Obrezati se, ne jesti svinjetinu i žečetinu, poštivati subotu'. On ih je dalje pitao: 'A gdje je zemlja vaša?' I oni su rekli: 'U Jeruzalemu'. I on je pitao: 'Je li točno tamo' I odgovorili su: 'Razlutio se Bog na naše očeve i raspršio nas je po različitim zemljama za naše grijehove, a zemlju našu dao je kršćanima'. Rekao je Vladimir: 'Kako to vi druge učite, a sami ste odbačeni od Boga i raspršeni? Ako bi Bog volio i vas i vaš zakon, ne biste bili raspršeni po stranim zemljama. Ili pak hoćete da se to i nama isto dogodi?'.

- Nestor nastavlja s vrlo dugom pričom o razgovoru između Vladimira i "grčkoga filozofa", i poslije toga Vladimir je pozvao svoje boljare, koji su mu rekla da neka pošle deset ljudi u svaku zemlju da provjere kako je tamo. I kada su se ljudi vratili, rekli su mu:

"Išli smo u [povolšu] Bugarsku, pogledali, kako se oni mole u hramu, u džamiji; stoje tamo bez pojasa, klanjaju se, sjede i gledaju simo-tamo, kao bezumni, i nema u njih veselja, nego samo tuga i veliki smrad. Njihov zakon nije dobar. I došli smo do Nijemaca, i vidjeli u hramovima različitu službu, ali ljepote nismo vidjeli nikakve... I pošlo smo u grčku zemlju, i uveli su nas tamo gdje oni služe Bogu svojemu, i nismo znali – jesmo li na nebu ili na zemlji..."

- I na kraju dojam iz Grčke (Carigrada) odlučio je preobraćanje Rusije.
- Vladimir je nakon toga – prema ljetopisu – pitao svoje ljude, pa gdje se trebam krstiti. I oni su mu odgovorili, "gdjegod želiš".

- Vladimir se 987. krstio u Kijevu. Iduće godine zaprosio je za ženu Anu, sestru cara Bazilija II. i njegova brata Konstantina XIII., na što su braća pristali.

Viktor Mihailovič Vasnecov (1848 –1926), Krštenje Vladimira (1890).

- Vladimir je ratovao da bi povezao istočnoslavenska plemena, ili narode, i tako je 992. godine krenuo u napad na Hrvata. Nestorov tekst obično slijedio obrazac "pošao je u rat i vratio se nakon pobjede", ali u odnosno na "hrvatski rat" kaže samo da je Vladimir krenuo u rat i vratio se – pa su zatim napali Pečenjegi:

Иде (Володимиры) на Хорваты. Пришедши бо юму с воины Хорвательскыя и се Печенѣзи придоша по whон сторонѣ вт Сулы.

Podrijetlo naroda – prijelazi

Čeh, Leh i Meh

- U ovom djelu razmotrit ćemo pojave koje su kontinuirale od srednjega vijeka do modernoga doba, odnosno neke nove tendencije koje su se pojavile tijekom posljednjih stoljeća.
- Počet ćemo se temom, koja je inače dobro poznata u Hrvatskoj, legendom o Čehu, Lehu i Mehu. Riječ je o tradiciji koja ima svoje korijene u srednjem vijeku i koja je trajala sve do sredine 19. stoljeća, ili malo poslije, nakon čega je izgubile svoju vjerodostojnost i pretvorila se u lokalnu simboliku.
- Legenda o Čehu, Lehu i Mehu (ili Rusu) ima po svemu sudeći svoje korijene u Nestorovom ljetopisu, odnosno u izvorima kojima se ljetopisac služio.

- Ključni su sadržaji: smještaj predmigracijske domovine Slavena u Panoniji ("na Dunavu, gdje je danas zemlja Ugarska i Bugarska") i dakako kijevska priča o trojici braće i njihovo sestri.
- Spomenuli smo da je kijevska priča o braći Kiju, Šćeku i Horivu i sestri Libedi možda u vezi sa sličnom armenskom pričom iz ranoga srednjovjekovlja, a neki su ruski komentatori pretpostavili čak da bi zajednički izvor i u armenskom i u ruskom primjeru mogla biti neka skitska predaja.
- Drugi brat, Šćek, katkad se poistovjećuje s Čehom, dok je bilo i pokušaja da se treći brat, Horiv, poveže s Hrvatima (primjerice u radovima Jevgenija Paščenka, ali također i u nekim starijim djelima).
- Inače "praoca Čeha", pod latinskim imenom "Boemus", na početku 12. stoljeća prvi put spominje Nestorov suvremenik, Kozma Praški (1045–1125), u svom djelu *Chronica Boemorum*.
- Iako Kozmin "Boemus" nema braće, u kasnijim ljetopisima on je ipak prauzor za "Čeha", brata Leha – i katkad Rusa ili Meha.

Kozma Praški

- Poput Nestora, i Kozma daje uobičajeni podatak da su "zloumni ljudi" poslije potopa pokušali izgraditi babilonski toranj, za što su bili kažnjeni na način da je ljudski rod, koji je tada obuhvaćao "oko 72 čovjeka" (*quod tum fere constabat in LXX duobus viris*) bio podijeljen u isti broj jezika.
- Svaki je čovjek onda lutao po svijetu, ali su na kraju ljudi naselili i Germaniju, koju je Kozma opisao kao čitavo područje Europe pod sjevernim polu, od rijeke Tanais prema zapadu (*sub arcto axe Thanay tenus et usque ad occiduum*).
- I u to vrijeme tu su postojale goleme šunme, bez ljudi, nego samo s rojevima pčela, pjesmom ptica i divljim životinjama; skakavci su skakutali po livadama ljeti, i vode su bile čiste i prepune riba...
- I onda su stigli prvi ljudi u ove krajeve, i naselili se, čini se ("mislim") oko brda Řip (*circa montem Rip*), između rijeke Olhre i Vltave.
- I tu im je njihov starac, koji su drugi slijedili "kao da im je vođa" (*Tunc senior, quem alii quasi dominum comitabantur*), pozvao da se zahvale bogovima:

Drugovi, vi koji ste sa mnom podnijeli teške muke kroz osamljene šume, zaustavite korake, dajte libaciju zahvalnosti svojim bogovima, kojim ste čudesnim djelom stigli u domovinu koja vam je nekada bila sudbinom predodređena. Ovo je ona. Ovo je ta zemlja na koju ste me često podsjećivali da sam vam obećao, zemlja nikomu podložna, puna divljih životinja i ptica, vlažna od nektara, meda i mlijeka i, kako možete vidjeti, ozračja prekrasnim za život. Vode su obilne na svakoj strani i pune riba izvan mjere. Tu vam ništa neće nedostajati, jer vas nitko neće smetati. Ali budući da je zemlja kao ova, i lijepa i velika, u vašim rukama, pomislite o prikladnom imenu za nju.

O socii, non semel tecum gaves labores per devia nemorum perpessi, sistite gradum, vestris penatibus litate libamen gratum, quorum opem per mirificam hanc vobis olim fato predestinatam tandem venistis ad patriam. Hec est illa terra, quam sepe me vobis promisisse memini, terra obnoxia nemini, feris et volatilibus referta, nectare mellis et lactis humida, et, ut ipsi perspicitis, ad habitandum aere iocunda. Aque ex omni parte copiose et ultra modum piscose. Hic vobis nihil deerit, quia nullus vobis oberit. Sed cum hec talis, tam pulchra ac tanta regio in manibus vestris sit, cogitate, aptum terre nomen quod sit (Chronica Boemorum I: 4-16).

- I narod je, prema Kozmi, odgovorio: "I gdje bismo... pronašli bolje i prikladnije ime, nego, jer se ti, oče, zoveš Boemus, da se i zemlja nazove Boemia?" (*Et unde... melius vel aptius nomen inveniemus, quam, quia tu, o pater, diceris Boemus, dicatur et terra Boemia?*).
- Zatim je Boemus poljubio zemlju od radosti, i podižući ruke s dlanovima prema zvijezdama, pozdravio zemlju i zamolio je da čuva potomke naroda iz naraštaja u naraštaj
- Kozma nije rekao odakle je stigao Boemus. Njegova priča govori tek o lutanju, i to prema obećanoj zemlji, koja je opisana, u biblijskom tonu, kao "zemlja meda i mlijeka". Česi bili su, prema toj radnji, prvi žitelji Bo(h)emije, što bi trebalo potvrditi njihovo pravo nad svojom domovinom.

Poljski ljetopisi

- U prepoznatljivem obliku, legenda o Čehu, Lehu i Mehu/Rusu uoblikovat će se u poljskim i češkim ljetopisima tijekom 13. stoljeća – i to vjerojatno pod utjecajem Nestorove ruske tradicije.

Velikopoljska kronika

- Dakako, u nešto starijim ljetopisima: u djelu Gala Anonima iz 12. stoljeća *Gesta principum Polonororum* (napisanom poslije njegove kronike o Mađarima), kao i u radu *Chronica seu originale regum et principum Poloniae*, koje je poslije napisao krakovski biskup, bl. Wincenty Kadłubek (1161–1223), nema spomena o trojice braće, rodonačelnika slavenskih naroda.
- Kadłubek zastupa inače drukčiju genealogiju (označenu poslije i u "Dzierzinoj kronici" iz 14. stoljeća), po kojemu su Poljaci nastali od Vandala, tj. od praoca Vandalusa, koji je povezan s biblijskim Jafetom preko tzv. "franačke tablice naroda" (o kojemu je prije bilo riječi).
- Međutim, u idućem naraštaju, već i kronici poznanjskog biskupa Boguchwała (u. 1253), shema se mijenja. Pradomovina svih Slavena nalazi se sada u Panoniji, nazvana prema Panu, sinu Jana (= Javana) i unuku Jafeta. A taj Pan je imao tri sina: Leha, Rusa i Čeha.
- Boguchwał je bio povezan katkad i s nastanku "Velikopoljske kronike" (*Chronica Poloniae maioris*), iako se to (u biti) anonimno djelo danas najčešće pripisuje kustošu proznanjskog kaptola Godzisławu Baszku, a njezin nastavak Janu iz Czarnkowe (oko 1320–1387).

- Bilo kako, "Velikopoljska kronika" iznosi sintezu legendu u njezinom ranijem obliku:

U drevnim knjigama piše da je Panonija majka i praroditeljica svih slavenskih naroda, Pan je, prema tumačenjima Grka i Slavena, bio taj koji je nad svime vladao. I stoga "Pan" na slavenskom znači "veliki gospodar" (*maior dominus*)... Ti Panonci, nazvani prema Panu, kako se kaže, vode svoje podrijetlo od Jana, potomka Jafeta. Iz njih je prvi bio, kako se tvrdi, onaj moći Nimrod, koji je najprije počeo pokoravati ljudi, svoju braću i počinjavati ih svom gospodstvu...

- I tako su se od tih Panonaca rodila tri brata, sinovi Pana, vladari Panonaca, od kojih je prvijenac imao ime Leh, drugi Rus i treći Čeh.
- Autor "Velikopoljske kronike" iznosi i druge detalje, koji baš i nisu povezani.
- Primjerice, spominje se praoca slavenskih naroda, pod imenom Slava, od koga je navodno potekao i Nimrod. Zatim, Bugari i Raščani dobivaju svoja imena prema rijeckama, a Dalmacija je tako nazvana jer ju je panonska kraljica podarila svomu sinu, tj. prema poljskim riječima *dala macz*, "dala majka". I štoviše, tu kraljicu poistovjećuje čak s biblijskom "Kraljicom od Sabe", zbog rijeke "... koju Panonci nazivaju Saba (= Sava)".
- Autor prenosi i misao da se "Sorabi" (= Srbi) tako zovu, jer ih ih Nimrod naselilo u "Serviji" kao robove (što podsjeća na Porfirogenetovu etimologiju srpskoga etnonima), iako se poslije tvrdi da to ne može biti točno, jer nije samo "taj mali dio slavenskoga korijena" bio pod vlašću Nimroda, nego sav slavenski narod (pa bi onda srpsko ime bio neki izvod od osobnoga imena Sarban).
- Od drugih zanimljivosti, može se spomenuti povezivanja podrijetla Slavena i Teutonaca/Germana ("Treba znati da su Slaveni i Teutonci, kako se kaže, potekli od dva brata – Jana i Kusa, potomaka Jafeta, prema izviješču Izidora u prvoj knjizi "Etimologije" i Martina u "Rimskoj kronici"); isticanje da su svi Slaveni, osim Panonaca, počinjavali "Lehitima"; pa i uvrštanje Mađara u slavensku skupinu (s time da će ime Hungari, dobiti od Hunu).
- Leh, eponimni predak "Lehita" (Poljaka) stigao je sa svojim narodom na sjever, i našavši na plodan kraj, tu je odlučio podići dom. Rekao je "Bit ćemo gnjezdo", i zato se to mjesto – jedno od središta ranopoljske države – nazvalo *Gniezno*.

- Prema kasnijoj pučkoj predaji, Leh je u tom gnjezdu uočio i bijelog orla, koji će postati simbol Poljske (motiv orla inače se javlja u poljskoj simbolici od vremena Bolesława I. /992-1025/, i najvjerojatnije je preuzet iz rimskogermanskih izvora).
- "Velikopoljska kronika" nastavlja s pričom o kralju Kraku, osnivaču Krakova, i o njegovoj kćeri Vandi (Wanda), zbog čije će neuvršćene ljubavi alemanski knez počiniti samoubojstvo – i po kojoj će Lehit i njima pridruženi slavenski narodi preuzeti ime "Vandaliti".
- I bilo je to, prema autoru, mnogo godina prije vremena Aleksandra Velikoga.
- Obično se smatra da je priču o Vandi prvi oblikovao Kadłubek, na osnovi nekih pučkih predaja i zbog njegova povezivanja Poljaka s Vandalima. No dok se u njegovoј verziji ubija samo alemanski knez, tekst "Velikopoljske kronike" implicira da se i Vanda žrtvovala, bacivši se u vode Visle.
- Zapravo, u "Velikopoljskoj kronici", uz priču o trojici braće, može se primjetiti spajanje Slavena i Germana, što se moglo prepoznati i kod Kozme Praškoga (njegova je Boemia bila dio Germanije).
- No izvođenje Poljaka i drugih Slavena od Vandala odražava nešto drugo. Riječ je o brkanju Vandala s Vendima spomenutim u latinskim izvorima u prvim stoljećima n.e., obično u vezi sa Sarmatima – i u 6. stoljeću kao jedno od triju slavenskih skupina kod Jordanesa (Venethi, Antes, Sclaveni). Ta trojna podjela možda je zanimljiva u odnosu na priču o trojici braće.

Walery Eljasz-Radzikowski (1841–1905), "Lech i bijeli orao"

Dalimilova kronika

- Ovo je djelo nastalo negdje između 1282. i 1314., u vremenu posljednjih čeških kraljeva iz roda Přemyslovića (do 1306) i sve jače integracije u njemački odnosno svetorimski okvir.
- Dio češkog plemstva doživljavao je tadašnje vladare, pogotovo sina svetorimskog cara, Ivana Luksemburškoga (vl. 1310–1346), kao nepoželjne tuđince, što se može primjetiti u otporu prema strancima (Nijemcima) i njihovim običajima u nekim dijelovima Dalimilove kronike.
- Autorstvo rada nije još utvrđeno. U 16. stoljeću češki je povjesničar Václav Hájek iz Libočana prepostavio da bi autor mogao biti kanonik iz boleslavskе utvrde Dalimil iz Meziřiča, pa se poslije kronika nazvana po njemu, no prema jednom novom prijedlogu autor je možda bio vitez Jindřich iz Varnsdorfa (1265–1346/1347).
- U svakom slučaju, Dalimilova kronika važna je po tomu što je najstariji povijesni ljetopis *pisan na češkom jeziku* (u stihovima), i što također vrlo jasno izražava češko rodoljublje.
- Kronika je bila prevedena još u 14. stoljeću na latinski jezik.
- Nakon predgovora, tekst počinje s uobičajenim prikazom podjele jezika i naroda nakon rušenja babilonskoga tornja. Tada, među drugim jezicima, tj. "narodima", nastaju i Srbi (*Mezi jinymi Srbove...*)
- "Srbi" u Dalimilovoj kronici zapravo su Slaveni, općenito, a ne balkanski Srbi (što će poslije Hájek korigirati, i u svom prijepisu napisati *Slované*).
- I ti Slaveni su se navodno raširili sve do Rima...

- Međutim, u drugom poglavlju teksta, kada "Dalimil" govori o nastanku češkoga naroda (*O počatce jazyka ceskoga*), kaže se:

*V srbskem jezyku jest zeme,
 jiez Charvatci jest jme.
 V tej zemi biese Lech,
 jemuz jme biese Cech
 Ten muzobojstvo se docini,
 pro nez svu zemi provini, itd.*

- Dakle, Dalimilova kronika je zamislila da je rodonačelnik Čeha, imenom Čeh, nekada živio u zemlji Hrvatskoj, ali je morao pobjeći iz svoje domovine jer je počinio ubojsvo (*muzobojstvo*).
- Hrvatska je napokon zamjenila Panoniju iz starijih izvora, i isto tako područje oko Dunava iz Nestorova ljetpisa. Lik Čeha je i drukčiji nego kod Kozme Praškog. Kozma ga je zamislio kao mudrog starca, nalik na starozavjetnog patrijarha, dok je Čeh u ovom slučaju počinio zločin i morao uteći iz Hrvatske.
- Pošao je, prema kronici, zajedno sa šestoro braće i njihovim narodima i putujući od šume do šume napokon stigao do gore Řip u Českoj, gdje se i nastanio (i tu je tekst u skladu s Kozmom).
- Sin Ivana Lukšemburškog, Karlo IV. (1316–1378), rođen u Pragu i kršten imenom Vjenceslav – od 1346. češki kralj i od 1355. svetorimski car – trudio se promijeniti napete odnose između Čeha i Nijemaca. Češki je, uz njemački, postao obvezni jezik na njegovu dvor, 1347. utemeljio je Praško sveučilište – i te iste godine pozvao je benediktance-glagoljaše iz Hrvatske da bi uveli staroslavensko bogosluženje u samostanu Emaus u Pragu.
- Bio je to iznimni primjer katoličke ustanove u samom središtu Europe u to doba u kojem se crkvena liturgija nije provodila na latinskom jeziku.
- I motiv za njezin osnutak potekao je od zamisli da je Hrvatska bila davna pradomovina Čeha.

Brdo Řip (lijevo, foto: Miraceti) i crkva/rotunda Sv. Jurja iz 12. stoljeća na njegovom vrhu (desno, foto: Matt Borak)

Kasnosrednjovjekovni nastavak legende (14. stoljeće)

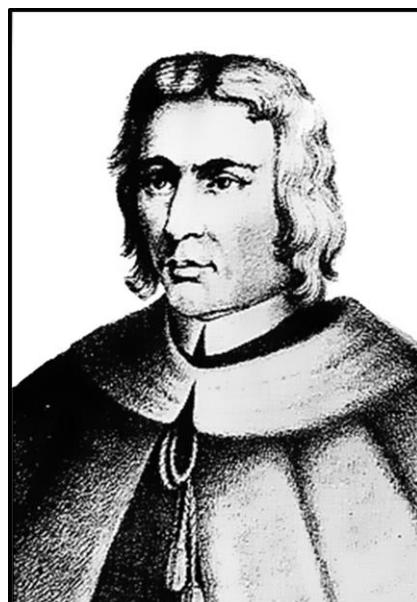
- Pribík Pulkava iz Radenína (u. 1380) sastavio je 1374. ljetopis, u kojem je napisao su Slaveni i drugi narodi svijeta potekli iz "Senaarske ravnice" (Sumera), i da su Slaveni potom krenuli preko Haldeje i stigli u zemlju naseljenu Grcima; preko morskoga tjesnaca kod Carigrada ušli su u Europu i naselili Bugarsku, "Rusku", Srbiju, Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu, Korušku, Istru i Kranjsku... I zatim je u Hrvatskoj živio Čeh, koji je ubio nekog hrvatskog velikaša, i morao uteći. Prešao je Dunav i na kraju

stigao u Češku, gdje se naselio na gori Řip. Njegov brat Leh išao je dalje i prešao "Snježne gore" (*Alpes nivium*), koje dijele Češke od Poljske i ugledao ravnici u kojoj se naselio.

- Poljski ljetopisac, Jan Długosz (lat. Ioannes Longinus, 1415–1480) preuzeo je tu povijest, više-manje. Dakle, iz "Senaarske ravnice" Slaveni su stigli u Europu, tj. u Panoniju, koja je bila prvo i najstarije sjedište Slavena (*Panoniam primam et veterem Slavorum sedem*), i naselili su otuda Bugarsku, Srbiju, Bosnu, Hrvatsku, Dalmaciju, Iliriju, Korutansku i ine zemlje uz Jadransko, Jonsko i Egejsko more... područja Dalmacije, Srbije, Slavonije, Hrvatske i Bosne pripadalo su braći Čehu i Lehu, sinovima Jana (tj. Javana)... i živjeli su u gradu Psari, uz koji teče rijeka Hui, koja dijeli Slavoniju od Hrvatske... Čeh i Leh, htijući se udaljiti od razmirica koje su izbile među Slavenima, pošli su sa svojim rodovima i stokom iz domovine i osnovali su češku i poljsku državu... poslije je krenuo i treći brat, po imenu Rus, koji je osnovao Rusiju...
- Humanist Enea Silvio Piccolomini (1405–1464), od 1458. papa Pio II., napisao je u svojoj "Češkoj povijesti" (*Historia Bohemica*, Rim 1458) da je "Zehius" (= Čeh) bio podrijetlom Hrvat (*Croatinus*) i da je poslije prvi kralj Češke napustio svoju domovinu nakon ubojstva. Njegov je brat Leh iz Dalmacije naselio Poljsku.
- Dakle, negdje dotad se ova legenda, koja se razvila u Češkoj i Poljskoj, *povezala s Hrvatskom*. Vjekoslav Klaić (1849–1928) smatrao je da je za to bio ključan vitez Jan Vitovec iz Moravske (u. 1468), koji je od 1439. službovao u grofova celjskih, te nakon smrti Ulriha II. Celjskoga (1406–1456), od 1457. postao ban Slavonije, od 1459. krapinski barun i od 1460. grof zagorski.
- Veza Celjskih s lociranjem legende u prostoru doista je mogla biti važna, iako ne postoje izričite potvrde da je već tada bila poznata u Hrvatskoj ili Slavoniji.
- Međutim, treba tu istaći da se sin Karla IV., Žigmund Luksemburgovac (1368 –1437), koji je bio od 1387. hrvatsko-ugarski kralj (od 1419. češki kralj, od 1433. svetorimski car), vjenčao Barbarom Celjskom 1456. godine upravo u Krapini, što bi se (uz Vitovčev kasniji i možda dodatni utjecaj) moglo povezati s konačnim smještavanje radnje priče u Krapini.

Renesansni pisci (Miechovius, Hájek, Dubrovius)

- Za vrijeme renesanse, Matija iz Mjehova (polj. Maciej Miechowita, lat. Matthias Miechovius, Matthias de Miechow, 1457–1523), učenjak i profesor na Jagelonskom sveučilištu u Krakovu, nadopunio je "Velikopoljsku kroniku".
- Njegov tekst u osnovi slijedi već uobičajeni obrazac: Poljaci potječu od Slavena, i ovi od Jafetova sina Javana. Slaveni su naselili Srbiju, Dalmaciju, Meziju, Bugarsku, Bosnu, Hrvatsku, Slavoniju... a knezovi Leh i Čeh (*nije spomenut Rus*), Javanovi unuci iz Helisine loze, vladali su u Hrvatskoj i Slavoniji, koje razdvaja rijeka "Krupa"... stolovali su u gradu Psari, ali kad se narod previše namnožio, Leh i Čeh krenuli su u novu postojbinu.
- Godine 1541. Václav Hájek iz Libočana (u. 1553) objavio je svoju *Češku kroniku*, koja prenosi jednu od najpotpunijih inačica legende.
- Kao svoje izvore Hájek je istaknuo talijanskoga humanistu Filipa Kalimaha (= Filippo Buonaccorsi, 1437 – 1496) i Matiju iz Mjehova, ali je očito poznavao i druge radove kao i "Dalimilovu kroniku" (koju je baš on, kako je bilo rečeno, pripisao kanoniku Dalimilu iz Boleslava).
- U ovom sklopu, Hájek prvo kaže da je Jafetov sin Javan krenuo na sjever u Ilirik, i naselio se uz more koje je po njemu nazvano

Václav Hájek iz Libočana

Jonske (kteréž od téhož Javána nazváno Jonytské). Zatim su od Javanovog sina Helisa potekli su Slaveni (Slováci kod Hájeka), koji su naselili razne zemlje: slavonsku, rašku, hrvatsku, bosansku, vlašku, rusku i moskovsku. Poslije nekoga vremenu u Hrvatskoj su zavladala dva brata, Čeh u gradu Psari i Leh u Krapini:

... že času jednoho v té krajině charvatské byli dva bratři vlastní, knížata, jimž byla jména jednomu Čech a druhému Lech. On Lech měl své seděni na hradě řečeném Krapina, kterýž až do dnes stoji. Starší bratr, totiž Čech, měl svůj byt na hradě řečeném Psáry, nad potokem predkým, kterýž Krupá slove.

- Tu je važnost Krapine u legendi već prvi put jasno određeno; ali Hájek je poput Matije iz Mjehova, Pribíka Pulkave i (recimo) "Dalimila" izostavio trećega brata iz opisa, i također nije označio Čehov zločin kao motiv za odlazak iz Hrvatske.
- Razlog za seobu bio je navodno da je neki "Uroš iz roda dalmatinskih kneževa" (*Hroše, jenž byl z rodu knížat dalmatských*) razorio grad Psari, i zatim je u zemlji došlo do "takvih nereda, zavada i ubojstava" da su Čeh i Leh odlučili povesti svoje ljude (žene, djecu, prijatelje itd.), sve zajedno oko 600 duša, i napustiti domovinu. I otišli su jahajući na prekrasnim konjima, noseći pred sobom žutu zastavu na kojoj je bio bijeli štit s likom crnoga orla (*byl proporec žlutý a na něm štít bílý, a v štítu orel černý*).
- Inače, zanimljivo je da taj opis zastave uvelike odgovara znakovlju Svetorimskog carstva u vremenu kada je Hájek pisao.
- Pod godinom 644. Hájek je napisao da su "hrvatski kneževi Čeh i Leh sa svojim [Ijudima] stigli do zemlje Bohemske" (*Knížata charvátská, Čech a Lech, přibrali se s svými do země Bohemské*).
- U nastavku opisa preuzeo je gotovo bez izmjene dijelove teksta Kozme Praškoga i predstavio ih u češkom prijevodu:
  - S vrha gore Řip, Čeh utvrđuje da su je sada narod stigao, u zemlju koja mu je bila obećana, pa neka prinosi žrtvu "onima koji su [ga] uveli u ovu zemlju"; ta obećana zemlja puna je divljih životinja i ptica, bogata medom i mlijekom... vrlo prikladna za obitavanje, [s] vodom na svim stranama i neobičnim obiljem riba" (... zvěř a ptáků plná, medem a lékem oplývající... k obývání velmi příhodnám, vody se všech stran hojně a nad obyčej ryb). Tu narodu neće ništa nedostajati i neprijatelji mu neće moći naškoditi (*Tuť vám se nebude nic nedostávat, nepřátelé nebudou mocí vám uškoditi*)
  - Čeh traži od naroda da nađe prikladno ime za tu zemlju, a narod odgovari, da budući da se on zove Čeh, najprikladnije je da se zemlja zove "Čehova zemlja" (*Čechova země*)
  - Vrlo radostan zbog toga, Čeh diže ruke prema nebu, i priziva tu "svetu zemlje", da sačuva narod zdravim i da ga razmnoži, iz naraštaja u naraštaj zauvijek (*Nás zdravé zachovej a rozmnož od národu do národu až na věky*).
- Leh je ostao s bratom, prema Hájeku, do 653. – i tada je, jer mu je narod postao brojan, pošao "na istok"; zatim je 658. jedan Čehov "prijatelj" po imenu Manuh krenuo na zapad, gdje je osnovao dvor i selo Charvatice...

Ilustracije iz Hájekove Česke kronike o dolasku Čeha i Leh do gore Řip.

- Posljednju važnu češku kroniku iz ovoga vremena, *Historia regni Bohemiae*, objavio je 1552. olomučki biskup Jan Skála Dubravski (= Ioannus Dubravius, 1486–1553).
- Dubrovski se uvelike temeljio na Hájekovom djelu, ali je ipak u priči o Čehu i Lehu unio drukčije:
  - Čeh je bio cijenjen gospodar u Hrvatskoj, ali je (slučajno ili namjerno) počinio jedno ubojstvo, i ne zeleći se podvrći sudu krenuo je sa svojim bratom Lehom, i svojim ljudima u prostor između Drave i Dunava, koji je pripadao Hrvatima, i odatle u Panoniju i u Moravsku.
  - Moravci su rekli preseljenici da još dalje postoji zemlju koju Germani nazivaju Bohemijom (*quam Germani Boeheim vocarent*), i koja je napuštena, osim za neke malobrojne i rasute skupine Vandala.
  - Čeh i Leh pošli su u tu zemlju – a vandalski pastiri, kada su čuli kako došljaci govore njihov jezik, donijeli su im darevi (mljeko, sir, meso).
  - S gore Řip, Čeh je motrio zemlju i vidio da je dobra, pa se narod tamo naselio, i budući da su Hrvati bili vični u gradnji i poljoprivredi (*Croatae erant, tam aedificare, que agros colere docti...*), narod se namnožio.
  - Napokon je Leh zatražio da odvede svoje ljudе u drugu zemlju: pošao je preko gorja i tu se naselio u kraju naseljenom dijelom Šlezija i dijelom Poljanima (*partim a Slesitis, partim a Polonis*).
  - Česi su dobili svoje ime u sjećanju na Čeha, i Poljaci/Lehti u sjećanju na Leha.
- Bez obzira na različite njezine inačice – i gubitka trećega brata, Rusa, u osobito u češkim ljetopisima, može se zaključiti da se priča o braći utemeljitelja slavenskih naroda već dobrano utvrdila u srednjoj Europi u 16. stoljeću.
- U drugom dijelu toga stoljeća prenijeli su je i Alessandro Guagnini (1534–1614) i lječnik Thomas Jordan (u. 1585.), koji je u izdanju rada Dubrovskog tvrdio da je Čeh, svjesno ili ne, učinio pokolj u Hrvatskoj (*Cl. Job Dubravii Olomucensis Episcopi Boiemica Historia. Viro Thoma Jordano Medico*. Basel, 1575), a zatim je Prokop Lupáč (1530–1587) utanačio da su braća Čeh i Leh pošli iz domovine točno 15. srpnja 638. godine (*Rerum Bohemicarum Ephemerides*, 1584).
- U međuvremenu će se legenda već pojaviti i u Hrvatskoj, gdje će se najduže zadržati i poprimiti dodatne sadržaje (sve dok je Ljudevit Gaj nije "kodificirao" u prvom dijelu 19. stoljeća).

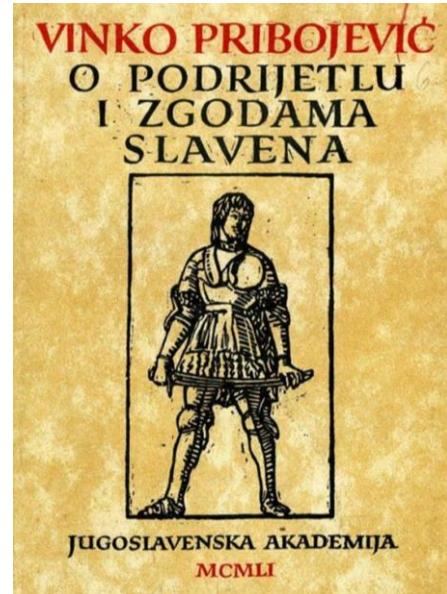
Legenda u Hrvatskoj

- Na hrvatskom području, priču o trojici braće-utemeljitelja slavenskih naroda prvi je iznio Vinko Pribojević, u svom govoru "O podrijetlu i zgodama Slavena" (*De origine successibusque Slavorum*), u gradu Hvaru 1532. godine:

Međutim (kako navode papa Pio, Mehovita i poljski anali) braća Čeh, Leh i Rus, protjerani iz Dalmacije zbog unutrašnjih ratova, bijahu praoči Čeha, Poljaka i Rusa, ili točnije, ta tri brata dokopaše se vlasti nad tim narodima i nazvaše ih svojim imenom. Tako su po Čehu nazvani njihovim jezikom Česi, koje nazivamo Bohemi, po Lehu Lesi, koji su sada Poljaci, a po Rusu Rusi, koji se zovu i Moskoviti.

... quamquam (quemadmodum papa Pius ac Mechouita Annalesque Polonorum referunt) Czech, Lech ac Rhus fratres, ob intestina bella ex Dalmatia pulsi, Bohemos ac Polonus et Rhuscios genuerint uel potius hi tres fratres horum sibi populorum potestatem usurpantes sua eis contulerint, ut a Czech eorum lingua Czechi, quos Bohemos dicimus, a Lech autem Lechi, qui nunc Poloni, a Rhus autem Rhuscii, qui et Moscouitae dicuntur, sint appellati.

- Važno je što je Pribojević opet uveo trećega brata, Rusa, u priču, iako izvori na koje se izričito pozvao, spominju samo Čeha i Leha. Vjerojatno je, dakle, doznao za Rusa iz starijih izvora (iz "Velikopoljske kronike" ili iz Dłgosza) tijekom svoga trogodišnjeg boravka u Poljskoj, negdje prije 1525.
- Osim toga, za razliku od svojih izvora, Pribojević je označio "Dalmaciju" kao zemlju podrijetla Čeha, Leha i Rusa.

Korice hrv. prijevoda Pribojevića govora (Zagreb, 1951)

- Još je jedna osobitost, to što je Pribojević izveo podrijetlu Slavena ne od Jafetova sina Javana (kako su činili drugi autori), nego od Jafetova najmlađeg sina Tirasa, navodnim praočem Tračana, a njih je Pribojević, dakako, smatrao Slavenima, uostalom kao i Ilire, koji su u njegovom govoru bili ključni u utvrđivanju teze o autohtonosti Slavena.
- No poslije Pribojevića, Mavro Orbini (1551–1617) vratio se klasičnoj shemi, i u svom "Kraljevstvu Slavena" (= *Regno degli Slavi*, 1601) gotovo sasvim prepisao tekst Dubrovskoga.
- Pola stoljeća poslije – na sjeveru Hrvatske, Juraj Ratkaj (1613–1666), očito prema latinskom prijevodu Hákove kronike označio je u svojoj povijesti (*Memoria regum et banorum regnum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*, 1652) da je sjedište Zagorja s gradom Krapinom (*Zagoriae Sedes Arx cum oppido Crapina*) bilo rodno mjesto (*natale domicilium*) Čeha i Leha, koji su zbog građanskih nemira (*civiles discordias*) napustili domovinu i zauzeli Bohemiju i Poljsku, koje su nazvane po njima.
- Godine 1673. Stjepan Glavač (1627–1680), prihvativši takvo tumačenje, stavio je na svojoj zemljopisnoj karti Hrvatske, uz ime Krapine, opasku: "rodno mjesto Čeha i Leha, protaca Bohemaca i Poljaka kako kaže stara tradicija" (*Crapina Tsehi Bohemorum et Lehi Polonorum Patris natale solum utu vetus fert traditio*)
- Na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, Pavao Ritter Vitezović (1652–1713) vratio je Rusa ponovno u predaju, i u svojim se radovima redovito osvrćao na legendu o trojici braće, primjerice:
  - *Kronika aliti szpomenek vsega szveta vekov* (1696), pod godinu 650: "Okolu ovoga vremena nikoteri hote dasu tri Bratta Ceh, Leh i Rus, Hrvatska Gospoda, zaradi ludomorstva, s mnogimi priateljumi, slugami i podlosniki prik Drave i Dunaja otišli. i Cseh Csesko, Leh Lesko, aliti Polsko, a Rus Rusko Kralestvo zasadili."
  - *Croatia Rediviva* (1700): "Negdje, naime, oko godine Kristove 550. [...] Hrvati, ilirsko pleme, otišli su pod braćom Čehom, Lehom i Rusom iz Međurječne Hrvatske i svoga sjedišta, utvrde Krapine, te u predjelima sjeverno od Dunava osnovali tri vrlo napredna kraljevstva, nadjenuvši im svoja imena: to jest, Česi ili Bohemi, Lehi ili Poloni, i Rusi".
  - *Natales divo Ladislavo* (1704): "Čeh, Leh i Rus, zbog domaće pobune u Iliriku pošli su u daleku Germaniju; Čeh je zasjeo u Bohemiji, njegov brat Leh pošao je dalje i nakon dvojboja s nekim kraljevićem u Germaniji zasjeo čitavu Pomeraniju; Rus je provalio u Sarmatiju i tom kraju po sebi dao ime Rusija..."
- Dakako, tijekom 18. stoljeća, priču su podržavali i Isusovci, u gimnazijama koje su vodili u raznim dijelovima Hrvatske u to doba, do ukinuća reda 1773. godine). Pa tako su đaci u zagrebačkoj gimnaziji već 1702. izveli igrokaz o Čehu i Lehu iz Krapine, a 1749. po prvi put se u tom kontekstu spominje i Meh, i rimski silnik Aureol, koga su braća svladali prije nego što su napustili domovinu...
- Takav ulazak legende u tadašnji obrazovni sustav zacijelo je potaknuo njegovo *kapilarno širenje* i postupno pretvaranje u "narodnu pripovijest".
- Andrija Jambrešić (1706–1758), isusovac, nakon što je u djelu *Lexicon latinum* (1742) naveo da su se u Krapini rodili Čeh i Leh, te da "neki spominju" i trećeg brata "Moska", zaključio da to nije u suprotnosti s povijesnim predajima i da je vjerojatno da su Slaveni prvo stigli iz Sarmatije i naselili Ilirik i tu se učvrstili i namnožili, i poslije slali pomoć slavenskom narodu na sjeveru, i tako stvorili začetke novih država.
- Ta Jambrešićeva teza vrlo je znakovita, jer upućuje na drugu pojavu, koja je tada jačala – razvitak moderne historiografije. I već je više desetljeća prije toga "otac hrvatske historiografije", Ivan Lučić (1604–1676), u djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1673), prema tekstu Konstantina Porfirogeneta (pronađenom u 16. stoljeću) utvrdio da su Hrvati potekli "iz Sarmatije".
- Godine 1740. – malo prije objavljivanja Jambrešićeva rada – u Hrvatsku je stigao Johann Christoph Jordan, dvorski savjetnik Mariji Terezije, u nakani da istraži legendu o Čehu, Lehu i Mehu. U Krapini je utvrdio da postoje tri brda, koja bi odgovarala smještajima gradova trojice braće: brdo na kojem stoji krapinski grad, brdo Sv. Josip – koji je povezao s gradom Psari iz čeških i poljskih ljetopisa, i brdo Šabec. I osim toga je zaključio da među krapinskim žiteljima postoji i neprekidna tradicija (*tradition perpetua*) da su u tri grada, Krapini, Psari i Šapcu, vladali Čeh, Leh i Meh (*De originibus Slavicis*, II, 1745).

- Na legendu u njezinom klasičnom obliku (po kojemu su braća morali napustila Hrvatsku zbog zločina), ali s dodatkom Rusa, osvrnuo se također Baltazar Adam Krčelić (1715–1778), u svojoj povijesti (*De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae prealiniaries*, 1770).
- No zanimljivo je da su tih godina na daljnju razradu priče utjecala dva Čeha, koja su stigla u Hrvatskoj: franjevac Prokop Svoboda (1728–1767), koji je 1767. održao predavanje o svom imenjaku (sv. Prokopu iz Sázave) u franjevačkom samostanu "vu domovini Cheha Krapine", te Vjenceslav Szklenszky (1732–1790), zagrebački gvardijan od 1775. do 1790., koji je sastavio rukopis o povijesti Krapine za vrijeme dok je službovao i u tom gradu (1763–1766. i 1777–1780).
- Ukratko: Svoboda je tvrdio da su Čeh, Leh i Rus napustili Krapinu još 278. n.e. zbog pritiska od rimskoga vojskovođe Aurelija, i dodao je detalje o tome kako je Čeh morao služiti mjesnom vođi u Bohemiji 14 godina u doba cara Konstantina (306–337. n.e.) prije nego što je dobio zemlju, dok je pak Szklenszky zaključio da su braća pošla iz Hrvatske za vrijeme Atila, koji je ratovao protiv Rimljani i bio sklon Slavenima.
- U prvom djelu 19. stoljeća, svećenik i povjesničar Ivan Švear (1775–1839) iznio je drukčije viđenje: legenda o Čehu, Lehu i Rusu nije bila izmišljotina, nego odraz zbivanja iz vremena franačkih prodora na istoku, tj. "horvatske vojvode" pošli su iz Krapine sa svojim vojskama 787. ili 788. godine u pomoć Česima, Moravcima, Poljacima i Pomorancima, i 789. porazili Karla Velikoga.

Ljudevit Gaj

- I takvo je bilo stanje stvari u času kada je Ljudevit Gaj (1809–1872) po prvi put čuo pripovijest o Čehu, Lehu i Rusu (ili Mehu), koju mu je ispričao starac Mateuš, sluga u domu njegova oca u Krapini.
- Gaj je poslije, u djelu *Die Schlösser bei Krapina* (1826), koje je objavio kao tek petnaestogodišnji učenik, uglavnom prepričao Szklenszkoga, no u svojim kasnijim uspomenama prisjetio se kako je prvi put doživio legendu:

Ova, u prostom puku sačuvana pripovijest, ovako reći, sveta priča sveslavenska, povezana sa svim onim važnim mjestima, o kojima se svakojake zanimljive podrobnosti još pričaju, u mlađahnim mojim prsim probudi prvo čutjenje o narodnosti i životu želju da se o svim ovim stvarima jasno obavijestim.

- Podrijetlo i određivanje sebe bili su ključni motivi za vrijeme "proljeća naroda" i, dakle, i u sklopu ilirskog preporoda u kojem je Gaj djelovao.
- I u tom ozračju, 15. travnja 1848. vijeće Varaždinske županije (kojoj je pripadao grad Krapina), odlučilo je odbaciti svoje prijašnje znakovlje (na kojem se nalazio preinačeni grb obitelji Erdödy), te usvojiti novi grb upravo s likovima Čeha, Leha i Meha, kao i crveno-bijelo-plavu zastavu, s prikazom Bogorodice s djetetom na jednoj strani i novim županijskim grbom na drugoj.
- Osim toga, na zastavi je pisalo, na strani s Bogorodicom i djetetom, "Budi nam na pomoć", a na drugoj strani stajale su riječi: "bratimstvo", "jednakost" i "sloboda" u crvenom, bijelom i plavom polju.
- Pod tom zastavom, ukrašenom ikonima kršćanstva i slavenskoga jedinstva, i riječima pobožnosti i nacionalne revolucije, Varaždinci su prisustvovali ustoličenju bana Jelačića u Zagrebu, 4. lipnja 1848. godine.
- Priča o podrijetlu koja je nastala vjerojatno pod utjecajem poticaja s Istoka, iz Nestorove *Povijesti minulih ljeta* ili možda čak starijih izvora, te se poslije isprepletljala s češkim i poljskim potragama za vlastitim korijenima, u odnosu ili u oprečju prema germanskom svijetu, i koja se napokon prenijela u Hrvatsku, gdje se ukorijenila također na razini pučke predaje, prošla je tako puni krug i u doba novovjekovnog nacionalnoga preporoda postala važni ideološki simbol.

- Zanimljivo je da je prešla puni krug i u drugom pogledu.
- Naime, vidjeli smo da je dolazila u dodir s modernom historiografijom, i u tom smislu vrlo je znakovito da je verzija koju je Gaj zapisao mnogo bliža podacima iz Nestorova ljetopisa, od svih prijašnjih čeških i poljskih inaćica.
- Broj braće se stabilizirao na tri, s time da je i dalje postojala dvojba oko imenu trećega brata (Meh ili Rus), međutim bitno je da je kao i u kijevskoj priči, trojici braće sada pridodana i sestra: Kij, Šćek i Horiv imali su sestru Libedu, što bi značilo "Labudicu", a Čeh, Leh i Meh imali su sestru Vilinu.
- Osim toga, u Nestorovom ljetopisu, Slaveni su se raširili po svijetu nakon što su ih napadli "Vlasi", dakle, Rimljani – i slično tome, u krapinskoj priči, upravo je sukob s Rimljanim bio razlog za odlazak Čeha, Leha i Meha.
- Dakako, kao i u kasnosrednjovjekovnoj *Dalimilovoј kronicі*, ubojsvo je povod za seobu: braća prvo dogovore ustanak protiv rimskih tlačitelja, ali njihova sestra Vilina, zaljubljena u rimskog časnika s kojim će i zatrudniti, izdaje svoju braću, koja zatim ubiju Rimljana, što dovodi do rimske odmazde i bijega iz domovine.
- Inače, "romantični" motiv u priči i sestrina izdaja, kao i druge pojedinosti – o visećem mostu ("visimostu") među krapinskim i psarskim gradom, o sudbini Viline i djeteta koga je rodila, o nastanku imena mesta Lepoglave – zacijelo su pučke inovacije.

Čeh, Leh i Meh (prema Ljudevitu Gaju)

„Na tri ova briješa što se nad ovim mjestom [= Krapinom] dižu, tri grada bijahu. Onaj, od koga su se ovolike stare zidine još uzdržale, od negda se zvaše, kako i današnji dan, kao i samo mjesto, Krapina. Na brdu, ponad franjevačke crkve, bijaše grad imenom Psar, a tu nad spahinskom vodenicom, na briješu Šabcu, bijaše grad istoga imena, Šabac. U ova tri grada tri brata, po imenu Čeh, Leh i Meh, negda vladahu. Ova braća bijahu kraljevske krvi našega naroda te imahu sestru koja se Vilina zvala. U ono vrijeme Rimljani gospodovahu ovom zemljom. Od njih naš narod za nevolju mnoga stradaše i podnošaše velike sile. Viteška se braća dogovarahu među sobom, kako bi se mogli oteti ispod teškog jarma rimskoga.

Kako najstariji ljudi pripovijedahu, među krapinskim i psarskim gradom kožnat visimost visaše o lancih. Po ovom mostu brat bratu dolažeš na tajne dogovore. No, sestra njihova bijaše u skrovitoj ljubavi sa rimskim poglavicom koji je zapovjedao ovom zemljom. Kad su se braća dogovorila sa ostalim znamenitim poglavicama narodnim i okletvom ujedinila protiv Rimljana, te svijećala da će na nje složno udariti, Vilina, prevelikom ljubavlju opojena, izdade okletvu braće svoje ljubavniku svome.

Okletnici ipak udare na nj te ga ubiju. A ona najprije uteče u Dupljaču u Strahinje, a odanle u Jame nad žutnicom, koje se još i danas zovu Ljubine iliti Viline jame, a ono zato što su ondje prebivale vile koje su pod obranu svoju primile imenakinju svoju. Ondje ona rodi gospodska čedo.

Malo je vrijeme potom postojalo, kad se ona sunčala pred špiljom, braća, našavši se u lovnu, zapaze ju, uhvate, odvedu u grad Krapinu i uzidaju u onom tornju koji je nad vratima drugoga dvorišta, blizu pećinske pivnice, u jednom uglu.

A od djeteta se njena osobito čudo stvori. Divlji vol jedan dan, kad su se vile po šumi bile razišle, utrči u špilju, gdje se drijete zlatnom jabukom igralo. On se u njega zaleti, digne ga na rogovima i divljim skokom proskočivši kroz podzemaljski put, koji je ispod gora Velikoga žlijeba i Hajdinskoga zrna vodio ča na drugu stranu, ondje onako iznese napolje u šumu, gdje ga je neki pustnik sahranio. A ono se mjesto od onoga vremena do današnjeg dana, po lijepoj glavi ovoga djeteta, zove Ljepa glava [= Lepoglava].

Rimljani, da osvete ubistvo časnika svoga i da pokore pobunjeni narod, uto započeše sa svih strana kupiti vojsku. Tri brata, videći kako ne mogu onolikoj sili, kolika se dizala na Zagorje, gdje su se oni bili utaborili, ni prevrlom hrabrošču da odole, skupe sve starještine, župane i satnike pučke, svijećahu, da sa svimi odličnijimi pristašami svojimi ostave domovinu svoju pa da se posve isele iz rimske države.

Oni znahu da se narod našega jezika daleko pruža preko Dunaja te zato predoše sa vjernimi svojim preko Dunaja pa se tamo razidoše na tri strane pak utemeljše tri države slavenske. Čeh podiže stolicu svoju u Češkoj zemlji, Bojemiji, Leh u Poljskoj, a od Meha Moskovati zadobiše početak svoj.

I ovako je prava korenika svega našega naroda slavenskoga izšla iz ove naše okoline.“

- Gaj je zapisao tu verziju priči 1851. ili 1852. godine, a poslije njegove smrti objavio ju je njegov sin Velimir (v. *Vjekopisni moј nactak*, 1875; Gajeva autobiografija).

- Međutim, pet godina prije nego što je Velimir Gaj obavio ovaj tekst o Čehu, Lehu i Mehu iz autobiografije svoga oca, Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) već ju je označio kao izmišljenu bajku:

Kad bi se starim bajkam i pričam slijevo povjerovati smielo, onda bi Krapina sa svojom okolicom u historiji svega slojenstva prvo zauzimala mjesto; jer bi tuj imala biti koljevka osnovateljih najslavnijih slovenskih država, Češke, Poljske i Ruske.

Pričalo se naime u staro doba, da su iz Krapine, hrvatskoga mjesta, otišla jošte za vrieme Rimljana, prieko trih riekah, dva rodjena brata Čeh i Leh s oružanom pratnjom svojih suplemenikah, nastanivši se u današnjoj Češkoj i Poljskoj, i osnovavši тамо nove države, koje se по njih nazvaše Češkom i Leškom. Ovoj dvojici pridoda kasnije bujna fantazija i trećega brata Meha ih Moska, koji se iz toploga juga tobože odputi najdalje u ledeni sjever, da тамо osnuje Rusom svetu Moskvu i kasnije moskovsko carstvo. Ivan Horn u svom djelu „Noës Arca“ pošo je još dalje, načinivši Čeha, Leha i Rusa braćom namišljenoga kralja Želimira, dodavši, da ova braća g. 550. naseliše Češku, Poljsku, Rusku, Moravsku i Srbiju. Naš pjesnički Pavao Vitezović držao je dakako ovu basnu za svetu istinu.

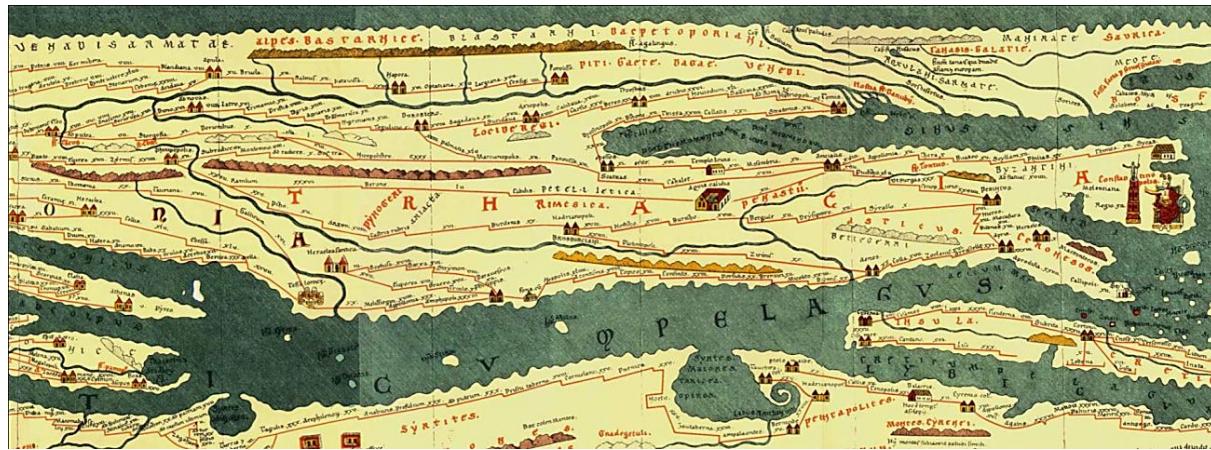
Njeke gradině i gradovi u kraljevini Hrvatskoj, sv. III, 1870.

- Poslije je Vjekoslav Klaić (1849–1928) sažeo Gajevu priču, ali s jednim dodatnim detaljem – otac Čeha, Leha, Meh i Viline bio je "knez Hrvat":
- U hrvatskoj zemlji stanovaše nekoć svekoliko pleme slovensko. Knezom toga plemena bijaše Hrvat, a on se pokoravaše rimskomu caru i njegovu namjesniku u Hrvatskoj. Glavni grad kneza Hrvata bijaše Krapina. Kad je knez Hrvat umro, ostavi za sobom tri sina: Čeha, Leha i Meha, i jednu kćer Vilinu.... (*Opis zemlje u kojih obitavaju Hrvati*, 1880)
- Gotovo pola stoljeća kasnije, Stjepan Srkulj (1869–1951) opet je uskladio priču sa starijim verzijama: otac Čeha, Leha i Meha bio je Panon; narod je tlačio rimski car, odnosno njegov namjesnik Aurelije, itd. (*Kratka povijest Hrvata*, 1926).
- Međutim, kako smo vidjeli u Kukuljevićevom citatu, moderni povjesničari nisu vjerovali u činjeničnost priče: "priča je ova neistinita" napisao je i Klaić, odmah nakon što ju je predstavio.
- Tek su neki pokušali pronaći neke mitske konstrukcije u njoj. Primjerice, Natko Nodilo (1834–1912) smatrao je da su "epski junaci Čeh, Leh i Meh, simbolizirali tri Sunca, tri Božja bića... od kojih su nastala tri kraljevstva. Češka, Poljska i Rusija..." (*Religija Srba i Hrvata*, 1885–1890).
- Do početka 20. stoljeća istraživači su već uočili i podudarnosti između krapinske priče i kijevske pripovijesti kod Nestora, a zatim je 1922. gruzijsko-ruski učenjak Nikolaj Jakovljevič Marr (1864–1934) kijevsku verziju povezao s armenskom, te zaključio da je ime sestre Libede (Лыбедь) doslovni prijevod armenskog imena Karapet, što bi isto značilo "Labudica" (arm. կարպէտ / karap "labud" + dometak za ženski rod et).
- Stjepan Krzin Sakač (1890–1973), poznatije u hrvatskoj znanosti kao zagovornik šire iranske teorije o podrijetlu Hrvata, prihvatio je svojedobno taj spoj između krapinske, kijevske i armenske predaje, i napisao da sestra Vilina iz krapinske inačice upućuje na kult labud-djevojke utjelovljene u potoku (u ovom slučaju Krapinčici) koji protječe ispod zidina (v. "Krapina, Kijev, Ararat", *Život*, 21/3-4, 1940, 129–149).
- Teško je reći koliko je priča o Čehu, Lehu i Mehu i Vilini zadržale svoje značajke narodne pripovijesti do početka 20. stoljeća. Ali je svakako do tada već postala važna mjesna osobitost koje je pridavala važnost gradu Krapini (druga osobitost, krapinski pračovjek, bio je otkriven na samomu kraju 19. stoljeća).
- Prvi primjeri znamenitih *bilikuma* (ili *trilikuma*) bili su izrađeni u tvornicama keramike u Krapini u drugom dijelu 19. stoljeća, a gradske vedute i razglednice s početka 20. stoljeća često su prikazivali Krapinu kao "koljevku svih Slavena".

Poljski sarmatizam

- Spomenulo smo da je 13. stoljeću poljski letopisac Wincenty Kadłubek istaknuo podrijetlo Poljaka od Vandala.

- Ta je tradicija imala starije korijene, i još je u 10. stoljeću Gerhard iz Augsburga, u djelu "Čuda sv. Ulrihi" (*Miracula Sancti Oudalrici*, 982–992) nazvao poljskoga vladara Mješka I. (922–945), "kraljem Vandala".
- No jednadžba između Poljaka i Vandala proizila je iz poistovjećivanja Vandala s narodom Venda, spomenutih u izvorima s početka n.e. (lat. *Venethi, Venedi*).
- Tko god da su bili prvi Vendi, njihov se etnonim u srednjem vijeku ukorijenio među germanskim narodima kao oznaka za (pretežito zapadne) Slavene (usp. stnord. *Vindr* i *Vendland*, stengl. *Wenedas*, njem *Wenden*).
- I uostalom, još je u 6. stoljeću Jordanes izričito povezao Slavene s "Venetima" u svom opisu Skitije:
  - ... od ušća rijeke Visle golem prostor nastanjuje mnogobrojni narod Veneta, čija se imena sada zbog različitih rodova i mesta mijenjaju, iako se uglavnom nazivaju Antima i Sclavenima (*Getica*, V, 34).
  - ... ab ortu Vistulae fluminis per inmensa spatia Venetharum natio populosa consedit, quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutentur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur.
- Tu je jasno da je Jordanes smatrao venetski etnonim sveopćim za Slavene, iako je zatim podijelio Slavene u tri skupine: Venete, Ante, Sklavene (*Getica*, XXII, 119).
- Kadlubek je tu slavensko-vendsko-vandalsku vezu doradio – na razini tadašnje učenosti – očito u skladu s "franačkom tablicom naroda", koja je osiguravala podrijetlo od Noina sina Jafeta.
- Osim toga, vidjeli smo da je dodao je priču o kćeri kneza Kraka, kraljici Vandi.
- I zatim, prema "Velikopoljskom ljetopisu", koja je prenijela priču o Lehu, Rusu i Čehu (u tom redoslijedu rođenja), "Lehitii" (potomci Leha) su se još u doba prije Aleksandra Velikoga počeli nazivati "Vandalitima" u čast kraljice Vande.
- Međutim, vendsko ishodište svih tih elaboracija, dovelo je poslije do drukčijih tumačenja, u vremenu kada su klasični izvori opet postali ključni.
- Naime, u starijim latinskim izvorima mogli su se naći asocijacije između Veneta i Sarmata.
- Još je Plinije Stariji (23–79. n.e.) znao za "sarmatske Venete" (*Sarmatae Venedi*); Tacit je u svojoj *Germaniji* iz 1. stoljeća spomenuo Venete uz Germane i Sarmate, i povezao ih s potonjima (iako je ukazao na njihov različit izgled i običaje); u 2. stoljeću Ptolomej je locirao *Ouenedai* uz južnu obalu Baltika (*De Geographia*, III 5. 21), a u *Tabuli Peutingeriane* iz 4.-5. stoljeća (sačuvana u srednjovjekovnom rukopisu), pojavljuju se dvije skupine: Venedi uz Crno more, i Venedi Sarmatae sjeverno od Karpata.

Srednjovjekovni prijepis Tabule Peutingeriane (13. stoljeće)

- U doba humanizma i renesanse, učenjaci su se vodili prema klasičnim izvorima, i u tom smislu, u 15. stoljeću Jan Długosz prvi je za Poljake i Poljsku utvrđio podrijetlo od antičkih Sarmata.

- Długosz je u svom ljetopisu prozvao Karpate "Sarmatskim gorjem", a Sarmate je izveo od Jafeta i smjestio u Panoniju – u biti je izjednačio Sarmate i Slavene, a njihovi potomci, kako smo vidjeli, bili su Leh, Čeh i Rus.
- Sarmatsku tezu razradit će dalje drugi autori, i među njima vjerojatno su najveći utjecaj imali Matija iz Mjehova, odnosno njegov "Traktat o dvjema Sarmatijama" (*Tractatus de duabus Sarmatis*, 1517), i Alessandro Guagnini, autor djela "Opisa europske Sarmatije" (*Sarmatiae Europeae descriptio*), objavljenoga u Krakovu 1578. godine, i 1611. prevedena na poljski.
- Matija iz Mjehova je iz antičkih izvora zaključio da rijeka Don (Tanais) dijeli Sarmatiju na azijski dio na istoku, u kojem "danasa" uglavnom žive Tatari, i na europski dio između Dona i Visle, koji nastanjuju "... Rusi ili Ruteni, Litavci, Moskovljani, i drugi pridruženi njima."
- No što se tiče Poljaka, vidjeli smo da je Matija slijedio predaju o Lehu i Čehu, a potomci njegova Leha napućit će "Vandaliju" (što je očito odraz stare tradicije). Problem je što Matija nije sasvim dorečen u ovom pogledu.
- Prema njemu: 1) Vandali (i Svevi i Burgundi) potekli su iz Poljske i imena i jezik su im bili poljski; 2) bili su Germani, ne Skiti ili Sarmati; 3) potekli su iz Poljske, ne iz Skandinacije, i 4) Poljaci i drugi Slaveni bili su starosjedioci zemlje!
- I kakvo je tu, dakle, veza između Poljske i Sarmatije? Reklo bi se, upravo u nekoj vrsti asocijacije. "Traktat o dvjema Sarmatijama" općenito se smatra prvim više-manje točnim opisom istočne Europe i susjednih krajeva i imao je osobitu ulogu u usmjeravanju svijesti poljskih vladajućih slojeva prema istoku.
- Inače Poljska je uspostavila kapilarne veze s istokom, iako katkad još napete, već nakon dolaska velikoga kneza Litve Jagela (1362–1434) na poljsko prijestolje 1386. godine; Jagelova pobjeda 1410. nad teutonskim vitezovima kod Grünwalda (ili Tannenberga) poslije je potvrdila moć istočne Europe protiv pritisaka sa zapada, što je dalje poticalo tendenciju povezivanja poljskih, litavskih i zapadnoruskih krajeva, sve do sklapanja unije u Lublinu između Poljske i Litve 1569. godine.
- I ni deset godina poslije lublinske unije, pojavio se Guagninijev "Opis Sarmatije" (1578), koji je već vrlo jasno smjestio Poljsku i Poljake u sarmatski sklop (uspust treba reći da neki analitičari misle da je pravi autor djela bio povjesničar Matiji Styjkowskom /1547–1593/, koji je sastavio i vlastitu kroniku o povijesti poljskih, litavskih i ruskih zemalja).
- U "Opisu Sarmatije" Slaveni se izričito poistovjećuju sa Sarmatima, pa tako i braća Čeh i Leh potječu od "naroda Slavena, ili Sarmata" (*Ex gente bellicosa Slavonica, sive Sarmatica... duo illustres magnimique Princeps ortum dederunt, quorum unum Cechus, alter Lechus appellantur...*"), i to iz Hrvatske (*ex Croatia Illyrici regione*), no "Europska Sarmatija" uključuje i sve zemlje od Dona i Volge do Visle – "ili sada do Odre", i tu je očito Poljsko kraljevstvo najvažnije.
- I ubrzo se "sarmatizam", bez obzira na svoju povjesnu upitnost, u desetljećima na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće pretvorio u vladajuću ideologiju Poljsko-litavske državne zajednice, ili točnije u ideologiju poljskoga plemstva.
- Poljsko plemstvo, *szlachta*, postiglo je prilikom potpisivanja lublinske unije više prava i privilegija: pravo svih na izbor kralja, obvezivanje kralja da svakih dviju godina sazove sabore, prava na dogovorene ugovore (*pacta conventa*), slobodu ustanka protiv kralja koji krši plemićke povlastice, pravo svakoga pojedinca da svojim glasom poništi odluku većine (*liberum veto*), i slobodu udruživanja radi postizanja zajedničkih političkih ciljeva.
- Sve te stavke zajedno stvorili su pojam koji je bio označen kao "zlatna sloboda" (polj. *złota wolność*, lat. *aurea libertas*), i koji je bitno razlikovao sustav poljsko-litavske "plemičke republike" (*Rzeczpospolita szlacheska*) od drugih tadašnjih političkih sustava u Europi, pogotovo u vremenu kada se u drugim europskim zemljama sve više afirmirao apsolutizam vladara.

- I kakve to veze ima s podrijetlom? Jednostavno: poljska *szlachta* je prihvatile zamisao o sarmatskom podrijetlu kao način dokazivanja svoje osobitosti, i to na temelju rodoslovlja koji seže sve do antike.
- Ali ne samo to: jednom kada je plemstvo usvojilo takvo podrijetlo, "sarmatizam" je povratno utjecao na njegov opći stil života. Utjecao je na društvene običaje, na obiteljske odnose, umjetnost, modu, pa čak i na pogrebne običaje – sve u svemu na opću kulturu i svjetonazor plemstva.
- Može se postaviti pitanje: kakve je to imalo veze s nekadašnjim Sarmatima? Je li poljska *szlachta* tek pripisala Sarmatima i sarmatskom podrijetlu životni stil i/ili kulturu koja je sama razvila, i koja nije imala veze s antičkim Sarmatima?
- I dakako specifični elementi u poljskom "sarmatizmu" poput snažnog isticanja katoličanstva (u odnosu na susjedne protestante i pravoslavce), pa i sam pojam "zlatne slobode" koji je ključni motiv, bili su proizvodi novijih vremena i nisu se mogli pripisati nekom sarmatskom nasljeđu.
- Tek su se buran život na granici prema istoku, obilne gozbe i pijanke, naglasak na čast, muška nadmetanja i kavge, i stanovito poštovanje žena, mogli *donekle* povezati sa *slikom* o davnim nomadima iz istočne Europe.
- Međutim, poput današnjih britanskih "Druida" koji se skupljaju svake godine u Stonehengeu u doba zimskog suncostaja i pokušavaju obnoviti obrede koje smatraju da su njihovi tobožnji preci provodili, poljska je *szlachta* pokušavala rekonstruirati svoju viziju o Sarmatima.
- Prihvatile je orijentalni način odjevanja: plemić bi nosio dugu haljinu, po imenu *żupan* (od tatar. *zuban* ili *ziban*), te preko nje dolamu, *kontusz*, i pojasa ili lenu, tj. *pas kontuszowy*, pa vanjski ogrtač s krznenim ovratnikom, *delię*, i obvezatnu sablu. Takva se nošnja raširila po svoj istočnoj Europi, među Kozacima, Rusima, Bjelorusima i Litavcima, i prodrla je također u Ugarsku i Hrvatsku.
- Nošnja se bitno razlikovala od tadašnje zapadnoeropske mode, i zanimljivo je da su Poljaci, sa sprdnjom, nazivali zapadnjake *pludracy*, "ljudi u čarapama".

"Zlatna sloboda" i absolutizam: polski plemić i pisac Stanisław Antoni Szczuka (1652 ili 1654–1710) u tipičnoj "sarmatskoj odjeći" (lijevo), i francuski "kralj Sunca" Luj IV. (r. 1638, vl. 1643–17 15) u "čarapama" (desno).

- Međutim, poljski su se plemići katkad doista približili poznatim sarmatskim uzorima, primjerice u izradi vojnoj oklopa prema antičkim prikazima sarmatskih ratnika.
- Riječ je o antikvarističkom stiliziranju, koje je približilo predmete života zamisli o podrijetlu, iako je bilo pokušaja, čak u 20. stoljeću, da se utvrdi zbiljski kontinuitet između sarmatske kulture i kasnije poljske.
- Primjerice, poljsko-britanski arheolog Tadeusz Sulimirski (1898–1983), koji je sam bio potomak poljskoga plemstva, tvrdio je da su Sarmati koji su stigli u Poljsku još u 4. stoljeću n.e. uspjeli opstatи kao narod do 6. stoljeća, te da su se njihovi plemenski znakovi, "tamge", pojavili na poljskom novcu u 9. stoljeću, i poslije se očuvali u poljskoj heraldici (v. *The Sarmatians*. London: Thames and Hudson, 1970, ili noviji ruski prijevod).
- Prema poljskom pravniku i povjesničaru Tadeuszu Mańkowskom (1878–1956): "teorija sarmatske geneze naroda i poljske države... nije mit, niti tek fantaziranje nekritičnih umova kroničara, nego izraz traženja svoga 'ja' u vrlo osviještenim slojevima naroda, traženja povijesnih tradicija naroda, koji se osjećao moćnim i htio je nešto značiti, traženje svoga mjesta usred inih naroda iz davne prošlosti."
- Međutim, ideologija "sarmatizma" bila je ipak isključiva, i nije prigrlila poljski narod u cjelini. Štoviše, mogu se naći i komentari da je *szlachta* smatrala da je puk potjecao, ne od Sarmata, Jafetovih potomaka, nego od Hama, pa je zato bio dužan služiti plemstvu.
- Iz tog i drugih razloga "sarmatizam" je u 18. stoljeću izazvao snažne kritike od poljskih prosvjetitelja, i bio je također izvrnut ruglu – primjerice, u kazališnoj komediji *Sarmatyzm* (1798) Franciszeka Zabłockoga (1754–1821).
- Pa ipak, situacija se promjenila nakon treće podjele Poljske 1795. godine.
- U 19. Stoljeću, u doba romantizma "sarmatizam" je doživio stanovit preporod, osobito u književnosti. Pjesnici Adam Mickiewicz (1798–1855), Julius Słowacki (1809–1849) i Zygmunt Krasiński (1812–1859) nadahnjivali su se "sarmatskim" motivima, dok je Henryk Sienkiewicz (1846–1916) opisao "sarmatski" stil života plemstva u svojoj trilogiji romana: *Ogniem i mieczem*, 1884., *Potop*, 1886. i *Pan Wołodyjowski*, 1888.

Gotizam

- Gotizam, ili "goticizam" ima razmjerno duge korijene, koje sežu do kasne antike ili ranoga srednjeg vijeka, i koje su uvelike povezane su s "imidžom" povijesnih Gota u raznim rukopisima.
- Vidjeli smo, u osvrtu na srednjovjekovne tekstove o Gotima, da je povijest Gota Kasiodora, koje je poslije sažeо (uz vlastite dodatke) Jordanes odredio model za srednjovjekovni model *origo gentis*.
- No Goti su povijesno važni u više pogleda: riječ je o prvom sjevernoeuropskom narodu koji je u znatnoj mjeri prigrlio kršćanstvo (mada u njegovom arijanskom obliku), zatim preseljenje Gota preko Dunav 376. često se uzima kao kronološka granica "velikih seoba naroda", i napokon osvajanje Rima odnosno pljačka grada koju su zapadni Goti pod kraljem Alarika I. (vl. 286–410) izvršili 24. kolovoza 410. bio je prvi takav poraz drevne prijestolnice u gotovo 800 godina povijesti.
- U izlaganju o kozmogoniji već smo naznačili da je taj događaj duboko potresao Rimljane, te da su ga posljednji rimski pogani vidjeli kao znak propasti svijeta i kao kaznu za napuštanje starih bogova.
- Sv. Augustin se tomu suprotstavio, i angažirao je Pavla Orozija, koji je u svojoj *Povijesti protiv pogana* ukazao na učestalost kastastrofa u povijesti svijeta.
- Osim toga, može se reći da je sv. Augustin bio i jedan od prvih koji je utjecao na stvaranje povoljne slike o Gotima.
- U prvom poglavlju svoga djela *Božji grad* (= *De civitate Dei*), koji je počeo pisao tek tri godine nakon gotske pljačke Rima, istaknuo je da su Alarikovi Goti, zbog njihove kršćanske vjere, poštivali crkve i tako poštedjeli i pogane koji su njima našli utočište, premda su stekli pravo pobjednika, dok sami Rimljani – u svojim osvajanjima – nikada nisu bili tako obzirni prema pravu azila drugih.

- Vidjeli smo i da je Izidor iz Sevilje, čija su djela imala vrlo jak utjecaj u srednjem vijeku, iskazao povoljno mišljenje o Gotima, tj. o španjolskim Vizigotima.
- Doduše, Izidor je napisao svoju povijesti o Gotima, Vandalima i Svevima oko ili poslije 624. godine, dakle četrdesetak ljeta nakon što je vizigotski kralj Rekared (vl. 586–601) napustio arianstva i prešao na katoličko kršćanstvo (687), čime je uklonio vjerski raskol između Gota i njihovih rimskih podanika, a to je zacijelo utjecala na Izidorovu laskavu ocjenu.
- Pa ipak, od svih "barbara" Goti su uživali visok ugled još prije toga, i to ne samo njihov zapadni ogranač, koji je najvjerojatnije Kasiodor prvi nazvao Vizigotima, nego i njihov istočni ogranač, Ostrogoti, pod vlašću kraljevskog roda Amala (*Ostrogothae, praeclaris Amalis serviebant*, Jordanes V, 42).
- A među Ostrogotima najviše se isticao Teodorik Veliki, čiji je povijesni ili točnije legendarni lik zasjenio čak njegova šurjaka, franačkog kralja Klodviga (481–511), mada je potonji, svezivanjem s Katoličkom crkvom, postavio temelje za buduću franačku prevlast u zapadnoj Europi.
- Kako je poznato, 476. germanski vođa Odoakar svrgnuo je dječaka-cara Romula Augustula i tako dokrajčio Zapadnorimsko carstvo. Do 493. Teodorik je porazio Odoakra i zavladao svim zemljama od Dunava do Provanse, od Alpa do Sicilije. I premda je ostao vjeran arianstvu, sve do malo prije svoje smrti čuvao je dobre odnose s "Rimljanim" i ujedno se zalagao za bliske veze sa svim novostvorenim germanskim državama na Zapadu.
- Jedan anonimni latinski tekst s početka 6. stoljeća ovako je hvalio Teodorika i njegovu vladavinu:

Dakle izvrstan i s dobrom voljom u svemu, [Teodorik] je vladao trideset i tri godine. U njegovo je vrijeme Italija trideset godina imala takvu sreću da su mu i naslijednici naslijedili mir. Jer ništa nije učinio krivo. Tako je vladao nad dva naroda, Rimljana i Gota, istovremeno, i premda je pripadao arijanskoj sekci, ipak nije ništa pokušao učiniti protiv katoličke vjere; priređivao je igre u cirkusu i u amfiteatru, tako da su ga i Rimljani nazvali Trajanom ili Valentijanom, čija je vremena uzimao kao uzor; i Goti, kojima je svojim ediktom uspostavio pravdu, prosudili su da je u svemu bio najbolji kralj... U darovima i podjeli žita bio je velikodušan i premda je državnu blagajnu našao punu sijena, svojim ju je radom obnovio i učinio bogatom.

Ergo praeclarus et bonae voluntatis in omnibus [...] regnavit annos XXXIII. Cuius temporibus felicitas est secuta Italiam per annos triginta, ita ut etiam pax pergentibus esset. Nihil enim perperam gessit. Sic gubernavit duas gentes, Romanorum et Gothorum, dum ipse quidem Arrianae sectae esset, tamen nihil contra religionem catholicam temptans; exhibens ludos circensium et amphitheatrum, ut etiam a Romanis Traianus vel Valentianus, quorum tempora sectatus est, appellaretur, et a Gothis secundum edictum suuam, quos ius constituit, rex fortissimus in omnibus iudicaretur. Militiam Romanis sicut sub principes esse praecepit. Dona et annonas largitus quamquam aerarium publicum ex toto faeneum invenisset, suo labore recuperavit et opulentum fecit.

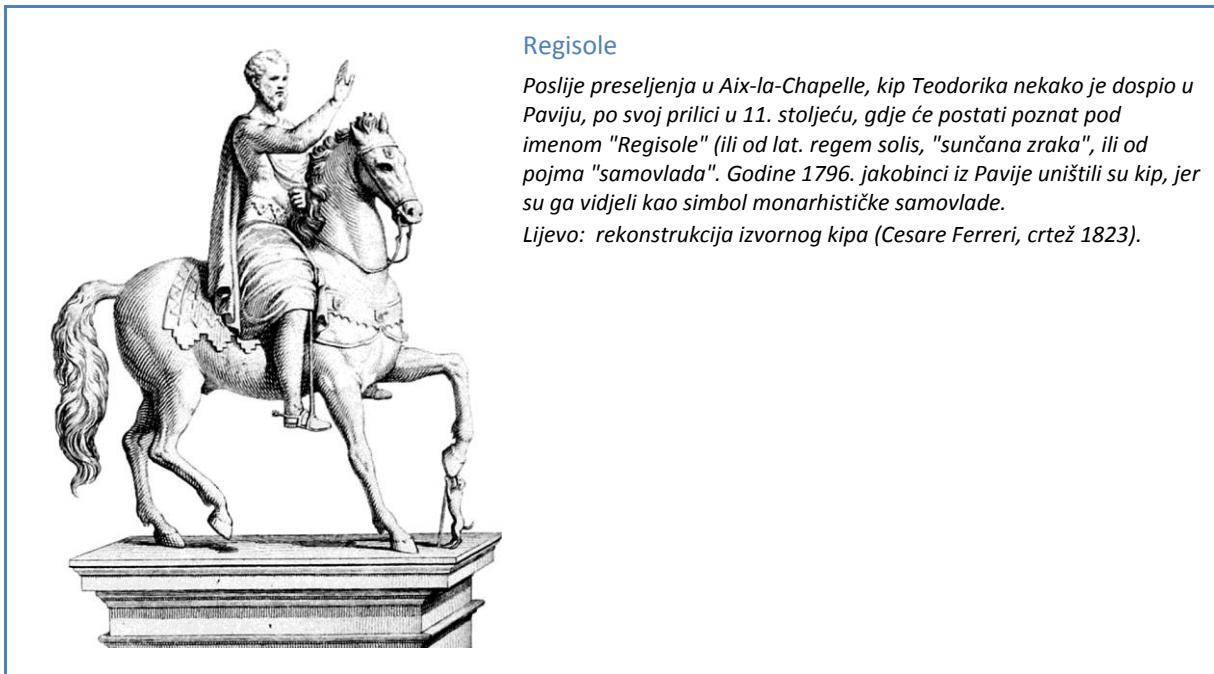
(Excerpta Valesiani II. *Chronica Theodericianae*, 12: 59-60)

- Međutim, na kraju Teodorikove vladavine ipak je došlo do promjene u odnosu prema Rimljanim, poglavito zbog napetosti s istočnim carstvom, nakon što je car Justin I. (vl. 518–527) godine 523. donio edikt protiv arianaca.
- U tom političkom i kulturnom kontekstu, smrtnе kazne izvršene nad Boecijem (480–524), Simahom (u. 526), i skončanje utamničenog pape Ivana I. (r. 470, vl. 523–526), ozbiljno su narušili ugled Teodorika među Rimljanim.
- Papa Grgur Veliki (540–604) poslije je zapisao u svojim *Dijalozima* (IV, 30) priču o tome kako je neki pustinjak (sveti čovjek) na Liparima vidio prizor pape Ivana i Simaha senatora kako su Teodorika, baš na dan njegove smrti, bacili bosonoga i svezanih ruku u zdrijelo Vulkana, što će reći kroz vrata pakla.

Heinrich Leutemann (1824-1904): Sahrana gotskoga kralja Alarika na dnu rijeke Busento u Kalabriji – litografija iz 1895. godine.

- U doba Karla Velikoga ta se pripovijest tumačila kao razlog zašto je Teodorikovo tijelo nestalo iz purpurnog sarkofaga u njegovom mauzoleju u Ravenni.
- S druge strane, Teodorikova se junačka slava raširila poslije njegove smrti, od sjeverne Italije sve do Skandinavije i Engleske, i zapravo svuda po germanskom svijetu.
- Vjerojatno je zato Karlo Veliki (vl. 768–814), na povratku nakon svoje krunidbe u Rimu 800. godine, posjetio Ravenna i uzeo veliki konjanički kip Teodorika, te ga postavio u vrtu svoje palače u Aix-la-Chapelleu.

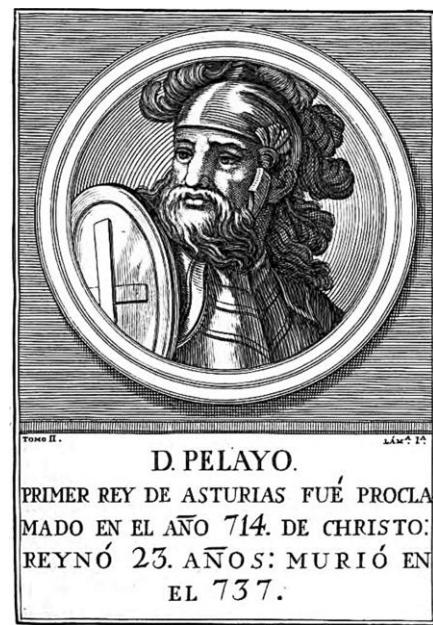

- Zanimljivo je da je upravo negdje oko 800. pisac runa Varinn isklesao natpis na kamenu u selu Rök u Švedskoj, u kojem se gotski junak naziva ÞjoðrikR hrabri... (þiaurikR hin þurmubí).
- No natpis je teško odgonetljiv. Spomenuto su "hreiðsko more" (hraibmaraR), i narodi Hreiðgota (hraibkutum) i Mæringa (marika), koji komentatori katkad poistovjećuju s Ostrogotima. Prema jednom ruskom tumačenju, tekst bi glasio ovako:

Kaži, pamčenje, koji su dva[puta] bili pljen,
 koji su dvanaest puta na bojištu dobiveni,
 i obojica zajedno uzeti, od čovjeka do čovjeka.
 I kaži još, tko je u devetomu koljenu
 izgubio život s Ostrogotima
 do sada uvijek prvi u boju.
 Teodorik je vladao,
 hrabar u boju,
 kormilar vojnika
 u gotskomu moru.
 Sada on sjedi,
 držeći svoj štit
 na gotskom konju,
 vođa Meringa.

- U svakom slučaju, može se reći da se već do 9. stoljeća lik Teodorika, katkad pod imenom Amalung ili u njemačkim zemljama češće Dietrich, odnosno "Dietrich iz Berna" (Verone), dobrano ukorijenio u srednjovjekovnoj mašti.

- Ali narodna predaja preinačila je povjesnu zbilju, dovodeći ga u vezu s Hunima, odnosno Atilom, "Etzelom", a u starovisokonjemačkoj *Hildebrandovoj pjesmi*, koja je bila zapisana vjerojatno oko 820. godina, uvodi se i motiv njegova bijega pred razjarenim vladarom Ottakarom (Odoakrom). Štoviše, u kasnijim spisima, Dietrichov je glavni neprijatelj njegov stric Ermenrich – i to je ime preuzeto od ostrogotskog kralja Ermanarika, koji je prema Jordanesu počinio samoubojstvo 376. nakon što su ga porazili Huni. I napokon, u najznamenitijem spjevu, *Pjesmi o Nibelunzima* (oko 1200), Dietrich iz Berna je izbjeglica na dvoru Etzela.
- Sve ove detalje, i druge, bez obzira na njihovu povjesnu anahroničnost ili veliko odstupanje od stvarne povijesti, možemo shvatiti kao opći odraz važnosti koje se pripisivalo Gotima u srednjem vijeku.
- I ta važnost se dalje nadograđivala.
- Dakako, na jednom području – Pirinejskom poluotoku – vlast gotskih kraljeva iz vizigotske grane zadržala se sve do početka 8. stoljeća. Godine 712. u sukobu s Maurima poginuo je kralj Roderik, "posljednji kralj Gota" kako su ga opisali neki kasniji izvori. No situacija je ipak bila složenija: otpor je trajao još godinu dana (pod kraljem Achilom) i zatim je 718. vizigotski plemić, Pelagije (španj. Pelayo, vl. 718–737) osnovao Kraljevstvo Asturije i pokrenuo rekonkvistu.
- Do sredine 13. stoljeća ponovno osvajanje Španjolske bilo je uvelike dovršeno, a dotada je gotsko podrijetlo, pogotovo u izmiješenom etnoreligijskom okviru zemlje, postala bitna oznaka plemstva.
- U kasnijim stoljećima nastala je i pučka etimologija po kojoj je naziv *hidalgo* za pripadnika plemstva, koji jee zapravo nastala od španj. sintagme *hijo de*, "sin od", potekao od oblika *hijo de godo*, "sin Gota".
- Općenito, gotsko podrijetlo postalo je već vrlo poželjno – i ta se vizija proširila po dobrom dijelu Europe u prvim stoljećima prošloga tisućljeća.
- Stoga, kad je papa Aleksandar III. (vl. 1159–1181) u pismu od 5. rujna 1164. naznao švedskog kralja Karla VII. (vl. 1161–1167) *rex Sweorum et Gothorum*, taj je naslov trebao biti laskav (iako se odnosio na pokrajinu Götaland). Poslije su se i švedski i danski vladari dugo nazivali "kraljevima Gota".
- Goti su svuda postali "popularni", pa se ne treba ni čuditi zašto su u 13. stoljeća i Toma Arhiđakon i "Pop Dukljanin" povezali Hrvate odnosno Slavene s Gotima, ili zašto je u idućem stoljeću, poljski kralj Kazimir III. Veliki (r. 1310, vl. 1333–1370), nakon izgradnje nove katedrale u Poznanju, na grobu svoga prethodnika, Boleslava Hrabrog (vl. 992–1025), dao urezati pjesmu u kojoj se taj prvi kralj Poljske naziva *rex Gothorum et Polonorum*.
- I dobro je poznata svađa koja je izbila 1434. na početku koncila u Baselu između švedskih i španjolskih predstavnika.
- Koncil nije mogao početi s radom dok se nije odredio koji će sudionici sjediti bliže i koji dalje od pape, i koji će imati najotmjjenija sjedala, u skladu s njihovim ugledom. Tada je biskup Nicolaus Ragvaldi (= Nils Ragvaldsson, u. 1448) iz grada Växjö održao govor u kojem je tvrdio da je švedski vladar iz roda gotskih kraljeva i zato švedsko izaslanstvo zasluzuje najugledniji položaj. Također je zaključio da je narod švedske pokrajine Västergötland poteklao od Vizigota, a narod u Östergötlandu od Ostrogota. Na to su španjolski predstavnici odgovorili da su samo lijeni i nepoduzeti Goti mogli ostati u Švedskoj, dok su junački Goti napustili tu zemlju i osvojili novu domovinu u Španjolskoj.

Ilustracija Pelagija iz Asturije (18. stoljeća)

Giorgio Vasari, autoportret (oko 1570).

- Ali vremena su se mijenjala: na prijelazu u 16. stoljeća srednji vijek se završavao i već na velikom dijelu Europe širile su se misli i čuvstva renesanse.
- I tada je (navodno) talijanski umjetnik Giorgio Vasari (1511–1574), 1530-ih godina, po prvi put odredio pojam "gotski" kao naznak za "grubu i barbarsku" kulturu.
- Kasniji analitičari definirat će vrijeme od 12. do početka 16. stoljeća u "tehničkom" smislu kao epohu gotike. A to je baš doba kada je i gotsko podrijetlo bilo na velikoj cijeni. Riječ je, dakako, o visokom, tj. o razvijenom srednjem vijeku.
- Ali u početku odnos renesanse prema "gotskom" i "gotici" bio je općenit odnos prema prijašnjem "srednjem vijeku", lat. *medium aevum*, koji je bio definiran tek u 17. stoljeću u radovima Georga Horna (1620–1670), Kristofa Kellera (1634–1707) i drugih učenjaka.
- U ranom modernom razdoblju, gotizam ili u ovom kontekstu "goticizam" razvio se prije svega kao švedska ideologija o podrijetlu.

- Vidjeli smo da je u 15. stoljeću biskup Nicolaus Ragvaldi isticao gotsko podrijetla Šveda na koncilu u Baselu. Njegova tvrdnja da su pokrajine Götalanda, koje su se tada nalazile pod vlašću švedskog kralja, bile domovina Gota, imala je stanovitu potvrdu u Jordanesovoј *Getici*, prema kojoj su Goti potekli iz zemlje "Skandze", iz koje su migrirali pod kraljem Berikom.
- No je li ime Götaland doista bilo povezano s Gotima? U srednjemu vijeku narod te zemlje nazivao se Geatima, i njihov najpoznatiji "književni" predstavnik bio je junak Beowulf iz anglosaskog epa. Međutim Geati, iako su možda doista potekli od praezgre Gota, ipak nisu bili Švedi.
- Jedan od ranih kritika gotske teorije o podrijetlu Šveda bio je Matija iz Mjehova, koga smo spomenuli već u prethodnom dva odjeljka. Za Matiju su Goti potekli iz Poljske, ne iz Skandinavije, iako je u odnosu na njihov jezik ostao poprilično dvosmislen (poljski ili germanski).
- Daljnji korak u razvitku švedskoga goticizma učinio je Johannes Magnus (šved. Johan Månnsson, 1488–1544), posljednji katolički nadbiskup u Uppsalu. U svom djelu *Historia de omnibus gothorum seonumque regibus* ("Povijest svih gotskih i švedskih kraljeva", 1554) tvrdio je da je Jafetov sin Magog bio prvi kralj Švedske, te da je Jordanesov Berik (koji je poveo Gote na europski kontinent) zapravo bio Erik I. i rodonačelnik švedskih vladara.
- Komentatori primjećuju i da je nadbiskup Johannes bio osobito nesklon prema Dancima, koji su svojedobno dominirali u Skandinaviji u doba Kalmarske unije (1397–1523). Inače u idućim stoljećima Danci će također polagati svoje pravo na gotsko podrijetlo.
- Poslije Johannesove smrti, njegov mlađi brat Olaus (= Olof Månnsson 1490–1557), osigurao je objavljivanje bratova djela.
- Međutim Olaus je poznat i po vlastitom doprinisu: 1539. objavio je "Pomorsku kartu" (*Carta marina*), koja se smatra prvim podrobnim prikazom Skandinavije, i koju je poslije obrazložio u svojoj knjizi "Povijesti sjevernih naroda" (*Historia de Gentibus Septentrionalibus*, Rim 1555).
- U knjizi je, među inim, označio runsko pismo kao "gotsko pismo", a na karti (u donjem desnom rubu) prikazao je stablo podrijetla mnogih europskih naroda, "ex Scandia" (prema različitim autorima).
- U 17. stoljeću mnogo dalje od toga poći će Olof Rudbeck stariji (1630–1702), liječnik i profesor medicine na Sveučilištu u Uppsalu, polihistor i predak Alfreda Nobela.
- Kao liječnik Rudbeck je zaslužan za otkriće limfnoga sustav.

- No Rudbeck je također doveo gothicism do vrhunca, i u svom golemom djelu *Atlantica* (1679–1702) tvrdio je da je upravo Švedska bila nekadašnja Atlantida iz koje je potekla sva civilizacija, pa čak i da je izvorni jezik rajskoga vrta bio švedski.
- U odgovoru na takve misli, švedski teolog Anders Pederssen Kempe (1622–1689) u satiričkom članku iz 1688. godine, napisao je: da, u raju je Bog govorio švedski, Adam je govorio danski, a zmija je u rajskom vrtu govorila francuski!
- Kritiku na račun Rudbecka izrazio je isto Denis Diderot (1713–1784) u svom prilogu o etimologiji u znamenitoj *Enciklopediji*.
- Treba reći da je u 17. stoljeća Švedska bila na vrhuncu svoje moći, tada kao jedna od vodećih protestanskih sila u Europi – a "gothicizam" pružao je ideološki temelj za tadašnju politiku.
- Zato je i kralj Gustav II. Adolf (r. 1594, vl. 1617–1632), prozvan "Lav sa sjevera", poticao švedsko plemstvo da slijede uzor svojih gotskih predaka.
- I moglo bi se reći da je "gothicizam" tada među Švedima imao sličnu pokretačku ulogu kao što je "sarmatizma" imao u isto vrijeme među pripadnicima poljskog plemstva – ali bez dodatne kulturne razrade "sarmatizma".
- U pozitivnom smislu, "gothicizam" je poticao zanimanje za nordijsku prošlost i traganje za nordijskim starinama. Tijekom 17. stoljeća uglavnom Danci i Švedi skupljali su i objavljivali islandske ljetopisi i razne nordijske sage.
- Primjerice, u to vrijeme su se objavili prvi prijevodi "Kruga zemaljskog" (stnord. *Heimskringla*) Snorrija Sturlusona (1179–1241) na danski (1633) i švedski i latinski (1697). Godine 1643. islandski luteranski biskup Brynjófur Sveinsson (1605–1675) poslao je danskom kralju Kristijanu IV. (vl. 1588–1648) rukopis *Starije Edde*, koja je bila izgubljena od 13. stoljeća, a 1665. se u Kopenhagenu objavio i izvorni tekst *Mlađe Edde* (poznate kao "Snorrijeva Edda").
- I bilo je isto u duhu vremena da su u prvom dijelu 17. stoljeća nizozemski kartografi Hendrik Hondius (1597–1651) te Willem Blaeu (1571–1638) i njegov sin Joan (1596–1683) izradili posebne zemljovide "Gotije" (Hondius 1638. godine a Blaeuovi u njihovom atlasu *Theatrum Orbis Terrarum*, 1645. godine).

Zemljovid Gotije iz atlasa Williema i Joana Blaeua (1645). Poprilično je zanimljiva je asocijacija na seobu narodu u donjem desnom kutu.

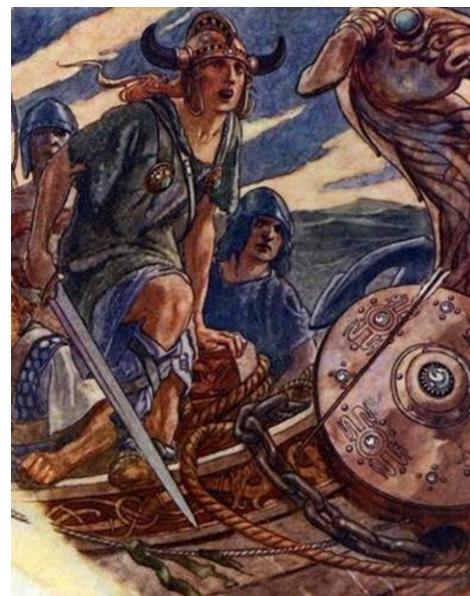
Martin Mijtens (1648–1736), portret Olofa Rudbecka (1696)

- U 18. stoljeću utjecaj "gothicizma" je popustio, upravo kao što je poljski "sarmatizam" u istoj epohi oslabio pod kritikom novih ideja.
- No pomak prema romanticism u drugom dijelu stoljeća obnovio je zanimanje za staronordijske i uopće za germanske teme, dakako ne samo u Skandinaviji, nego i u Engleskoj, Njemačkoj i drugdje.
- Među istaknutijim ljudima koje su iskazivali takav interes na početku epohe romanticizma bili su pjesnici Thomas Gray (1715–1771), Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) Johannes Ewald (1743–1781), i utjecajni njemački povjesničar kulture, filozof i pjesnik Johann Gottfried von Herder (1744–1803).

- U ranom 19. stoljeću, germanski starine i mitovi nadahnjivali su i pjesnike Williama Wordsworthsa (1770–1850) i Johna Keatsa (1795–1821), kao i pisca danske himne Adama Gottloba Oehlenschlägera (1779–1850).
- U Švedskoj se tada osnovala "Gotska udruga" (*Götiska förbundet*, 1811–1844), sa svrhom da obnovi "vikingi duh": njezin utemeljitelj bio je Jakob Adlerbeth (1785–1844), a među važnijim članovima isticali su se pjesnici Erik Gustaf Geijer (1783–1847) i Esaias Tegnér (1782–1846).
- Udruga je izdavala časopis *Iduna*, prema imenu staronordijske božice-čuvarice zlatnih jabuka od kojih su bogovi dobivali vječitu mladost. Osim toga, Adlerbeth i drugi članovi su objavljivali nordijske spjeve na švedskom, ali obično su polazili od danskih prijevoda.
- Inače u Danskoj utjecajni pisac i pjesnik Nikolaj Grundtvig (1783–1872) objavio je 1820. i danski prijevod staroengleskoga epa *Beowulf*, što je bio prvi prijevod tog djela na neki moderni jezik.
- Članovi "gotske udruge" preuzeli su i staronordijske osobna imena: Adlerbeth se potpisivao "Rolf", Geijer kao "Einar Tambaskjälfver", a Tegnér se odlučio nazvati "Bodvar Bjarke", itd.
- Nadalje, vjerojatno pod utjecajem tadašnjih arheoloških nalaza iz Skandinavije, primjerice malih kipova ratnika nađenih kod sela Grevensvænge na Zelандu još 1779. godine (koji odgovoraju i istodobnim petroglifskim prikazima kao i mnogo kasnijim nalazima iz predvikinške "vendelske kulture"), članovi "gotske udruge" katkad su na svojim sastancima nosili kacige s rogovima.
- To je možda doprinjela stvaranju tipične ikonografije "vikinga s rogovima", koja se uvriježila u 19. stoljeću i održala sve do naših dana, unatoč svim komentarima arheologa i povjesničara.
- Ali u drugom pogledu barem je jedan član "gotske udruge" svojim djelom bitno utjecao na širenje romantične slike o vikinzima po Europi.
- Naime, godine 1825. (na temelju jedne islandske pjesme nastale oko 1300. i još 1737. prevedene na švedski), Esaias Tegnér objavio je svoj spjev *Frithiofs saga* (tj. "Frithiofova saga").
- U germanskom svijetu, veliki pjesnik Johann Wolfgang von Goethea (1749–1832) odmah je skrenuo pozornost na taj rad i zatražio da se prevede na njemački.
- Poslije je u Velikoj Britaniji William Strong (1788–1860), kapelan na kraljevskom dvoru u Windsoru, objavio prvi engleski prijevod (1833), koji je posvetio tada mlađoj prijestolonasljednici, princezi Viktoriji (1819–1901).
- Prema jednoj procjeni Tegnérov spjev bio je preveden na gotovo sve europske jezike: i to dvadesetak puta na njemački i možda još više puta na engleski. A upravo je u Velikoj Britaniji – u epohi koji se obično naziva "viktorijanskom", postao jednim od čimbenika tzv. "vikingškog preporoda" (*Viking revival*).

Esaias Tegnér, rad Gustafa Sandberga (1782–1854).

Stereotip "rogatih vikingških kaciga", ilustracije iz engleskog prijevoda "Fritjofove sage" (1910), Thomas Heath Robinson (1869–1950).

- Kako je prof. Andrew Wawn sa Sveučilišta u Leedu nedavno napisao: "viktorijanska Britanija zapravo je izumila vikinge kako ih danas poznajemo". Viking Fritjof je bio uzor viktorijanskih vrlina: bio je hrabar, lakoničan, liričan, poticao je svoje ljude, bio je odan braku, izbornom vodstvu i sklon kršćanstvu.
- I te odlike, tvrdi Wawn, evocirale su i ideale o ustavnoj monarhiji, demokratskoj odgovornosti, pa i društvenog darvinizma i uzlazne društvene pokretljivosti, kao i obiteljske i duhovne vrijednost viktorijanaca.
- I štoviše, u smislu podrijetla, tvrdilo se tada da sama kraljica Viktorija potječe od Odina, odnosno da sva hanoverska dinastija potječe od Ragnara Lodbroka (dosl. "Ragnar dlakavih hlača"), vikinga iz 9. stoljeća, koji je možda napao Pariz.
- Godine 1861. George Dasent (1817–1896), u komentaru svom prijevodu "Priče o spaljenom Njalu", usporedio je vikinge s Engleskom u 19. stoljeću: "... bili su pedeset godina ispred svijeta... Prednjačili su u utrci za civilizaciju i napredak; već su se dobro pokrenuli prije nego što je ostatak svijeta pomislio o utrci..."
- Poslije se škotski pisac, Robert Michael Ballantyne (1825–1894), na kraju svoje knjige za britansku mladež "Erling Smjeli: Priča o nordijskim kraljevima mora" (*Erling the Bold: A Tale of Norse Sea Kings*, 1869), obratio njezinom "čitatelju" ovim riječima:

Da, možda ima više nordijske krvi u vašim žilama nego što ste mislili, čitatelju, bez obzira na to jeste li Englez ili Škot; jer su ti izdržljivi morski skitači napali naše zemlje s sjevera, juga, istoka i zapada... Imamo dobrog razloga odnositi se prema njihovoj uspomeni s poštovanjem i zahvalnošću, unatoč njihovim manama i grjesima, jer mnogo toga što je dobro i pravedno u našim zakonima i društvenim običajima, mnogo toga što je muževno i bodro u britanskom ustavu, i mnogo od naše snažne ljubavi prema slobodi i poštenju, je posljedica snage, hrabrosti, poduzetništva i smisla za pravdu, koji su živjeli u njedrima tih surovih drevnih morskih kraljeva Norveške.

- U naše vrijeme, švedski autor i novinar Jan Guillou (1944–) izrazio je drukčije, mnogo kritičnije mišljenje o razlozima zašto su vikinzi toliko fascinirali ljude u viktorijanskoj Britaniji.
- U televizijskoj seriji *Arms rike* ("Grb kraljevstva"), napravljenoj prema njegovom scenariju, Guillou je obradio i temu "goticizam", i djelovanje "gotske udruge", kao i tadašnju sklonost Britanaca prema vikinzima.
- Prema njemu, ta je sklonost imala (još) dva razloga: takmičenje s Njemačkom (koja je tada bila u usponu kao svjetski sila), oko predvodništva u germanskom svijetu, i traženje povijesnih preteča za britanski imperijalizam.
- Inače, o odnosu prema ovoj problematici u Njemačkoj zasad treba reći samo to da su i u toj zemlji nastali slični pokreti, od kojih će neki napokon dovesti do dobro poznatih pojava u 20. stoljeću. Međutim, to je nešto složenija tematika, i ulazi u drugi kontekst.
- S druge strane, možemo primijeti da se oko sredine 19. stoljeća isticanje nasljedja sjevernih Germana i njihovih vrlina raširila i u (pretežno) anglojezične zemlje u prekomorju.
- U tom smislu, u SAD-u se 1843. pojavila kuriozna knjiga George Perkins Marsha (1801–1882), "Goti u Novoj Engleskoj" (*The Goths in New England*), s porukom da su američki protestanti naslijedili moral Gota, časnih boraca protiv opakoga rimskoga carstva.
- Zapravo švedski "goticizam", britanski "vikingi preporod" i usporedivi pokreti u drugim zemljama bili su (barem jednim dijelom) okrenuti protiv "ideološke" nadvlasti klasične grčkorimske kulture, koja je nadahnjivala zapadnu Europu od vremena humanizma i renesanse.
- Dakako, donekle se može reći da je i romanticizam, općenito, išao u tom smjer, upravno zbog svoje "rehabilitacije" srednjovjekovlja.
- Romanticizma je napokon zahvatilo svu Europu i mnoge nekadašnje europske kolonije, i djelovao na razne aspekte kulture: osim na književnosti, i na glazbu, slikarstvo, arhitekturu, pa i politiku i znanost.

- No iako je interes za staronordijsku i germansku prošlost najvjerojatnije imao neku pokretačku ulogu u tom procesu, u daljem tijeku gotovo su se svi europski narodi okrenuli prema *vlastitim* korijenima, i to najčešće iz srednjeg vijeka.
- "Proljeće naroda" i narodni preporodi svjedoče o tome.
- I usporedo s time sam pojam "goticizma" se uopćio i opet, kao nekada, usmjerio na vrednovanje srednjovjekovnog nasljeđa – ali, kako je bilo naznačeno, sada u pozitivnom smislu.
- Jedno od najočitijih izraza tog trenda, koji je i danas prisutan u vizuri europskih i nekih američkih gradova, bila je obnova "gotičkog stila" u graditeljstvu, koja je započela u Engleskoj već u drugom dijelu 18. stoljeća i trajala sve do početka 20. stoljeća.
- Naš Zagreb je tek jedan od mnoštva europskih (i američkih) gradova u središtu kojih se nalaze monumentalne zgrade u neogotičkom stilu: najčešće su to crkve i katedrale, ili zgrade parlamenta, sveučilišta, kazališta, premda ima i primjera da su se neogotička rješenja koristila u gradnji drugih zdanja, pa i mostova.
- Fascinacija sa srednjem vijekom potaknula je od kraja 18. stoljeća i jednu drugu tendenciju, koja se također prvi put pojavila u Engleskoj, i koja je u stanovitom smislu išla i protiv romantičkog vrednovanja srednjovjekovlja i ujedno se stapao s tom tendencijom.
- Riječ o razvitu tzv. "gotičke" fikcije i senzibiliteta, koji stavlja naglasak na strah, zlo, mračnjaštvo i tajanstvenost.
- Prvo takvo djelo, *Dvorac Otranto (= The Castle of Otranto)*, objavio je još 1765. engleski povjesničar umjetnosti, antikvar i političar Horace Walpole (1717–1797), koji ga je u podnaslovu izričito označio kao "gotičku priču".
- Inače Walpole (pod pseudonomom William Marshall) predstavio je knjigu kao prijevod talijanskog rukopisa nađenog u Napulju 1529. koji govori o događajima iz križarskih ratova.
- To je bilo u skladu s tendencijom prvih "gotičkih" autora u Engleskoj da smjestite svoje radnje u katolički srednji vijek. Naime njihova djela imala su i antikatolički naboј, te povezivali mračnjaštva sa srednjovjekovnom (tj. katoličkom) crkvom, samostanima, inkvizicijama, itd.
- Poslije se žanr preinačio i više se usredotočio na tmurnost i patnje duše, što je bilo bliže romantičnom duhu, no zadržali su se i još više razvili motivi duhova, čudovišta, vampira, ukletih dvoraca, kobnih žena, okrutnih vladara i slično. Osim toga, pojavile su se i preteče znanstvene fantastike, primjerice u čuvenom romanu Mary Shelley, *Frankenstein ili novi Prometej* (1818).
- Egzotičnost krajolika bila je isto važna. Osamljena ili daleka mjesta poticala su maštu, pa je na kraju irski književnik Bram Stoker (1847–1912) svojim romanom *Drakula* (1897), pretvorio Transilvaniju gotovo u domovine "gotike".
- Ali Stoker nikada nije posjetio Transilvaniju, ni neki drugi kraj istočne Europe. Život je proveo najviše u Engleskoj, iako je putovao i volio posjećivati SAD.
- I upravo će se SAD-u i u Engleskoj, uz sve veći razvitak modernih medija, najviše afirmirati tzv. "gotički" ili "hororski" žanr, i napokon – u naše vrijeme – dovesti i do novoga životnoga stila među mlađima, tzv. "Gotima" (engl. *Goths*), što predstavlja poprilično dalek semantički pomak od prijašnjih značenja tog imena.

Horace Walpole, izumitelj "gotske fikcije", ulje na platno – Joshua Reynolds (u. 1792).

Britanski izraelizam

- Vidjeli smo da su Rimljani u antici i Franci u ranom srednjovjekovlju, u vremenu svoga uspona, pripisivali sebi slavne trojanske korijene, i poslije su i drugi narodi tražili za sebe ugledno podrijetlo: od Jafetovih sinova iz Tablice naroda, od Gota ili Sarmata, i čak iz roda hunskoga vođe Atile (u slučaju Mađara).
- Britanci su također za sebe iskonstruirali mitska ishodišta (prvo keltski Britanci, poslije i germanski).
- Nennius je opisao jafetovsko-trojansko rodoslovje Bruta – a germanski Britanci, Englezi, postupno su prihvatili i te (opće)britanske motive, uz vlastite predaje o podrijetlu engleskih kraljeva od Wodena, koje će se opet istaknuti u modernom dobu, u vremenu porasta zanimanja za germansko-nordijskim korijenima (što je bilo naznačeno u prijašnjem opisu gothicizma).
- Ali u međuvremenu Europu je zahvatila protestantska reformacija, i u to doba Henrik VIII. Tudor (1491–1547) odvojio je englesku crkvu od Rima proglašivši sebe 1534. njezinim poglavаром.
- Ipak, konačno prestrojavanje Engleske u protestantski tabor bio je složen proces, koji je napredovao tijekom engleskoga građanskog rata (1642–1651) no završio tek nakon dolaska Vilima III. Oranskog (1650–1702) i Marije II. Stuart (1662–1694) na prijestolje Engleske, Škotske i Irske poslije tzv. "Slavne revolucije" (1688–1689).
- Engleska je u toj epohi od vladavine Henrika VIII. sve do pobjede protestantizma doživjela i kulturni napredak – pogotovo za vrijeme Henrikove kćeri Elizabete I. (r. 1533. vl. 1558–1603), kao i postupni porast moći na svjetskom planu, koji će u idućim stoljećima osigurati njezin gospodarski polet.
- Osim toga, 1707. Engleska je službeno postala središte Velika Britanija (stvorene te godine zakonom o uniji između Kraljevine Engleske i Kraljevine Škotske).
- Englezi, i napokon Britanci u novovjekovnom smislu, pokušavali su u označenom razdoblju pronaći nov identitet za sebe – i protestantizam je nedvojbeno utjecao na tu njihovu potragu.
- Izraziti pobornici protestantskih i najčešće kalvinističkih načela, poznati kao "puritanci" još od vremena Elizabete I., smatrali su da se engleska državna crkva, anglikanska, nije dovoljno udaljila od rimokatoličkih obreda i vjerovanja.
- U takvom ozračju stotinjak ljudi, polovinom tzv. "separatisti" od engleske crkve, krenulo je 1620. na brodu "Mayflower" u Ameriku i osnovalo koloniju Plymouth u Novoj Engleskoj. Slijedile su druge migracije, tako da je do 1641. već dvadesetak tisuća puritanaca stiglo u Novu Englesku i druga američka područja.
- Biblijski motiv odlaska u "obećanu zemlju" bio je svakako prisutan u ideologiji tih britanskih kolonista.
- U historiografiji i općem imaginariju SAD-a sudionici prve te puritanske seobe poznati su kao "očevi hodočasnici", engl. *Pilgrim fathers*, što uvelike evocira sliku o starozavjetnim patrijarsima.
- Iako Biblija predstavlja Božju objavu za sve kršćane, protestantske konfesije osobito ističu važnost i novozavjetnih i starozavjetnih tekstova, i to katkad čak u doslovnom smislu.
- Štoviše, protestanti su se trudili učiniti Bibliju dostupnom narodima na njihovim jezicima. Postojali su, duduše, i stariji prijevodi na narodne jezike (na katalanskom, njemačkom, francuskom,

William James Linton (1812–1897), gravura, i Granville Perkinsa (1830–1895), crtež: Plovđba broda "Mayflower"

srednjoengleskom, češkom), ali ipak bitan pomak bio je ostvaren od početka protestantske reformacije.

- Lutherova Biblija na njemačkom jeziku, s Novim i Starim zavjetom, tiskana 1534. u Wittenbergu, poslužila je u tom sklopu kao opći uzor, ali za anglikance i engleske puritance Biblija kralja Jakova, dovršena 1611. godine, bit će ključna.
- Okretanje prema Bibliji, u razdoblju sve veće afirmacije Velike Britanije, dovelo je napokon i do jedne kuriozne koncepcije o podrijetlu.
- Katkad se tvrdi da je engleski pravnik i učenjak John Sadler (1615–1674), također zastupnik u Parlamentu, glavni pisar Londona i osobni tajnik Olivera Cromwella (1599–1658), prvi pokrenuo misaonu konstrukciju koja će dobiti naziv "britanski izraelizm" ili "angloizraelizam" (v. Tudor Parfitt, *The Lost Tribes of Israel: the History of a Myth*. London: 2002, str. 42).
- Ta prepostavka nije sasvim uvjerljiva, premda je Sadler, u svom ključnom djelu "Prava kraljevstva" (*The Rights of the Kingdom*, 1649), među inim, uspoređivao engleske zakone i običaje s drevnim izraelskim, i čak naveo jednu etimologiju imena Britanije od tobožnjeg feničkog *Berat Anac*, što bi značilo "polje kositra i olova" (*ibidem*, 44).
- Inače Sadler je imao vrlo dobro mišljenje o Izraelcima, odnosno Židovima: bio je i hebrejist i održavao je prijateljske odnose s rabinom Menassehom Ben Israelem (1604–1657), koji je u suradnji s Cromwellom omogućio povratak Židova u Engleskoj, gotovo tri i pol stoljeća nakon što ih je Eduard I. Plantagenet (1239–1307) prognao iz zemlje (ediktom iz 1290. godine).
- S jedne strane, britanski izraelizam polazio je od jedne starozavjetne zagonetke, koja je fascirala židovske i kršćanske učenjake (i ne samo učenjake) još od ranog srednjovjekovlja.
- Kamo su nestala "izgubljena plemena Izraela"?
- Naime, kako je poznato, Stari zavjet govori o dvanaest plemena Izraelićana, nastalih od sinova i unuka patrijarha Jakoba/Izraela, koji su nakon izlaska iz Egipta podijelili među sobom osvojeno područje Kanaana (jedino pleme Levija nije dobilo zasebni teritorij, dok se pak Josipovo pleme razdijelilo na dva, prema njegovoj dvojici sinova, Manašeja i Efrajima).
- Poslije smrti kralja Solomana (r. oko 1011. pr. Kr., vl. oko 971–931 pr. Kr.), njegov sin Rehoboam (u. oko 915. pr. Kr.) nije uspio održati jedinstvo države, pa je deset sjevernih plemena stvorilo novu Kraljevinu Izrael na sjeveru, s prijestolnicom u Samariji, dok su na jugu plemena Benjamina i Jude (s kojima se vjerojatno već stopilo Šimunovo pleme) nastavila Davidovo nasljeđe u Kraljevini Jude, sa sjedištem u staroj prijestolnici Jeruzalemu.
- Sjeverna plemena iz Kraljevine Izraelu našala su se pred ekspanzijom Asirskog carstva, i na kraju je 721. pr. Kr. Sargon II. (vl. 722–705) potpuno raselio "dom Humrija", tj. rod ili pak narod izraelskog kralja Omrija u Samariji.
- Potkraj 6. stoljeća pr. Kr., za vrijeme novobabilonske nadmoći, i južna plemena doživjela su sličnu sudbinu, što je dovelo do "babilonskoga sužanstva", ali 538. pr. Kr. perzijski car Kir Veliki (vl. 559–530. pr. Kr.) osvojio je Babilon i dopustio Judejcima da se vrate u domovinu, dok je sudbina sjevernih plemena i dalje ostala neizvjesna.
- Još u 1-2. stoljeću n.e. rabini Akiva ben Jozef i Eliezer ben Hirkan raspravljadi su o mogućem povratku tih nestalih plemena: prvi je tvrdio da se neće vratiti i drugi da će se ipak jednom vratiti. Ali važnija u to vrijeme bila su nova raseljenja koja su provodili Rimljani.
- U kršćanskom srednjem vijeku tema o nestalim plemenima Izraela razvijala se usporedno s porastom zanimanja za nepoznata područja svijeta.
- U Irskoj, primjerice, nastala je predaja da je Sv. Brendon (Bréanainn iz Clonferta, oko 484–577 n.e.), koji je tobože preplovio ocean u kožanom čamcu (ir. *currach*) i otkrio potomke izgubljenih plemena na nekom dalekom otoku.

- U 9. stoljeću židovski trgovac Eldad ha-Dani (= Eldad iz plemena Dana) tvrdio je da je podanak neke nepoznate židovske države u istočnoj Africi – i štoviše da je našao i potomke drugih izraelskih plemena u Africi i Aziji (izričito je naveo da se pleme Šimuna i dio plemena Manaše nalaze u zemlji Hazara).
- No kada su ha-Danijevi opisi prodrli u kršćanski krugove, uslijedio je odgovor: umjesto zamisli o važnoj židovskoj državi (uzevši u obzir tadašnji odnos kršćana prema Židovima) nastala je legenda o kršćanskom carstvu prezbitera Ivana.
- Naime, u srednjem vijeku kršćanski odnos prema nasljedstvu Biblije bio je ipak dvojak: u Novom zavjetu kršćani su nalazili temeljne svojih vjerovanja i svojih obreda (takođeri samog obreda krštenja), kao i osnove crkvene organizacije, dok je Stari zavjet poslužio kao model za svjetovnu i političku organizaciju.
- Karlo Veliki, primjerice, video je sebe kao novi David – jer je kralj David bio Božji pomazanik i stoga prauzor kralja (bez obzira na njegove svjetovne grjehove). I isto tako, u hrvatskoj povijesti, ustanova "plemstva dvanaest plemena Kraljevine Hrvatske" (*Nobiles duodecim generationum regni Croatie*), nastala u 14. stoljeću, slijedila je više-manje starozavjetni obrazac.
- Ukratko, Stari zavjet određivao je strukture moći, dok je Novi zavjet razlikovao vjeru i crkvu kršćana od židovske religije.
- I tako je bilo više-manje do protestantske reformacije, kada se među kršćanima iz novih protestantskih konfesija općenito promijenio odnos prema Bibliji.
- Može se reći da se među njima poticao izravniji i radikalniji (tj. korjenitiji), a kao posljedica biblijskih prijevoda također i demokratskiji odnos prema Bibliji.
- Među britanskim puritancima u Americi, primjerice, to simbolički ilustrira i nov običaj davanja djeci često starozavjetna osobna imena.
- U biti je nastala identifikacija s biblijskim "izabranim narodom", što nije nužno značila identifikacija sa Židovima, jer je protestantski odnos prema Židovima bio poprilično složen.
- Martin Luther (1483–1546) negativno je govorio o Židovima, pogotovo u svom radu "O Židovima i njihovim lažima" (*Von den Juden und Ihren Lügen*, 1543), dok je drugi znameniti reformator, Jean Calvin (1509–1564), čini se, imao dvojni stav i razlikovao je biblijske Židove od svojih židovskih suvremenika.
- No u Engleskoj, u kojoj je u prvom dijelu 17. stoljeća utjecaj kalvinizma porastao, razvilo se razmjerno dobro mišljenje o Židovima, o čemu svjedoče stajališta ljudi poput Johna Sadlara – i također Cromwelova odluka da dopusti povratak Židova u zemlju (premda je Cromwell zapravo ciljao na židovsku financijsku pomoć).
- Dakako, rekli smo da Sadler *nije* izumio britanski izraelizam, ali je ipak njegova usporedba izraelskih i engleskih zakona i običaja bila znakovita.
- I kada je točno nastao britanski izraelizam?
- Tendencije su sazrijevali tijekom 17. i 18. stoljeća: religijske promjene i nov odnos prema Svetom pismu, porast moći Engleza ili već Britanaca na svjetskom planu, traženje identiteta različitog od prijašnje uklopljenosti Engleske u opći europski okvir, i sve jači osjećaj "izabranosti" u odnosu na druge narode, koji je podsjećivao na izabranost naroda Izraela u Starom zavjetu.
- Ali britanski izraelizam *u doslovnom smislu* ipak nikada nije postao vodećom etnoideologijom u Velikoj Britaniji ili u njezinim kolonijama, za razliku od poljskoga sarmatizma, ili mnogih sredovjekovnih etnogenetskih razrada.
- Zapravo je ostao bizarni kuriozitet, bez obzira na to što je svojedobno stekao i velik broj pristaša, zbog čega je i danas zanimljiv.

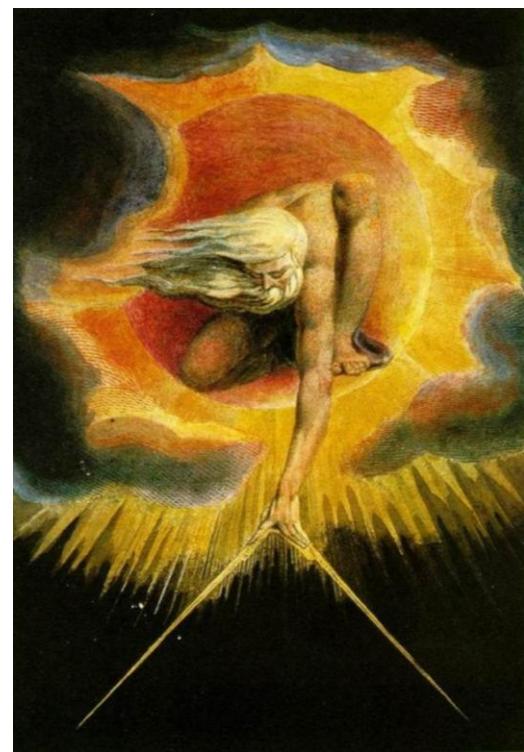

Richard Brothers, bakrorez iz 1790-ih koji je izradio njegov tadašnji sljedbenik William Sharp (1749 –1824). U naslovu ispod portreta pisalo je: "Richard Brothers, princ Hebreja".

- Prva osoba koja je izrijekom tvrdila da su i mnogi Britanci potomci izgubljenih plemena Izraela bio je Richard Brothers (1757–1824), bivši mornarski časnik rođen u Newfoundlandu, danas u Kanadi.
- Brothers je još kao dječak 1771. pristupio u britansku kraljevsku mornaricu, gdje je 1783. stekao čin poručnika. Iduće godine bio je časno otpušten i umirovljen; 1786. se oženio i nastanio se u Bristolu.
- No budući da mu brak nije bio sretan, ubrzo se vratio u mornaricu, koju je opet napustio 1789., osjetivši da vojna služba nije u sukladu s kršćanskim etikom.
- Vjera mu je tada bila izrazito kalvistička i zaključio je da više ne može služiti kralju, poglavaru anglikanske crkve.
- Ostavši bez prihoda, od 1791. počeo je dobivati mistička iskustva. Glas anđela najavio mu je propast "Velikoga Babilona", Londona: molio se Bogu, i on ga je navodno uslišao i poštadio grad, ali kada je 1792. izbila francuska revolucija, smatrao je da će Francuzi donijeti Božji sud.

- Svoje vizije Brothers je iznio u raznim pamfletima, i zatim u djelu "Otkroveno znanje o proročanstvima i vremenima" (*A Revealed Knowledge of the Prophecies and Times*), u kojem je sebe proglašio apostolom nove religije, "princem Hebreja" i izravnim potomkom roda kralja Davida, kojemu je bila povjerena uloga vraćanja Židova, odnosno Hebreja, u Palestinu 1798. godine.
- U pogledu Židova, Brothers je tvrdio je da su "vidljivi Židovi" (tj. prepoznatljivi Židovi u njegovom dobu) *tek manji dio svih Hebreja*, tj. potomaka Izraela, među kojima se nalaze i "oni koji ispovjedaju kršćanstvo, ali koji svi potječu od bivših Židova u zemlji Izraelu... koji su, u raznim vremenima, bili odvedeni, zarobljeni, u sve narode" (*A Revealed Knowledge...* str. 87).
- Dakle, smatrao je da se biološki potomci Izraela nalaze svuda među kršćanskim narodima – i uostalom, svoju je knjigu namjenio "na dobrobit svih naroda".
- Pa ipak njegove riječi "vi ste sveto sijeme, narod i sveci Najvišega" (*ibidem*) bile su faktički upućene Britancima, što će poslije nadahnjivati britanski izraelizam.
- S druge strane, Brothersova ocjena o monarhiji i kraju Đuri III. (r. 1738., vl 1760–1820) bila je loša.
- Kao instrument Božjega suda, vjerovao je da će revolucionarni Francuzi srušiti englesku monarhiju i da će četiri tadašnje europske sile koje su ratovale protiv Francuske (Austrija, Prusija, Španjolska i Engleska/Britanija) snositi posljedice, jer se protive Božjoj volji.
- Još je predvio iznenadu i trajnu propast Turske, Rusije i Njemačke, nakon čega će mu biti omogućeno predvoditi povratak Hebreja u Izrael.
- Ali Brothersa je najviše stajala osuda kralja Đure III., kojemu je predvio osobnu propast.
- Temelje za tu osudu našao je u sedmom poglavju starozavjetne Knjige Daniela, u prorokovom snu o četiri nemanji, neprijateljima Izraela, koje su izišle iz more.
- U klasičnom tumačenju te četiri nemanji: lav s orlovskim krilima, medvjed, četveroglavi krilati leopard i biće sa željeznim zubima i rogovima, odnosile su se na Novobabilonsko, Perzijsko, Aleksandrovo i Rimsko carstvo, no Brothers je prvu neman povezo s Đurom III., uz tvrdnju da će mu krila biti operušena ako ne prekine rat s Francuzima i prizna samoga Brothersa kao proroka.

- U izdanju svoje knjige iz 1795. bio je izričit i kralju poručio: "Gospodin Bog mi naređuje da kažem tebi, Đuri Trećem, kralju Engleske, da odmah meni, u Londonu obznanjoga princa Hebreja i svima narodima poglavaru, smjesta moraš predati svoju krunu, tako da sva tvoja moć i vlast može prestati..." (v. *Revealed Knowledge*, 1795, 11: 115-120).
- Brothers je ubrzo bio uhićen 1795. za izdaju, ali se optužba preinačila, i bio je utamničen kao "kriminalni umobolnik".
- Njegovi pobornici uspjeli su osigurati njegov premještaj u privatni azil, gdje je ostao sve do 1806., a zatim je jedan od njegovih posljednjih privrženika, bogat škotski odvjetnik John Finlayson (1770–1854) preuzeo brigu za njegovu skrb. Završnicu života, Brothers je poveo crtajući znakovlje i odore Novog Jeruzalema.
- Sve u svemu, bio je doživljen kao čudak, vjerski zanesenjak ili luđak, ali kako je Deborah Madden zaključila: "njegova proročka mašta potekla je iz istog bogatog teološkog, političkog i kulturnoga sklopa koji je potaknuo 'radikale' poput Toma Pinea, i ujedno nadahnjivao pjesnike i umjetnike poput Williama Blacea." (v. "The religious politics of prophecy: Or, Richard Brothers's Revealed Knowledge confuted", *History of European Ideas*, sv. 34, br. 3, rujan 2008, str. 270).
- I doista začuduje kakvu je podršku Brothers dobivao. Mnogi su ljudi rado slušali njegove govore, ili čitali njegova djela, što potvrđuje velik broj izdanja njegove knjige "Otkroveno znanje".
- Štoviše, među njegovim pobornicima nalazio se čak i vrsni filolog-orientalist i zastupnik u engleskom parlamentu Nathaniel Brassey Halhed (1751–1830), koji je svojim govorom u Parlamentu i pisanjem uspio osigurati Brothersovo puštenje iz tamnice (premda je zbog te podrške oštetio svom ugledu).
- Zapravo, Halhed, Sharp i drugi mnogi ljudi toga doba živjeli su u općem ozračju "milenarizma", potaknutim krupnim povijesnim promjenama u godinama na kraju 18. stoljeća (osobito američkom i francuskom revoluciju), a koje je stvaralo sklonost prema mističkim svjetnazorima.
- Po svemu sudeći, Maddenova je točno zaključila da je taj isti duh vremena utjecao također i na osobe poput engleskog pjesnika i slikara Williama Blacea (1757–1827), koji je isto tako tvrdio da je kroz sav svoj život doživljavao vizije Boga.
- Međutim, za razliku od Blakeovih znatnih umjetničkih postignuća, čija su vrijednost vrlo očita i danas, Brothersova proročanstva bila su ubrzano otpisana kao suluda i komična.
- Kada se njegova predskazivanja o povratku Hebreja u Svetu zemlju i o propasti raznih europskih država nisu ostvarila u predviđenoj 1798. godini izgubio je gotovo sve svoje sljedbenike, i poslije njegove smrti njegov skrbnik Finlayson uručio je golem račun britanskoj vladu za troškove koje je imao za njegovo uzdržavanje.
- Pa ipak, model je nastao – i poslije su britanski izraelizam doradili drugi autori, i to u tobože "povijesnom-znanstvenom" smislu.
- Ali dok je Brothers vjerovao da radi za dobrobit svih naroda – bez obzir na to što je potomke Izraeličana video najčešće među Britancima – može se reći da je u 19. stoljeću britanski izraelizam u širem smislu, koji je uključivao i SAD, već preuzeo starozavjetnu ideju o izabranom narodu kako bi opravdao i uspon Britanskoga carstva i ekspanziju SAD-a.

William Blake (1757–1827), "Veliki arhitekt", engl. Ancient of days (1794).

- Znamenita američka ideologija "manifestne sudbine" (*Manifest Destiny*), koja je imala svoje korijene u kalvinizmu, isto je tako zamislila (britanske) Amerikance kao "izabrani narod".

Manifestna sudbina

Sliku na desno, "Američki napetak", naslikao je oko 1872. John Gast (r. 1842 – godina smrti nepoznata). Gast je bio Nijemac, rođen u Pruskoj, i u ovoj slici općenito prikazuje sudbinsko osvajanja bijelog čovjeka, pod vodstvom "Kolumbije", očišćenja Amerike. Prikaz je u skladu s doktrinom o "manifestnoj sudbini". Taj je izraz izmislio američki novinar John Louis O'Sullivan (1813–1895), u članku iz 1845. u kojem je zagovarao pripojenje Teksasa i Oregonia SAD-u. Iako je u početku postojala i stanovita sloboda u tumačenju tko je sudbinski "izabran", postupno se ideja o "izboru" suzio na ljudе pretežito anglosaskoga (ili barem germanskog i/ili protestanskog) podrijetla.

- "Povjesne" osnove za britanski izraelizam, ili zapravo već angloizraelizam, prvi je razradio učenjak-samouk i laički ministriant John Wilson (1799–1870), rođen u Škotskoj (bio je sin tkalca iz Irske, koji se doselio u Škotsku).
- Wilson je tražio naznake i dokaze za svoju teoriju u biblijskim tekstovima, kao i u djelima Herodota, Josipa Flavija i nekih vodećih povjesničara svoga doba, prije svega Sharona Turnera (1768–1847) i Georgea Rawlinsona (1812–1902)
- Zatim je potkraj 1830-ih održao seriju predavanja najčešće u školskim dvoranama oko Liverpoola, koja je 1840. skupno objavio u knjizi "Naše izraelitsko podrijetlo" (*Our Israelitish Origins*).
- Zanimljivo je da je Wilson bio i velik pobornik frenologije, tadašnje znanosti (ili današnje pseudoznanosti) koja je pokušavala utvrditi umne i duhovne značajke ljudi prema obliku njihovih luhanj.
- Na početku svoje knjige Wilson je spomenuo dvije praiskonske "rase" – potomke Kajina, koji su bili "emfatično zli", i potomke Seta, koje je povezao sa "sinovima Božjim" iz šestoga poglavљa Postanka (tu smo temu već komentirali u kolegiji u raspravi o Potopu).
- Iz miješanja tih dviju rasa navodno je nastalo "moćnije potomstvo", ali čija moć nije bila posvećana Bogu, pa je zato gotovo sasvim propalo u Potopu, s iznimkom Noine obitelji, od koje su nastale današnje "velike rase čovječanstva".
- Wilson je razlikovao tri takve "velike rase": kalmučko-tatarsku (*Calmuc-Tartar*), kavkasku i crnačku.
- Prvu, koja očito odgovara mongoloidima, nazvao je jafetovskom, i u nju je uvršio Hune i druge azijske nomadske narode, zatim Kineze, Amerinde, "Laponce" i prve stanovnike Europe, a prema obliku glave zaključio je da ti jafetovci ne mare mnogo za djecu ("Ova, jafetovska rasa, manje se brine

John Wilson – portret iz 5. izdanja njegove knjige (London, 1876)

za djecu od ostalih rasa; i može se lako uočiti da u njih, općenito, postoji manja izbočina iznad maloga mozga, u regiji glave određen za sklonost prema zanimanju za mladež.").

- Sasvim suprotna u tom pogledu bila je crnačka rasa, koju je Wilson (po tipičnom obrascu) povezao s potomcima Hama: crnci obožavaju djecu, međutim i sami su navodno kao djeca, pa je potrebno brinuti se o njima kao o djeci.
- "Kavkasku rasu" Wilson je povezao s "djecom Šema", koji su naselili "središnje prostore svijeta", a samo središte svijeta bila je, navodno, zemlja Israela, koju je već na početku svoje knjige Wilson označio kao mjesto biblijskog rajskog vrta.
- Ti ljudi, tj. potomci Šema, imaju "moći u odnosu na duhovni svijet, i koje imaju tendenciju pridati uzvišenu i rafiniran vježbu uma", a Izrael je "najsredišnije smješten, i odnosu na zemlju i na tri velike rase čovječanstva":

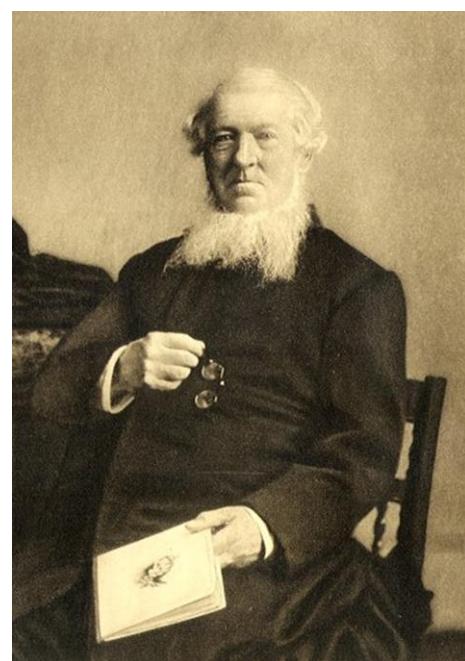
"Tu [= u Izraelu, EH] naša braća u Americi, Australiji, kod Rta Dobre nade, i u Indiji, mogu se zgodno sastati sa stanovnicima Britanije. I, nadalje, zemlja Izrael je ta, u kojoj se suncem opaljeni Indijac može susresti sa stanovnicima Islanda..."

- U nastavku, Wilson spominje da je mješanje rasa način na koji se rase mogu dalje *poboljšati*, ali sam će donekle opovrgnuti tu tvrdnju u odnosu na Židove.
- Naime razlučio je "sav Izrael" (*all Israel*) od Židova, koji su tek potomci plemena Jude, i nadalje povezao je "sav Izrael" s plemenom Josipova mlađeg sina Efrajima, kojemu je patrijarh Jakov odnosno Izrael dao blagoslov prvenstva.
- Dakako, Wilson nije imao ništa protiv Židova, i u nastavku svoje knjige, polazeći od svojih frenoloških teza, naglasio je i da je "Židovska i engleska glava općenito istoga oblika" (*The Jewish and English head, are of the same general form....*).
- No dodao je da su se potomci Judina plemena, tj. moderni Židovi, vjerojatno bili pomiješali s "djecom Hama", što je dovelo do njihove tamnije puti (*The modern Jews are many of them very dark complexioned, chiefly perhaps, as having become so intimately blended with the children of Ham....*).
- To razlikovanje bit će Wilsonu važno u utvrđivanju nasljedstva Izraela.
- Židovi, dakle, nisu jedini Izraeličani, i štoviše, budući da su se možda pomiješali s Hamitima, čišće nasljedstvo trebalo bi tražiti među potomcima ostalog Izraela, što će reći među plemenima koja su Asirci deportirali u 8. stoljeću pr. Kr.
- I u određivanju kamo su nestala ta izraelska plemena, Wilson je zapravo usvojio ideje koje su zagovarali tadašnji povjesničari.
- Asirci su ih deportirali prema granici Medije, i odatle su Izraeličani prešli Kavkaz i naselili "mjesto grobova" ili "visokih gomila" (*high heaps*), sjeverno od Kubana (što se očito odnosi na područje kurgana, prema današnjem nazivlju).
- Wilson je u nastavku povezao te Izraeličane s budućim Skitima i Sakama, što je bilo više-manje u skladu s tezama koju su tada zastupali i ugledni znanstvenici.
- Primjerice, George Ravlinson, poslije je, u bilješci u svom prijevodu Herodota na engleski jezik, primjetio:

Imamo razumne osnove smatrati Gimirre ili Kimerijce, koji se prvi put pojavljuju na granicama Asirije i Medije u sedmom stoljeću pr. Kr., i Sake na kamenu u Behustanu, gotovo dva stoljeća poslije, istovjetnima s Bet-Humrijem iz Samarije, ili s deset plemena Kuće Izraela (prijevod: *History of Herodotus, Book VII*, 1858-1860, str. 378).

- Kako smo vidjeli, Bet Humri ili "dom Humrija", tj. "kuća Omrija", odnosi se na Izraeličane koje je Sargona II. odveo iz Samarije 721. pr. Kr. u skladu s asirskom politikom masovnih deportacija.
- Wilson je opisao prošlost nestalih ili, prema njemu, "skrivenih" plemena Izraela, pozivajući se na utjecajni rad Sharona Turnera, "Povijest Anglosasa" (*The History of the Anglo-Saxons*, 1799–1805).

- Inače, zanimljivo je da je i sam Turner dolazio na Wilsonova predavanja, i upravo je on izveo jednadžbu između imena Skita/Saka, i Sasa ili Saksonaca.
- Turner je smatrao da su imena Sasa, Skita i Gota "međusobno zamjenjivi", i Wilson je sasvim prihvatio tu njegovu pretpostavku.
- No pridodao je da ime "Saksonac" doslovce znači "sin Izaka" (*Saxon is, literally or fully expressed, the son of Isaac*), i još je tvrdio da se to ime zadržalo u etnonima Kozaka, koji i dalje žive u zemlji nekadašnjih Skita, dakle predaka Sasa/Saksonaca (... *the name Cos-sack, being the same with the first part of the name Sac-son. It is the same name, the former having a prefix, the latter an affix.*).
- A iz Skitije i područja uz Dunav, koja su naselili Goti, slijedile su migracije skitskih/gotskih naroda (velika seoba naroda, EH), koje će napokon dovesti Anglosase, nasljednike kuće Efrajima, kao i druge potomke Izraela, u zemlje sjeverozapadne Europe.
- Danas nam takva historiografija zvuči bizarna, ali treba znati da je bila ozbiljno shvaćena u prvom dijelu 19. stoljeća.
- Wilson je svoje zaključke potkrijepio tezom o nastavku Božje objave: navodno su u staronordijskom spjevu *Völuspá*, "najstarijoj pjesmi koju su ovi [skitski/gotski] narodi poznavali", očuvani neki izvorni sadržaji iz starozavjetne tradicije; poslije se Objava nastavila nakon prelaska tih naroda na kršćanstvo (koje Židovi nisu prihvatili), i na kraju je Reformacija omogućila još jednu "obnovu Svetoga pisma, i oslobođenje od službe idolima".
- Što se tiče potonjeg, Wilson je već naglasio, "manifestnu nadmoć protestantskih naroda nad onima koji su zadržali sve izmišljene prednosti papinstva", premda je zanimljivo da je usput hvalio i slobodno zidarstvo (masonstvo).
- I poput Stadlera svojedobno, usporedio je i engleske i izraelske zakone i običaje.
- Sve u svemu, za Wilsona su "skrivena" plemena Izraela živjela u nekoliko zemalja sjeverozapadne Europe naseljenih skitskim/gotskim narodima: pa tako i "Danci i Juti, po njihovim samim imenima pružaju dokaze o svom izraelskom podrijetlu" (od plemena Dana i luke Jope blizu Jude), i također je napisao da se dio plemena Izraela raspršio među grčkim Jonjanima, i u Italiji među Etruščanima.
- Ipak istaknuo je da Englezi/Anglosasi imaju primat, jer su od Efrajima – a dokaz za to video je u "blagoslovima svih vrsta... danim britanskoj naciji, osobito"... jer, "Slično nije bilo urađeno nijednoj drugoj naciji, kao ovoj; – i položaj koji zauzima Engleska, je onaj kojemu je Izrael pozvan..."
- Treba reći da su oznake "britansko" i "englesko/anglosasko" u Wilsonovoј shemi postale *gotovo istoznačnice* – iako je već nastala zamisao da bi i britanski Kelti mogli biti uključeni u potomstvo Izraela. Uostalom, i Wilson je smatrao da bi Velšani mogli biti iz roda Josipova starijega sina Manašeа, ali je bez obzira na to izraeličansko podrijetlo u pravilu pripisivao germanskim narodima.

Povjesničari čija su djela utjecala na Wilsona: Sharon Turner, autor "Povijesti Anglosasa" (ulje na platno: Martin Archer Shee) i George Rawlinson, prevoditelj Herodota na engleski jezik (fotogravura iz 1899).

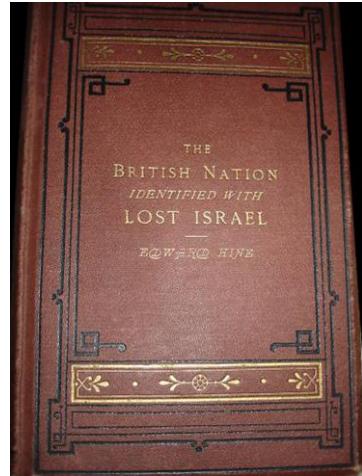
- Poslije Wilsonove smrti, vodstvu u pokretu preuzeo je engleski bankovni činovnik Edward Hine (1825–1891), koji je tobože već kao petnaestogodišnjak slušao jedno Wilsonovo predavanje, koje je na njega snažno utjecalo.
- Ali Hine je tek 1869. održao svoj prvi govor o toj temi; 1870. objavio je svoj prvi pamflet i zatim i knjigu "Britanska nacija poistovjećena s izgubljenim Izraelom" (*The British Nation Identified with Lost Israel*, London, 1871), u kojoj je iznio vrlo kuriozni komentar:

"Posve je nemoguće da Engleska bude poražena. I to je još jedan rezultat koja nastaje iz činjenice da smo mi Izrael!" (*It is an utter impossibility for England ever to be defeated. And this is another result arising entirely from the fact of our being Israel.* ibid., str. 73).

- Hine je pokrenuo dva časopisa posvećena britanskom izraelizmu, i napisao još četiri knjige, posljednju pod naslovom "Nadolazeće slave Engleske" (*England's Coming Glories*, objavio je 1880., u godini kada je osnovao i udrugu "Korporacija britansko-izraelskog identiteta (*The British-Israel Corporation*)
- U odnosu na Wilsonova tumačenja, Hine je izrazio i neka drukčija mišljenja.
- *Prvo*, odbacio je Wilsonovu zamisao o općem podrijetlu germanskih naroda od plemena Izraela, zaključivši da su samo *Englezi potomci Izraela*, što ga je dovelo u sukob sa svojim suradnikom, Edwardom Wheelerom Birdom.
- Na prvi pogled to isključivanje drugih Germana iz roda Izraelićana izgleda kao izraz engleske etnocentričnosti – i to svakako stoji, ali Hine se ujedno protiv teorijama o germanskoj ili (kako se govorilo) teutonskoj premoći, koje su uvelike već kružile po intelektualnim krugovima Europe.
- Također u Velikoj Britaniji, kako smo vidjeli u odjeljku o goticizmu, germanizam u raznim oblicima postao je vrlo popularan u viktorijanskom razdoblju.
- Ali porast moći Njemačkoga carstva potkraj 19. stoljeća, bez obzira na engleske sklonostima prema germanstvu iz nordijskih saga i sl., poticao je nemir u Velikoj Britaniji, pa je tako Hineovo udaljavanje drugih Germana, i osobito Nijemaca, iz modela britanskog izraelizma, mogao naići na simpatije u Engleskoj.
- S tim u vezi, Hine je napisao:

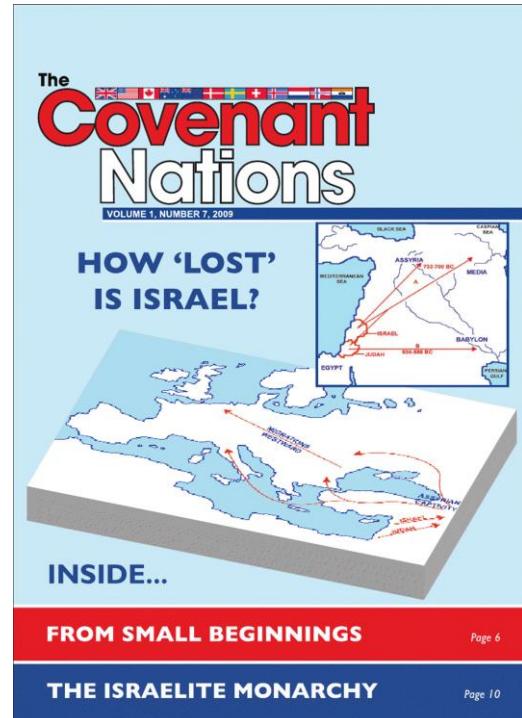
"Glavna točka u čemu se razlikujem od pokojnoga gosp. Johna Wilsona je to da je on pokušao identificirati sve moderne teutonske narode s dijelovima Izraela, dok ja čvrsto tvrdim da bi prihvatanje toga gledišta dovelo nas do užasnih neprijatnosti i nesreća" (*Forty-Seven Identifications of the British Nation with the Lost Ten Tribes of Israel*, London: W.H. Guest, 1874, str. v).

- Štoviše, Hine je povezao Nijemce upravo s nasljednicima Asiraca, koji su doveli do raspršenja plemena Izraela.
- *Drugo*, Hine se udaljio od Wilsona i u ocjeni Židova.
- Premda se ne može reći da je Wilson prezirao Židove, njegova prepostavka da su se potomci Judina plemena pomiješali s Hamitima značila je da se veza Židova s pravim Izraelom razvodnjila – i još to da su odbacili Krista i kršćanstvo (tj. novu Objavu) nije im išao u prilog.
- Hine je imao povoljnije stav o Židovima: smatrao ih je dijelom "svega Izraela" – i stoga braćom, neovisno o tome što je dao prednost "ostalim" plemenima Izraela.
- *Treće*, Hine je utjecao na razvitak angloizraelizma u Sjevernoj Americi, osobito u SAD-u.
- Inače ovo se gledište pojavilo u SAD-u negdje u drugom dijelu 19. stoljeća, nakon što su neki primjerici Wilsonove knjige stigle u tu zemlju. I godine 1884. jedan od ranih američkih pristaša angloizraelizma, tada poručnik u vojski SAD-a Charles Totten (1851–1908), pozvao je Hinea u Ameriku.

Korica Hineove knjige, "Britanska nacija identificirana s izgubljenim Izraelom".

- Hine je ostao u SAD-u četiri godine, i za to vrijeme održao je više predavanja na kojima je, između ostaloga, govorio o mjestu Amerikanaca u rodoslovju Izraelu: konkretno, dok su Englezi/Britanci za njega bili iz roda Efrajima, zaključio je da su Amerikanci morali biti potomci Efrajimova brata Manašea.
- Godine 1919., tj. gotovo tri desetljeća nakon Hineove smrti, "Svjetska britansko-izraelska federacija" (engl. *British-Israel World Federation*) bila je osnovana u Londonu, s uredom u početku odmah pokraj bukinghamske palače i s mnogim uglednim članovima, među kojima se isticala jedna unuka kraljice Viktorije (princeza Alice, grofica od Athlonea, 1883–1981).
- "Svjetska britansko-izraelska federacija" i danas postoji (u mnogo skromnijim uvjetima), i na svojoj web stranici i dalje se poziva na britansko podrijetlo od Izraela, na protestantizam, na Britansko carstva ili Zajednicu narodu, i to uz kritike "papinstva" i u najnovije vrijeme članstva Ujedinjenog kraljevstva u Europskoj Uniji, koju povezuje s biblijskim "Babilonom" (v. www.britishisrael.co.uk).
- Osim toga, zanimljivo je da se ta udruга vratila Wilsonovom proširenju izraelitizma na druge, pretežito germanske, narode, i zato na koricama svoga časopisa "Narodi zavjeta" (*The Covenant Nations*) prikazuje zastave tih naroda.
- Ipak, nakon što je izraelizam doživio svoj vrhunac u Britaniji i njezinom carstvu tijekom 1920-ih godina, kada je imao oko pet tisuća pobornika, poslije je sve više zamirao, i danas je vrlo marginalna pojava.
- Međutim, u SAD-u je pokret nastavio svoj uspon, podijelivši se na dvije struje.
- Jednu struju vodio je Herbert W. Armstrong (1892–1986), poznat kao jedan od prvih radijskih i televizijskih evangelista u SAD-u, koji je potkraj 1930-ih utemeljio Svesvjetsku crkvu Božju (*Worldwide Church of God*, od 2009. pod imenom *Grace Communion International*).
- Svesvjetska crkva Božja u početku se snažno oslanjala na britanski izraelizam, koji je Armstrong opisao kao njezinu "središnju dasku/gredu" (*central plank*).
- No Armstrongovi stavovi i prodike doživljavale su razne komentare u kršćanskim krugovima, i nakon njegove smrti – ili točnije 1995. godine – novo vodstvo crkve službene se odreklo britanskog izraelizma, i također zamolilo oprost od vjernika i javnosti za to što je svojedobno zagovaralo tu isključivu ideologiju.
- Druga je struja u američkom angloizraelizmu imala problematičniji razvitak.
- Na početku 1930. Howard B. Rand (1889–1991) i skupina američkih poslovnih ljudi osnovala je "Anglosasku federaciju Amerike" (the Anglo-Saxon Federation of America), u vodstvu koje se našao i bliski suradnik Henryja Forda (1863–1947), William John Cameron (1878–1955).
- Tijekom 1930-ih i 1940-ih godina, kao i poslije, ta je američka inačica britanskog izraelizma zatupala krajnje desne političke opcije, kao i rasističke pozicije.
- Primjerice, Cameron je 1933. održao nekoliko predavanja u kojima je tvrdio da je Biblija "rasna knjiga" i da iznosi priču o "anglosaskoj rasi", s time da je u okvir izraelske rase uvrstio i neke druge europske narode – ali je *isključio Židove*, za koje je tvrdio da su se pomiješali s "rasom Ezava".

Korice nedavnog broja *The Covenant Nations* (hrv. "Narodi zavjeta"), na kojima se vide zastave UK, SAD, Kanade, Australije i Novog Zelanda, nordijskih zemalja, Švicarske, Nizozemske, kao i *stara* zastava Južnoafričke republike. Naslovica prikazuje i put "izgubljenih plemena" od Izraela do Velike Britanije.

- Ford se, dakako, distancirao od Cameronovih istupa, i na kraju je i sam Cameron napustio britanski izraelizam.
- Međutim, Rand je ostao vjeran britanskom izraelizmu do kraja života, i njemu se pripisuje također bitna uloga u razvitku pokreta "Kršćanski identitet" (*Christian Identity*), čija je filozofija sve do danas rasistička i protužidovska.
- Rand je bio neko vrijeme američki predstavnik u "Svjetskoj britansko-izraelskoj federaciji", ali veza između potonjeg udruženja i "Kršćanskog identiteta" sasvim se prekinula do njegove smrti (za raspravu o tome i drugim ovdje spomenutim temama, v. knjigu: Michael Barkun, *Religion and the Racist Right: the Origins of the Christian Identity Movement*. University of North Carolina Press, 1997).

Podrijetlo naroda – vrijeme znanosti

Ova dionica predviđena je za zimski semestar 2010.

Hrvatski pregled

Hrvati – tumačenja ideologija

- 1) Izvorni mit – legenda o braći kod Porfirogeneta
- 2) Gotizam – kod Tome i popa Dukljanina
- 3) Rani Ilirizam
- 4) Rani slavenizam
- 5) Romantički i politički slavenizam
- 6) Turska i avarska teorija (od kraja 19. stoljeća)
- 7) Rani iranizam (od kraja 19. stoljeća)
- 8) Moderni iranizam

(ove su teme opisane u članku: Emil Heršak, Boris Nikšić, "Hrvatska etnogeneza pregled komponentnih etapa i interpretacija (s naglaskom na euroazijske/nomadske sadržaje", dostupne na "Omegi").

Oton Iveković (1869-1939): Dolazak Hrvata (studija, Institut za migracije i narodnosti; foto: Ilija Vranešić, 2000)

Hrvatski etnonim

"Однако имя хорватов было заимствовано в конечном с Востока, о чём непреложно говорит форма Хорόαθος из надписи первых верков н.е. в Танаисе (на нижнем Дону!). Другое дело, что сама эта – очевидно иранская – форма требует более свежей интерпретации, чем то, что известны до сих пор. Я все больше склоняюсь к мысли, что ир. *xar-va(n)t- есть не что иное, как иранская фонетическая (фонетико-морфологическая) ипостась первоначально индоарийского *sar-ma(n)t- 'женских, женовладаеемых'; ср. и устойчивую античную традицию о сарматах-гинократуменах, т. е. 'женовладаеемых' (калька) в отличие от близкородственных им скифов."

(*No ime Hrvata bilo je pozajmljeno na kraju s Istoka, o čemu nedvojbeno govorи oblik Хорόαθος iz napisa iz prvih stoljeća n.e. u Tanaisu (na donjem Donu!). Druga je stvar, što po sebi taj – očito iranski oblik – traži svježije tumačenje, nego što je bilo poznato do danas. Ja sam sve više sklon mišlju, da je ir. *xar-va(n)t- ništa drugo nego iranska fonetska (fonetsko-morfološka) hipostaza izvornog indoarijskog *sar-ma(n)t-, "ženski, nad kojim vladaju žene"; usp. i postojanu antičku tradiciju o Sarmatima-ginokratima t.e. "nad kojima vladaju žene" (kalk), u oprečju prema bližkosrodnim Skitima.*)

О.Н. Трубачев, "Дополнение...": М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, Москва 1987, с. 859-860.

Amazonka u hlačama na grčkoj vazi, oko 470. pr. Kr. (Britanski muzej)

Kratki izbor iz literature:

- Akimova) Акимова, О. А. (1988) "Развитие средневековых представлений о происхождении хорватов", в: Е. П. Наумов. *Этнические процессы в центральной и югоизосточной Европе*. Москва: Наука, str. 55–63.
- Barkun, Michael (1997). *Religion and the Racist Right: the Origins of the Christian Identity Movement*. University of North Carolina Press.
- Beltz, Walter (1984). *Biblijska mitologija. Bog i bogovi*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Budak, Neven (ur.) (1995). *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Campbell, Joseph. *The Masks of God: Primitive Mythology*. London: Secker & Warburg, 1960.
- Deborah Madden, Deborav (2008). "The religious politics of prophecy: Or, Richard Brothers's Revealed Knowledge confuted", *History of European Ideas*, sv. 34, br. 3.
- Fabian, A.C. (1988). *Origins. The Darwin College Lectures*. Cambridge University Press.
- Hawking, Stephen. (1998) *A Brief History of Time*. Bantam Dell.
- Heršak, Emil (2004). *Drevne seobe*, Zagreb: Školske knjige, 2005.
- Heršak, Emil (ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Školska knjiga.
- Heršak, Emil i Boris Nikšić (2007). "Hrvatska etnogeneza: pregled komponentnih etapa i interpretacija (с наглaskom na euroazijske/nomadske sadržaje)", *Migracijske teme*, god 23, br. 3, str. 251-268.
- Heršak, Emil i Lazanin, Sanja (1999). "Veze srednjoazijskih prostora s hrvatskim srednjovjekovljem", *Migracijske teme*, god. 15, br. 1-2, str. 15–34.
- Крюков, Михаиль Васильевич; Софонов, Михаиль Викторович і Чебоксаров, Николай Николаевич (1978). *Древние китайцы: проблемы этногенеза*. Москва: Наука.
- Leeming, David Adams, *Encyclopedia of Creation Myths*. Santa Barbara, 1996.
- Lönnrot, Elias (sastavio) (1963). *The Kalevala, or Poems from the Kaleva District*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Ruhlen, Merritt (1994). *The Origin of Language. Tracing the Evolution of the Mother Tongue*. New York: John Wiley.

Smith, Anthony David (1988). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.

Woolfson, Michael M. (2009) *Time, Space, Stars & Man: the Story of the Big Bang*. London: Imperial College Press.

Emil Heršak, 7. veljače 2011.

Priprema ove skripte, u dijelu o podrijetlu naroda, objavljena je i u sklopu istraživanjima za projekt, pod vodstvom autora "Istraživanje migracijskih i etničkih pojava i sistematizacija pojmova (130-0762385-2472)", koji financira MZOŠ RH. Sve prikazane slike ili grafički prikazi su ili u javnom vlasništvu (zbog isteka autorskih prava ili izjava autora), ili ulaze u zakonske kriterije o "poštenoj uporabi" (= engl. fair use) u edukativne svrhe, ili su djelo autora teksta, koji zadržava nad njima autorska prava. Potonji prikazi mogu se slobodno koristiti u dogovoru s autorom.